

Modale uitdrukkingen
in Belgisch-Nederlands en Nederlands-Nederlands:
corpusonderzoek en enquête

Modale uitdrukkingen
in Belgisch-Nederlands
en Nederlands-Nederlands:
corpusonderzoek en enquête

Janneke Diepeveen

Ronny Boogaart

Jenneke Brantjes

Pieter Byloo

Theo Janssen

Jan Nuyts

met medewerking van

Hanne Kloots

Stichting Neerlandistiek VU Amsterdam

Nodus Publikationen Münster

2006

COLOFON

Stichting Neerlandistiek VU
De Boelelaan 1105
NL-1081 HV Amsterdam

ISBN-10: 90-72365-98-4
ISBN-13: 978-90-72365-98-9

Nodus Publikationen Münster
Klaus D. Dutz – Wissenschaftlicher Verlag
Postfach 5725
D-48031

ISBN-10: 3-89323-754-2
ISBN-13: 978-3-89323-754-8

Bibliographic information published by Die Deutsche Bibliothek
Die Deutsche Bibliothek lists this publication in the Deutsche Nationalbibliographie; detailed bibliographic data is available in the internet at <http://dnb.ddb.de>.

Kaart op de omslag en in het boek: Evert Wattel

© 2006 Stichting Neerlandistiek VU

Wie (een deel van) deze publicatie wil overnemen, richt zich tot de Stichting Neerlandistiek VU

Uitgaven Stichting Neerlandistiek VU 54

VOORWOORD

Dit boek komt voort uit Vlaams-Nederlandse samenwerking in het kader van het project ‘Modale hulpwerkwoorden en andere uitdrukkingen van modaliteit in het Nederlands. Een corpusgebaseerd onderzoek’, dat met subsidie van het *Vlaams Nederlands Comité voor Nederlandse taal en cultuur* is uitgevoerd in de periode 2003-2006 door Pieter Byloo, Janneke Diepeveen en Jan Nuyts aan de Universiteit Antwerpen en door Ronny Boogaart, Jenneke Brantjes en Theo Janssen aan de Vrije Universiteit Amsterdam. De samenwerking tussen ‘Noord’ en ‘Zuid’ in ons taalgebied is vruchtbaar gebleken om taalvariatie in het Nederlands, zowel tussen Belgisch- en Nederlands-Nederlands, als tussen variaties van beide, op het spoor te komen en om de mogelijke verschillen kritisch te bepalen en te analyseren.

Bij de voorbereiding en uitvoering van het onderzoek waarover in dit boek gerapporteerd wordt, zijn we constructief terzijde gestaan door Eric Akkerman, Leonie Cornips, Annick De Houwer, Dominiek Sandra en Reinhild Vandekerckhove. Wij bedanken hen daarvoor. Onze dank gaat ook uit naar Hanne Kloots, die de enquêtes in België heeft afgenomen. Als wij er bij de statistische verwerking van het enquêteonderzoek in geslaagd zijn de valkuilen te ontlopen, danken we dat in hoge mate aan de adviezen van Steven Gillis en Gerben Mulder.

Een groepsenquête heeft alleen kans van slagen als velen bereid zijn er hun medewerking aan te verlenen. Voor ons enquêteonderzoek zijn veel studenten bereid geweest onze vragenlijsten zorgvuldig in te vullen. Wij zijn hun daar zeer erkentelijk voor. Ook bedanken wij hier graag hen die geholpen hebben bij het vinden van geschikte colleges, en de docenten die collegetijd afgestaan hebben. In *België* hebben meegewerkt Annemie Adriaens, Kurt Braeken, Kristel Desmedt, Magda Devos, Karolien De Wael, Marc Gyssens, Annelore Huygens, Jean Laenens, Karen Leyssens, Peter Mielants, Frank Neven, Linda Philippeth, Erwin Provoost, Ida Ruts, Vincent Sagaert, Frieda Saeys, Karel Strijckmans, Frederik Swennen, Martine Taeymans, Ine Vanmoortel, Martine Van Wouwe; in *Nederland* Erik Denters, Hugo Eenhoorn, Joseph Fleuren, Theo de Haan, Ida van der Klei, Edwin Koster, Daan Lenstra, Lavinia Russo, Arend Soeteman, Lex Theuvenet, Hanne Tolsma, Louis van de Zande. Voor het tekenen van de kaart van het Nederlandse taalgebied in België en Nederland op de omslag en van de kaart in het boek bedanken wij Evert Wattel.

Uit onze studie moge blijken dat het belangrijk is noord-zuidvariatie in het Nederlandse taalgebied in nauwe bilaterale samenwerking te onderzoeken, zoals bepleit door Hagen (1995: 135) en Haeseryn (1996: 112). We hopen dat er in de toekomst meer van dergelijke samenwerkingsprojecten verwezenlijkt kunnen worden.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	v
1 Inleiding	1
1.1 Onderwerp	1
1.2 De onderzoeksvraag	1
1.3 Nederlands Nederlands en Belgisch Nederlands	2
1.4 Modaliteit	3
1.5 Structuur van het verslag	6
2 Corpusonderzoek	7
2.1 Inleiding	7
2.2 Methode	7
2.2.1 Corpusmateriaal: subcorpus per taalvariëteit	7
2.2.2 Werkwijze tellingen: grove telling tegenover detailanalyse	8
2.2.3 Methodes van vergelijking	10
2.3 Resultaten	13
2.3.1 Uitdrukkingen met modale werkwoorden	13
2.3.1.1 <i>Moeten</i>	14
2.3.1.1.1 <i>Moeten en hoeven in negatief-polaire contexten</i>	14
2.3.1.1.2 <i>Moest(en) en mocht(en) in conditionele constructies</i>	19
2.3.1.1.3 <i>Epistemisch moeten en zullen</i>	24
2.3.1.1.4 <i>Ik moet hem twee euro</i>	27
2.3.1.1.5 <i>Moeten jullie nog koffie?</i>	28
2.3.1.2 <i>Mogen</i>	29
2.3.1.2.1 <i>'Dynamisch' mogen</i>	29
2.3.1.2.2 <i>Mogen verwachten versus kunnen verwachten</i>	30
2.3.1.2.3 <i>Graag mogen + INFINITIEF</i>	31
2.3.1.2.4 <i>Ik mag x niet/wel, ik moet x niet</i>	32
2.3.1.2.5 <i>Mag/kan ik je een glaasje aanbieden?</i>	33
2.3.1.3 <i>Kunnen</i>	33
2.3.1.3.1 <i>Wel of geen kunnen?</i>	33
2.3.1.3.2 <i>Een taal kunnen versus een taal kennen</i>	39
2.3.1.3.3 <i>Deontisch kunnen</i>	40
2.3.1.4 <i>Willen</i>	41
2.3.1.4.1 <i>Doelaanduidend willen</i>	41
2.3.1.4.2 <i>Willen versus zullen voor taalhandeling 'aanbod'</i>	43
2.3.1.4.3 <i>Frequentatief willen versus durven</i>	44
2.3.1.5 <i>Dienen te en horen te</i>	46
2.3.1.6 <i>Toelaten en toestaan</i>	48
2.3.2 De modale infinitiefconstructie	52

2.3.3	Uitdrukkingen met modale adverbia	55
2.3.3.1	<i>Vast en zeker en vast en zeker (zeker en vast)</i>	56
2.3.3.2	<i>Waarschijnlijk</i>	59
2.3.3.3	<i>Allicht en wellicht</i>	60
2.3.3.4	<i>Misschien en soms in vraagzinnen</i>	62
2.3.3.5	<i>Beter en best</i>	62
2.3.3.6	<i>(Het) liefst</i>	67
2.3.3.7	<i>Hopelijk</i>	68
2.4	Samenvatting corpusonderzoek	68
3	Enquêteonderzoek	73
3.1	Inleiding	73
3.2	Methode	73
3.2.1	Inleiding	73
3.2.2	Variabelen en factoren	74
3.2.2.1	Regio van herkomst	75
3.2.2.2	Opleiding	77
3.2.2.3	Taalachtergrond	79
3.2.2.4	Leeftijd	79
3.2.2.5	Sekse	79
3.2.3	Opbouw vragenlijst	80
3.2.3.1	Persoonlijke gegevens	80
3.2.3.2	Enquêtedeel	81
3.2.3.2.1	Voorkeurtest	81
3.2.3.2.2	Controlevragen	85
3.2.3.2.3	Commentaarruimte	86
3.2.4	Uitvoering	86
3.2.4.1	Aantal respondenten	86
3.2.4.2	Varianten	87
3.2.4.3	Instructies	88
3.2.4.3.1	Schriftelijke instructies	88
3.2.4.3.2	Mondelinge instructies	90
3.2.4.4	Proefafnames	91
3.2.4.5	Afnames	92
3.2.4.5.1	Groepsgrootte	92
3.2.4.5.2	Verdeling varianten	92
3.2.4.5.3	Verloop van de afnames	93
3.2.4.6	Evenwicht mannen/vrouwen	93
3.2.5	Verwerking	93
3.2.5.1	Geaccepteerde data	93
3.2.5.2	Interpretatie	95

<i>Inhoudsopgave</i>	ix
3.2.5.3 Statistiek	96
3.3 Resultaten	97
3.3.1 <i>Niet mogen, lusten</i>	98
3.3.2 <i>Wel mogen versus sympathiek vinden</i>	99
3.3.3 <i>Niet mogen versus niet moeten</i>	99
3.3.4 <i>Moeten in de betekenis ‘schuldig zijn’</i>	100
3.3.5 <i>Moeten in aanbod</i>	101
3.3.6 <i>Moeten/hoeven + restrictief maar</i>	103
3.3.7 ‘Hypercorrect’ gebruik van <i>hoeven</i> in BN	105
3.3.8 <i>Dienen versus hoeven</i>	105
3.3.9 Deontisch <i>kunnen met zien/zorgen</i>	107
3.3.10 Deontisch <i>kunnen</i>	108
3.3.11 <i>Mogen/kunnen verwachten</i>	109
3.3.12 ‘Dynamisch’ <i>mogen</i>	110
3.3.13 <i>Mag/kan ik je een glaasje aanbieden?</i>	111
3.3.14 <i>Best versus het best(e) in adviserende uitingen</i>	113
3.3.15 Modale infinitiefconstructie in de betekenis ‘moeten’	114
3.4 Samenvatting enquêteonderzoek	115
4 Conclusie	117
Bijlagen	123
Referenties	141

1 Inleiding

1.1 Onderwerp

In de loop van het Vlaams-Nederlandse onderzoeksproject *Modale hulpwerkwoorden en andere uitdrukkingen van modaliteit in het Nederlands* zijn wij tal van mogelijke verschillen tussen Belgisch- en Nederlands-Nederlands op het spoor gekomen in het gebruik van modale uitdrukkingen. Sommige verschillen waren al in de literatuur genoemd, maar veel andere waren nog niet opgemerkt. In dit onderzoek willen we empirisch nagaan in welke mate het inderdaad om verschillen tussen de twee taalvariëteiten gaat. Daarbij zijn we op twee manieren te werk gegaan. In een eerste stap hebben we een aantal potentiële verschillen getoetst in het Corpus Gesproken Nederlands (CGN). Dat leidde tot bevestiging of ontkenning van de verwachtingen, maar bij sommige verschillen was de frequentie te klein om conclusies toe te laten. Bovendien bleek een aantal verschillen erg moeilijk te toetsen via corpusonderzoek. In een tweede stap hebben we zulke verschillen onderzocht met een schriftelijke groepsenquête onder studenten in België en Nederland.

1.2 De onderzoeksvraag

“Vlamingen en Nederlanders gebruiken voor een deel andere woorden, maar meer nog gebruiken ze dezelfde woorden op een andere manier: met een andere betekenis, een andere connotatie, een andere valentie, een andere stylistische [sic] waarde, enz.” (De Caluwe & Geeraerts 2002: 14). Dat geldt ook voor het domein van de uitdrukkingsvormen van modaliteit. Er bestaat echter nog geen gespecialiseerde studie naar de aard en omvang van de verschillen in dat domein. Her en der vinden we in de literatuur wel losse verschijnselen, maar die zijn niet eerder samen bekeken. In ons taalvariatieonderzoek is het specifiek de bedoeling om allerhande verschijnselen op het gebied van de uitdrukking van modaliteit samen te brengen en te kwantificeren.

De Schutter (1994: 444) constateert dat “it is simply impossible to supply a general characterization of the differences between Belgian and Netherlands Dutch”. Wij bestuderen hier de verschillen tussen Belgisch-Nederlands en Nederlands-Nederlands in één specifiek domein, namelijk de uitdrukking van modaliteit. Ook daar zal een “general characterization” van de verschillen lastig blijken. Een *volledige* beschrijving van de verschillen is evenmin haalbaar, mede doordat de categorie modaliteit zelf lastig af te bakenen is (zie 1.4). Dat is ook niet het uitgangspunt. In ons onderzoek proberen we voor ‘modale’ verschillen tussen het Belgisch- en het Nederlands-Nederlands die we via literatuurstudie,

corpusonderzoek en eigen intuïties op het spoor zijn gekomen, vast te stellen of het hier daadwerkelijk significante verschillen tussen de twee taalvariëteiten betreft.

1.3 Nederlands-Nederlands en Belgisch-Nederlands

De uitdrukkingen van modaliteit worden onderzocht in twee nationale taalvariëteiten:

1. Het Nederlands dat gesproken wordt in Nederland;
2. Het Nederlands dat gesproken wordt in het Nederlandssprekende deel van België.

Het Nederlands in België wordt wel eens aangeduid als ‘Zuid-Nederlands’ of ‘Vlaams’. De benaming ‘Zuid-Nederlands’ kan tot verwarring leiden doordat er soms ook de dialecten van het zuiden van Nederland bij gerekend worden. De benaming ‘Vlaams’ is ook niet eenduidig omdat ze vaak nauwer wordt opgevat, als verzamelnaam voor de Oost-Vlaamse en de West-Vlaamse dialecten. Hetzelfde bezwaar kan overigens tegen de benaming ‘Hollands’ gemaakt worden, die soms gebruikt wordt voor het Nederlands in Nederland. Wij gebruiken in dit verslag uitsluitend de benamingen ‘Belgisch-Nederlands’ en ‘Nederlands-Nederlands’, die we verder afkorten tot BN en NN. Daarmee wordt duidelijk aangegeven dat het gaat om nationale variëteiten van één taal, oftewel “een Belgische en een Nederlandse variant van hetzelfde Nederlands” (Geeraerts 2001: 338).¹

In literatuur over taalvariatie bestaat nogal eens de neiging om de variatie vanuit een eenzijdig perspectief te benaderen. In de praktijk komt het er meestal op neer dat vanuit een (Noord-)Nederlandse bril naar typisch zuidelijke fenomenen wordt gekeken. Zo definieert Hagen (1995: 135) in zijn studie van de BN woordenschat ‘gemarkeerdheid’ als “het kenmerk dat een zuidelijk woord naar woordvorm en/of woordbetekenis afwijkt van het in Nederland gebezigde taaleigen”, al geeft hij toe dat er daarnaast natuurlijk “ook een gemarkeerdheid van Noordnederlands taalgebruik vanuit een zuidelijke optiek” bestaat. In deze studie wordt een globaal perspectief gehanteerd: het taalgebruik in de twee delen van het Nederlandse taalgebied wordt beschouwd vanuit het geheel. Vanuit een globaal perspectief zijn ‘neutrale’ of ‘ongemarkeerde’ taalverschijnselen dan ook uitdrukkingen die in het hele Nederlandse taalgebied bekend zijn en er in min of meer gelijke mate gebruikelijk zijn. ‘Gemarkeerde’ taalverschijnselen

¹ Voor een uitgebreide bespreking van de verschillende benamingen voor de Nederlandse taal, zie Willemyns (2003).

zijn fenomenen die typisch zijn voor, of zelfs beperkt zijn tot, één deel van het Nederlandse taalgebied.²

In sociolinguïstische literatuur wordt gesuggereerd dat we “niet zomaar ‘het’ taalgebruik in Vlaanderen mogen vergelijken met ‘het’ taalgebruik in Nederland” (De Caluwe & Geeraerts 2002: 14). Dat heeft te maken met het verschil in interne stratificatie van het Nederlands in die twee gebieden: de lagen op het continuüm van dialect tot standaardtaal verhouden zich anders tot elkaar (zie Geeraerts 2000, 2001). Het is verre van eenvoudig een passende definitie voor ‘het’ BN en ‘het’ NN te formuleren die met alle sociolinguïstische factoren rekening houdt. Voor ons doel beperken we ons tot enkele factoren. Wij zullen NN heel ruim opvatten als de bovenregionale (niet-dialectische) omgangstaal in Nederland; BN is dan de bovenregionale (niet-dialectische) omgangstaal in België. Met ‘omgangstaal’ wordt spontaan gesproken taal bedoeld.

Er wordt in het onderzoek rekening mee gehouden dat er in de nationale variëteiten van het Nederlands ook nog regionale verschillen zijn. Weliswaar doen wij geen onderzoek naar dialecten, maar gegevens over interne variatie zijn van belang omdat uitgesloten moet worden dat een bepaald verschijnsel lokaal is voor we mogen concluderen dat het een NN of BN verschijnsel betreft. De regio van herkomst van de respondenten is in het enquêteonderzoek (Hoofdstuk 3) dan ook één van de variabelen die in de statistische analyse wordt meegenomen. In het corpusonderzoek (Hoofdstuk 2) blijven regionale verschillen *binnen* België en *binnen* Nederland buiten beschouwing omdat de samenstellers van het CGN zich expliciet ten doel hebben gesteld alleen bovenregionaal taalgebruik op te nemen. Het vaststellen van de herkomst van alle individuele sprekers in het corpusmateriaal zou bovendien om praktische redenen onuitvoerbaar zijn.

1.4 Modaliteit

Modaliteit is een verzamelnaam voor een aantal semantische dimensies in termen waarvan een spreker een conceptuele stand van zaken kan kwalificeren (Van Ostaeyen & Nuyts 2004: 7). Er zijn verschillende modale categorieën oftewel verschillende manieren om informatie over een situatie in de ‘objectieve’ werkelijkheid te modifieren of te evalueren. Over het precieze aantal modale noties dat te onderscheiden valt, bestaat geen overeenstemming – en al helemaal niet over de aanduidingen ervan (zie voor recente discussies bijvoorbeeld Nuyts 2005 en Narrog 2005). Bovendien is de linguïstische status en de

² Dat neemt niet weg dat in de praktijk de meeste ‘gemarkeerde’ verschijnselen die we behandelen, typisch BN fenomenen betreffen.

waarde van dit type classificaties niet onomstreden (Janssen 2001; Boogaart 2005). Het is hier echter niet de plek om dit type terminologische en theoretische discussie te voeren; in het empirische onderzoek naar verschillen tussen BN en NN waarvan we hier verslag doen, bleken deze kwesties in de praktijk nauwelijks problemen op te leveren. Een paar opmerkingen over de in dit verslag gehanteerde termen zijn wel noodzakelijk.

In het algemeen wordt er ten minste een onderscheid gemaakt tussen *epistemische* en *niet-epistemische* modaliteit. Epistemische modaliteit betreft “an indication of the estimation, typically, but not necessarily, by the speaker, of the chances that the state of affairs expressed in the clause applies in the world” (Nuyts 2006: 6). Met andere woorden, epistemische modaliteit is uitdrukking van de mate van waarschijnlijkheid van de stand van zaken, volgens een schaal van absolute zekerheid, via waarschijnlijkheid en mogelijkheid, tot absolute ‘zekerheid dat niet’. Voorbeelden van epistemisch-modale uitdrukkingen zijn *misschien* in (1) en het gebruik van *zullen* in (2).

- (1) Misschien kan Klaas dat probleem oplossen.
- (2) Er wordt aan de deur geklopt. Dat zal Klaas zijn.

Binnen de categorie van niet-epistemische modaliteit kan een verder onderscheid worden gemaakt tussen *deontische* en *dynamische* modaliteit.

Deontische modaliteit wordt in de literatuur typisch verbonden met de noties toestemming, verplichting en verbod. Die noties zijn echter complex doordat ze enerzijds de morele aanvaardbaarheid van een situatie betreffen en anderzijds ook directieve taalhandelingen benoemen die gericht zijn op het (toekomstige) handelen van de toegesprokene. We kiezen er hier voor om een onderscheid te maken tussen *deontisch* en *directief*, waarbij het van de laatste nog maar de vraag is of die in het modale domein thuishoort (Nuyts 2005; Nuyts, Byloo & Diepeveen 2005). Deontische modaliteit betreft dan alleen nog “an indication of the degree of moral desirability of the state of affairs expressed in the utterance, typically, but not necessarily, on behalf of the speaker” (Nuyts 2006: 4). De notie ‘moreel’ heeft betrekking op maatschappelijke of persoonlijke normen. Ook de mate van morele wenselijkheid is te situeren op een schaal: van absoluut noodzakelijk, via wenselijk, aanvaardbaar en onwenselijk, tot absoluut onaanvaardbaar. Het gebruik van *moeten* in (3) en van *het is goed* in (4) is deontisch te noemen.

- (3) We moeten Klaas dankbaar zijn omdat hij dat probleem opgelost heeft.
- (4) Het is goed dat hij dat probleem opgelost heeft.

Dynamische modaliteit is een categorie waarmee “inherent potential or inherent necessity/inevitability” wordt uitgedrukt (Nuyts 2006: 4). De potentie of nood-

zaak kan toegeschreven worden aan inherente eigenschappen van de subjectreferent, als in (5a) en (5b), of eerder bepaald worden door externe omstandigheden, als in (6a) en (6b).

- (5) a. Je kunt dat probleem oplossen als je maar wil.
- b. Ik moet naar het toilet.
- (6) a. Je kunt naar binnen via de achterdeur.
- b. Ik ben over een uur thuis maar ik moet eerst nog tanken.

Met de driedeling *epistemisch-deontisch-dynamisch* zijn de belangrijkste modale categorieën genoemd. Ten slotte vermelden we hier twee categorieën waarvan de classificatie nog minder algemeen gedeeld wordt in de literatuur, namelijk evidentialiteit en boulomaïsche modaliteit.

Evidentialiteit wordt soms onder epistemische modaliteit geschaard of zelfs als niet-modaal beschouwd. Met een evidentiële uitdrukking geeft de spreker een aanwijzing over “the origins of the knowledge about the state of affairs” (Nuyts 2006: 10). Er zijn verschillende mogelijke informatiebronnen: via ander-mans rapportering (*hearsay*), via eigen directe waarneming (*experiential*), indirect afgeleid uit waargenomen gegevens (*inferential*), of beredeneerd op basis van algemene kennis (*reasoned*). Standaardvoorbeeld van evidentiële werkwoorden in het Nederlands zijn *schijnen*, *lijken* en *blijken*; ook een bijwoord als *blijkbaar* in (7) valt in deze categorie.

- (7) De auto staat voor de deur en binnen brandt er licht. Blijkbaar is hij thuis.

Boulomaïsche modaliteit (of ‘emotionele attitude’) ten slotte betreft “an indication of the speaker’s (or someone else’s) liking or disliking (emotionally) of the state of affairs” (Nuyts 2006: 12). Deze categorie blijft in studies over modaliteit meestal ongenoemd of wordt beschouwd als een subcategorie van deontische modaliteit. De *ANS* (1997: 1612) schaaft deze gevallen onder ‘gevoelsmodaliteiten’ en onderscheidt ze zo van de andere, de ‘verstandsmodaliteiten’. Het gaat dan om gevallen als in (8a) en (8b).

- (8) a. Geweldig dat Klaas dat probleem opgelost heeft.
- b. Jammer dat hij niet thuis is.

Modaliteit is dus een verzamelterm voor een reeks semantische noties die nogal van elkaar verschillen, of die juist lastig van elkaar te onderscheiden zijn. Dat maakt de afbakening van de categorie modaliteit, en van de modale categorieën onderling, tot een zeer complexe taak. Voor het doel van ons onderzoek is zo’n strikte definitie en classificatie van modale noties ook niet *per se* nodig. De uitdrukkingen die in dit onderzoek aan bod komen, balanceren soms op de rand

van de modale categorieën zoals we die hierboven hebben gekarakteriseerd. Bovendien wijken we soms uit naar ‘niet-modale’ gebruikswijzen van de modale hulpwerkwoorden. We hebben zulke constructies niet buiten beschouwing willen laten enkel en alleen omdat ze niet onder een traditionele definitie van ‘modaliteit’ zouden vallen.

Zoals uit de voorbeelden (1)-(8) al blijkt, hebben we ons ook geen strikte beperkingen opgelegd als het gaat om de soorten talige middelen die we onderzoeken; we hebben ons bijvoorbeeld niet alleen gericht op constructies met modale werkwoorden, zoals in studies over modaliteit gebruikelijk is. De Nederlandse taal heeft verschillende middelen ter beschikking om bovengenoemde modale noties uit te drukken (Nuyts 2004: 18). Naast de modale hulpwerkwoorden zijn dat bijvoorbeeld zinsadverbia (*misschien, gelukkig*), predicatief gebruikte adjectieven (als in *het is goed/noodzakelijk etc. dat...*) en hoofdwerkwoorden zoals *verplichten* en *toestaan*, maar ook ‘mental state’-predicaten als *denken* en *geloven*. Onze vergelijking van BN en NN betreft zowel constructies met modale werkwoorden als constructies met modale adverbia (*vast, zeker, vast en zeker, waarschijnlijk, allicht, misschien, wellicht, beter, best, liefst* en *hopelijk*) en de ‘modale infinitiefconstructie’ (als in *het is te betalen*).

1.5 Structuur van het verslag

In de volgende hoofdstukken doen we verslag van het corpusonderzoek en de enquête. In Hoofdstuk 2 wordt het corpusonderzoek behandeld. We verantwoorden de methode, we bespreken alle resultaten en we geven een kort overzicht van de problemen die we hebben ondervonden. In Hoofdstuk 3 komt het aanvullende enquêteonderzoek aan bod. De keus van de methode en het instrument worden uitvoerig toegelicht. De voorbereiding en het verloop van de afnames worden besproken en de resultaten worden item voor item bekeken. In Hoofdstuk 4 formuleren we algemene conclusies op basis van het corpus- en het enquêteonderzoek.

2 Corpusonderzoek

2.1 Inleiding

Potentiële verschillen tussen BN en NN in de uitdrukking van modale noties hebben we in eerste instantie onderzocht met behulp van het Corpus Gesproken Nederlands (CGN). Hoye (1997: 291) heeft erop gewezen dat “the arguments in favour of approaches which are corpus-based are overwhelming as the techniques of corpus compilation become increasingly sophisticated and the corpora themselves continue to grow.” Het CGN geldt als een “plausibele steekproef” van het Nederlands “zoals dat door volwassen sprekers wordt gesproken in Nederland en Vlaanderen” (website CGN). Kwantitatief onderzoek in een dergelijk groot corpus heeft een aanzienlijk voordeel: “[it] automatically excludes single and possibly idiosyncratic instances, in favour of what is central and typical” (Stubbs 1996, in Hoye 1997: 137). Maar corpusonderzoek heeft natuurlijk ook beperkingen. Om te beginnen zal blijken dat een aantal van de modale uitdrukkingen waarin we geïnteresseerd zijn, in het corpus niet frequent genoeg voorkomen om een betrouwbare statistische toets mogelijk te maken. Bovendien zijn veel van de modale verschillen tussen BN en NN geen vormverschillen maar *gebruiksverschillen*, die per definitie een kwalitatieve ‘geval per geval’-analyse van het zoekresultaat noodzakelijk maken.

In 2.2 geven we eerst een nadere toelichting op methodologische aspecten van ons corpusonderzoek: selectie van de subcorpora, werkwijze bij de tellingen (grove telling versus detailanalyse), en methodes van vergelijking. De rest van het hoofdstuk presenteert de resultaten, waarbij we een onderscheid maken tussen constructies met modale werkwoorden (2.3.1), de modale infinitiefconstructie (2.3.2), en constructies die een modaal bijwoord bevatten (2.3.3). In 2.4 volgt een samenvatting en een selectie van modale verschijnselen die nader onderzocht zijn met behulp van de schriftelijke enquête.

2.2 Methode

2.2.1 Corpusmateriaal: subcorpus per taalvariëteit

Voor dit onderzoek zijn op één na alle tekstcategorieën uit het CGN (versie 1.0 tenzij anders vermeld) gebruikt. Uitgesloten is de categorie *Read Speech* (voorgelezen tekst), bestaande uit voorgelezen passages van romans. Zulke teksten hebben voor publicatie meestal een nauwkeurige (normaliserende) revisie ondergaan, waardoor bijvoorbeeld eventuele Belgisch getinte eigenschappen mogelijk verwijderd zijn. Dat vertroebelt het taalvariatieonderzoek.

BN en NN worden met elkaar vergeleken, dus moeten BN materiaal en NN materiaal in het CGN van elkaar gescheiden worden. Er zijn twee mogelijke criteria op grond waarvan dat kan gebeuren:

De plaats van opname

Sessies die in België zijn opgenomen, zijn in het CGN met *fv* gelabeld, terwijl sessies opgenomen in Nederland het label *fn* gekregen hebben. Op grond daarvan zouden alle *fv*-sessies als BN materiaal beschouwd kunnen worden, en de *fn*-sessies als NN materiaal. Maar in sessies die opgenomen zijn in België, kunnen sprekers van Nederlandse origine aan het woord zijn, en omgekeerd kunnen er Belgen spreken in de sessies opgenomen in Nederland.

De afkomst van de sprekers

Sessies met sprekers uit België zijn in het CGN bij de subcategorie *Flemish regions* ondergebracht. Sessies met sprekers uit Nederland behoren tot de subcategorie *Dutch regions*. Op grond van dat onderscheid kan het materiaal in de subcategorie *Flemish regions* als BN beschouwd worden, en dat van *Dutch regions* als NN. In beide subcategorieën zitten sessies waarin zowel Belgen als Nederlanders aan het woord komen. Zulke ‘gemengde’ sessies zijn bijvoorbeeld journaals van de Vlaamse openbare omroep VRT waarin een Nederlandse correspondent verslag uitbrengt.³

Bij beide mogelijkheden is er dus het probleem dat het materiaal sessies bevat waarin sprekers van de twee variëteiten voorkomen. Onze voorkeur gaat uit naar de *fv/fn*-verdeling, omdat daar de ‘gemengde’ sessies niet dubbel voorkomen en de verschillen maximaal blijven. Als er dus verderop gesproken wordt van het BN subcorpus dan bedoelen we daar het materiaal mee waarvan de sessienamen beginnen met *fv*; het NN subcorpus is het geheel van sessies waarvan de namen beginnen met *fn* (beide subcorpora uiteraard zonder de categorie *Read Speech*).

2.2.2 Werkwijze tellingen: grove telling tegenover detailanalyse

Voor tellingen in de subcorpora is gebruik gemaakt van het zoekprogramma Corex. Er is telkens een zoekopdracht samengesteld door zoekrestricties (*constraints*) te formuleren en ze met elkaar te combineren. De zoekopdracht moet leiden tot een zo bruikbaar mogelijk zoekresultaat, dus een representatief aantal relevante *treffers*: afzonderlijke uitingen die de gezochte vorm bevatten.

³ Er zijn nog twee andere subcategorieën in het CGN, nl. *Outside Flanders or the Netherlands*, voor sessies waarin buitenlandse sprekers voorkomen, en *Unknown*, voor sessies waarin sprekers voorkomen van wie de afkomst onbekend is.

Een telling die uitsluitend gebaseerd is op het zoekresultaat, noemen we een *grove telling*. Ze is automatisch tot stand gekomen, dus zonder verdere ingrepen van de onderzoeker. Bij een grove telling wordt alleen gerapporteerd wat direct uit de zoekopdracht is gekomen. Vanuit dat zoekresultaat worden de conclusies getrokken. Het is echter niet altijd juist om op een grove telling af te gaan. Het zoekresultaat kan aanzienlijk van omvang zijn, maar erg veel *ruis* bevatten. Die ruis wordt gevormd door uitingen die uit de zoekopdracht komen doordat ze aan de zoekrestricties beantwoorden, maar die om een of andere reden niet relevant zijn voor het fenomeen dat we onderzoeken. De redenen kunnen zijn: een betekenis die niet relevant is, het ontbreken van interactie tussen de relevante elementen in de uiting (bijv. er is wel een negatief element aanwezig, maar het staat niet in verband met de modale vorm), en zo meer. In bepaalde gevallen blijkt het onmogelijk om de zoekopdracht zó te verfijnen dat ruis in het zoekresultaat uitgesloten of tot een minimum gereduceerd wordt. Een bijkomend probleem is dat het toevoegen van extra zoekrestricties juist tot *missers* kan leiden. Dat wil zeggen dat we relevante treffers mislopen doordat de zoekopdracht te beperkend is geworden. Naast de ruis moet dus het aantal missers in het zoekresultaat minimaal worden gehouden.

Een oplossing voor het probleem van de ruis, en een alternatief voor de grove telling, is de methode van de *detailanalyse*. Daarbij bekijken we alle afzonderlijke uitingen in het zoekresultaat. We filteren de ruis eruit en alleen de relevante treffers worden meegeteld. Als het aantal treffers heel groot is (het loopt tot in de honderd- of duizendtallen), is een detailanalyse van het volledige zoekresultaat niet haalbaar. In dat geval voeren we een detailanalyse uit op een steekproef. De omvang van de steekproef wordt als volgt bepaald.

1. In een eerste stap worden per taalvariëteit 50 treffers geanalyseerd. Bij de samenstelling van een steekproef uit treffers van meer dan één zoekopdracht (als bij de vergelijking tussen twee verschillende vormen) moet uiteraard rekening gehouden worden met de verhouding tussen het aantal treffers van beide zoekopdrachten: de verhoudingen in het aantal te analyseren treffers (die niet noodzakelijk relevant zijn en dus niet altijd deel uitmaken van de uiteindelijke steekproef) zijn gelijk aan de verhoudingen in het totale aantal treffers van de zoekopdrachten. Als zoekopdracht 1 in een taalvariëteit 1500 treffers oplevert en zoekopdracht 2 er 2250 te zien geeft, is het aantal te analyseren treffers voor die taalvariëteit dus minimaal 20 voor zoekopdracht 1 en 30 voor zoekopdracht 2.
2. Vervolgens wordt de steekproef al dan niet uitgebreid, afhankelijk van de omstandigheden.
 - a. Indien het aantal relevante gevallen onder deze treffers lager ligt dan 5, wordt een significantietoets uitgevoerd op dit (kleine) aantal relevante gevallen. Meer gevallen analyseren heeft weinig zin: de werklast staat niet in verhouding

tot het resultaat. Is de test niet betrouwbaar (wat in dit geval waarschijnlijk is), dan wordt gepoogd de zoekopdracht strenger te maken of verhuist het item naar de enquête.

b. Indien het aantal relevante gevallen gelijk is aan 50 (alle treffers dus), wordt een significantietoets uitgevoerd op de gevonden aantallen. Is de test niet betrouwbaar, dan verhuist het item naar de enquête.

c. Indien het aantal relevante gevallen groter is dan 5 maar kleiner dan 50, gaat de analyse verder. Er worden minstens zoveel treffers geanalyseerd als nodig is om aan 50 relevante gevallen te geraken, met een maximum van 100 geanalyseerde treffers per taalvariëteit.

De detailanalyse met steekproef wordt niet uitgevoerd als blijkt dat het aantal treffers van een bepaalde zoekopdracht te klein is om een betrouwbare statistische toets uit te voeren. Dit gebeurt wanneer het aantal treffers in het zoekresultaat op zich te klein is (d.i. minder dan 10 treffers over NN en BN, waardoor er toch al verwachte waarden onder de 5 zijn)⁴ of, in het geval van meerdere zoekopdrachten, wanneer het aantal treffers in zoekresultaat 1 veel kleiner is dan dat van zoekresultaat 2, waardoor er te weinig gevallen van categorie 1 zijn in een steekproef van max. 100 gevallen (d.i. opnieuw minder dan 10 gevallen over NN en BN).

2.2.3 Methodes van vergelijking

Het resultaat van de zoekopdrachten, in absolute aantallen, biedt op zich natuurlijk weinig informatie over verschillen tussen NN en BN. Naast de frequentiegegevens van een vorm is steeds een tweede paar aantallen nodig ter vergelijking. Aan de hand van die vergelijking kan met behulp van een chikwadraattoets bepaald worden of de frequentie van vorm X significant groter is in het NN dan in het BN subcorpus. In overeenstemming met de gangbare praktijk in taalkundige corpusstudies nemen we als significantiedrempel 0,05 aan, dat wil zeggen dat de p -waarde kleiner moet zijn dan 0,05 ($p < 0,05$). Er zijn drie vergelijkingsmethodes; ze worden hier samen met de eventuele problemen kort toegelicht.

1. *Vergelijking met totaal aantal woorden in het subcorpus*

Het aantal treffers voor een bepaalde vorm X wordt vergeleken met het totale aantal woorden in het subcorpus van de desbetreffende taalvariëteit. Het BN subcorpus bevat in totaal (los van de categorie *Read Speech*) 2.910.209 woorden; het NN subcorpus bestaat uit 5.103.020 woorden. Het aantal treffers uit de corpustelling wordt afgetrokken van het totale aantal woorden in het subcorpus.

⁴ Als een van de verwachte waarden lager is dan 5, is de chikwadraattoets niet betrouwbaar.

Een probleem van deze methode is dat hij eigenlijk niet toegepast kan worden op uitdrukkingen die uit meer dan één woord bestaan: de vraag is namelijk of het dan wel terecht is het totale aantal woorden als vergelijkingsbasis te nemen. Het zou dan logischer zijn om te contrasteren met het totale aantal uitingen (of annotation units), en wel als volgt: het aantal uitingen waarin de uitdrukking voorkomt wordt vergeleken met het aantal uitingen waarin ze niet voorkomt. Helaas brengt dat weer andere moeilijkheden met zich mee, bijvoorbeeld als de uitdrukking meer dan eens voorkomt in een uiting. Bovendien is de lengte van een uiting als eenheid in het CGN vrij arbitrair en verschilt die sterk per sessie.

Een ander probleem rijst bij het gebruik van een steekproef in plaats van het hele corpus (zie vorige sectie). Uiteraard is het verkeerd de geselecteerde treffers (meestal 50) te contrasteren met het totale aantal woorden in het hele subcorpus. Daarom worden de treffers gecontrasteerd met de overige woorden van een (hypothetische) steekproef die in verhouding staat tot het totale aantal woorden in het CGN, zoals het aantal geanalyseerde gevallen (doorgaans meer dan 50, zie vorige sectie) in verhouding staat tot het totale aantal treffers van de zoekopdracht.

2. *Vergelijking met alternatieve uitdrukkingsvormen voor 'dezelfde' betekenis*

Als we aan de hand van de eerste methode een significant verschil in frequentie tussen BN en NN vinden, hebben we daarmee natuurlijk nog niets gezegd over de oorzaak van dat verschil. Zo blijkt dat sprekers in het NN subcorpus veel vaker dan sprekers in het BN subcorpus een aanbod of suggestie doen met behulp van het werkwoord *zullen*, als in *zal ik even het raam opendoen? of zullen we vanavond naar de film gaan?* (zie 2.3.1.4.2). De oorzaak van zo'n verschil kan in principe in het corpus zelf liggen: misschien komt de taalhandeling 'aanbod' in het BN subcorpus sowieso minder voor. Meer voor de hand ligt natuurlijk dat BN-sprekers in vergelijkbare contexten een ander talig middel inzetten.

Bij alternatieve uitdrukkingsvormen voor dezelfde betekenis is de betekenis het vertrekpunt en dient de frequentie van de alternatieve uitdrukkingsvormen als vergelijkingsbasis. Het aantal treffers voor vorm *X* wordt vergeleken met het aantal treffers voor vorm *Y*, waarbij we aannemen dat *X* en *Y* (min of meer) dezelfde betekenis hebben. Een voorbeeld is het gebruik van *moest(en)* en *mocht(en)* in conditionele constructies van het type *moest/mocht je me nodig hebben...* (zie 2.3.1.1.2).

Een probleem bij deze methode is dat we in het corpus niet systematisch van betekenis naar vorm kunnen zoeken, dus naar alle verschillende uitdrukkingsmogelijkheden van een bepaalde betekenis of functie zoals 'aanbod' of 'conditionaliteit'. De vormen die we met elkaar vergelijken, hebben we zelf gekozen op grond van onze intuïtie of opmerkingen in de literatuur dat de twee

vormen in gelijksoortige contexten worden gebruikt. We kunnen echter niet uitsluiten dat ook functionele criteria van belang zijn bij bijvoorbeeld de keus tussen *mocht(en)* en *moest(en)*; in ieder geval lijkt conditioneel *moest(en)* in BN niet altijd vervangen te kunnen worden door *mocht(en)* in NN (Boogaart, te versch.). Daarmee hangt samen dat zowel sprekers van BN als van NN, naast *moeten* en *mogen*, natuurlijk de beschikking hebben over veel andere middelen om conditionele zinnen te construeren, met name *als*-zinnen (met of zonder *zou(den)*). Daardoor is het vergelijken van twee van die middelen, hoe gebruikelijk ook in taalkundig onderzoek, altijd in enige mate willekeurig.

Omdat zoeken van betekenis naar vorm in het corpus niet mogelijk is, is er bovendien altijd de mogelijkheid dat we alternatieve uitdrukkingmogelijkheden over het hoofd hebben gezien. Zo hebben we de relatief lage frequentie van *zal ik/zullen we* voor de taalhandeling ‘aanbod’ in BN niet kunnen toeschrijven aan de beschikbaarheid van een andere modale uitdrukking in BN voor het verrichten van dit type taalhandeling. In vergelijkbare contexten komen we in BN wel *wil ik/willen we* tegen, als in *wil ik even de deur voor je opendoen?*, maar de frequentie van die constructie is niet zodanig dat die in z’n eentje verantwoordelijk kan zijn voor de lage frequentie van *zal ik/zullen we*. We kunnen natuurlijk nooit uitsluiten dat BN-sprekers in zulke contexten simpelweg kiezen voor een uitdrukking waarin helemaal geen expliciet modaal element voorkomt.

3. Vergelijking met overige gebruikswijzen van dezelfde vorm

De eerste twee methodes kunnen toegepast worden bij vormverschillen tussen BN en NN. De derde methode wordt gebruikt als we vermoeden dat er verschillen zijn tussen de betekenissen die NN en BN toeschrijven aan één en dezelfde vorm, dus voor gebruiksverschillen. Deze methode houdt in dat een bepaalde betekenis of een bepaald gebruik van een vorm vergeleken wordt met andere gebruikswijzen van diezelfde vorm. De intuïtie bestond bijvoorbeeld dat specifiek het epistemische gebruik van het modale bijwoord *vast* frequenter is in NN dan in BN. Om dat aan te tonen zouden we het aantal treffers voor epistemisch *vast* kunnen contrasteren met het aantal voorkomens van *vast* in alle overige betekenissen (zie 2.3.3.1). De vraag is echter of zo’n vergelijking tot interessante vaststellingen leidt. Het lijkt weinig zinvol epistemisch *vast* te contrasteren met uitdrukkingen die volledig andere betekenissen dekken, enkel en alleen omdat ze toevallig homoniem zijn. Bovendien is het mogelijk dat een van de ‘overige’ betekenissen frequent voorkomt in een van de taalvariëteiten, waardoor ten onrechte het vermoeden gewekt wordt dat de onderzochte betekenis er relatief zeldzaam is. Een voorbeeld is het frequente voorkomen van *ik stel vast* in BN: dat in BN *vast* minder vaak epistemisch gebruikt is, zou dan eerder iets zeggen over de uitdrukking *ik stel vast* dan over het epistemische gebruik.

Een probleem bij de analyse van gebruiksverschillen is bovendien dat de grens tussen verschillende lezingen van één en dezelfde vorm niet altijd gemakkelijk te trekken is. Zo hebben we gekeken naar ‘doelaanduidend’ *willen* en ‘frequentatief’ *willen* en *durven* (als in respectievelijk: *er moet nog veel gebeuren, wil het project slagen* en *het wil/durft hier nog wel eens regenen*). We zouden deze specifieke lezingen kunnen vergelijken met de ‘letterlijke’ lezingen van de modale werkwoorden. Het is echter waarschijnlijk dat in deze gevallen een proces van grammaticalisatie aan de gang is: het specifieke gebruik is niet incompatibel met het letterlijke gebruik van deze werkwoorden en is daar waarschijnlijk uit ontstaan. Als gevolg daarvan is het in veel concrete gevallen bijna onmogelijk te besluiten of de letterlijke betekenis van het werkwoord (ook) nog in het geding is. Zo is letterlijk, volitioneel *willen* (*wil ik naar de bioscoop, dan ga ik*) óók doelaanduidend. Bij frequentatief *durven* (*hij durft wel eens te laat komen*) kan in meer of mindere mate altijd nog de betekenis ‘de moed/het lef hebben om’ meespelen. Zo’n analyse van gebruiksverschillen levert veel interessante data op, maar is bijzonder ingewikkeld en tijdrovend. In een aantal gevallen hebben we daarom moeten volstaan met een aanbeveling voor verder onderzoek.

Voor de analyse van verschillen tussen NN en BN hebben we gebruik gemaakt van de drie beschreven methoden. Soms is de keus voor een van de methoden vanzelfsprekend, in andere gevallen blijken meerdere methoden nuttig. In de bespreking van de resultaten van het corpusonderzoek zullen we steeds per kwestie aangeven welke van bovenstaande drie methodes we hebben toegepast, welke problemen zich daarbij voordeden en hoe we die al dan niet hebben kunnen oplossen.

2.3 Resultaten

2.3.1 Uitdrukkingen met modale werkwoorden

Hier presenteren we de resultaten van het corpusonderzoek in het CGN naar modale verschillen tussen BN en NN voor zover ze te maken hebben met modale werkwoorden. We hebben de resultaten ingedeeld per modaal werkwoord, maar soms heeft een verschil tussen BN en NN natuurlijk juist de maken met de keus tussen (ten minste) twee verschillende modale werkwoorden. Zo behandelen we in 2.3.1.1, naast specifieke constructies met *moeten*, de keus tussen *moeten* en *hoeven* in negatief-polaire contexten en tussen *moest(en)* en *mocht(en)* in conditionele constructies. In 2.3.1.5 en 2.3.1.6 komen bovendien werkwoorden aan bod die traditioneel niet tot de categorie van modale werkwoorden worden gerekend, maar die daar op grond van de conceptuele definitie van modaliteit in 1.4 wel toe behoren, namelijk *dienen/horen* en *toelaten/toestaan*.

2.3.1.1 *Moeten*

2.3.1.1.1 *Moeten en hoeven in negatief-polaire contexten*

Eén van de bekendste verschillen tussen BN en NN op het gebied van modaliteit is dat het werkwoord *hoeven* in BN veel minder vaak wordt gebruikt en dat in plaats daarvan *moeten* voorkomt. We hebben eerst gekeken naar de frequentie van *hoeven* op zich en daarna in beide taalvariëteiten het specifieke gebruik van *niet hoeven* in vergelijking met *niet moeten* nader onderzocht. Ook hebben we proberen vast te stellen of in combinatie met (restrictief) *maar* hetzelfde verschil tussen BN en NN optreedt als met *niet*. Ten slotte hebben we op aanwijzing van de literatuur in BN gezocht naar ‘hypercorrect’ gebruik van *hoeven*.

HOEVEN EN (NIET) MOETEN

Van der Wouden (1998: 19, resp. 71) constateert: “het hulpwerkwoord *hoeven* komt in het zuiden nauwelijks voor” en vermeldt verderop: “het werkwoord *hoeven* bestaat nauwelijks in Vlaanderen (men leert het op de middelbare school, en het voelt voor de meesten zeer Hollands aan)” (ibid.: 90-91). We verwachten dus dat de frequentie van het werkwoord *hoeven* in het BN subcorpus beduidend lager ligt dan in het NN subcorpus. Dit wordt bevestigd in een vergelijking volgens onze methode 1 (zie 2.2.3), zie Tabel 1 ($p = 0,000$).

	NN	BN
<i>hoeven</i>	2407	340
overige woorden CGN	5100613	2909869

Tabel 1: Frequentie *hoeven* (grove telling)

Voor gevallen waar in NN *hoeven* gewoon is, is het niet lastig aan te geven welk werkwoord dan wél gebruikt wordt in BN. Daman (1946: 34) heeft er al op gewezen dat *moeten* in België voorkomt in plaats van *hoeven te* en *behoeven te*. Hij illustreert dat met de volgende citaten, waar telkens *niet* in voorkomt (zie bijv. ook Klooster 1978: 573; De Groot 1994: 107; De Vriendt 1995: 24; Haeserijn 1996: 120; Vakgroep Nederlandse Taalkunde 2003: 146).

Een schotelkje ijsroom en een kopje koffie besloten dit waar festijn! Of er dapper gesmuld werd, m o e t ik u niet vertellen!

G. Gezelle en K. van de Woestijne, en Streuvels en zooveel anderen nog m o e - t e n die Europeesche waardeschaal niet duchten.

Hij (de pastoor) liet groote hoeveelheden boonen en pekelharing naar zijn pastorij zenden en verkocht die tegen een nietig prijsje. Wie niet betalen kon m o e s t niets geven.

De *ANS* (1997: 997) spreekt meer in het algemeen van “een regionaal taalgebruik (in Belgisch Nederlands voorkomend) waarin alleen *moeten* bestaat”. Onze verwachting is dan ook dat *niet hoeven* in BN veel minder voor zal komen dan in NN, omdat in BN het alternatief *niet moeten* beschikbaar is. De hogere frequentie van *niet hoeven* in NN volgt eigenlijk al uit Tabel 1, maar we kijken nu ook of de alternatieve vorm *niet moeten* frequenter is in BN (volgens methode 2 in 2.2.3). Het resultaat staat in Tabel 2.

	NN	BN
<i>moeten en niet</i>	3624	2357
<i>hoeven en niet</i>	1609	224

Tabel 2: niet moeten en niet hoeven (*grove telling*)

De aantallen in Tabel 2 bevatten echter nogal wat ruis (2.2.2). De ruis bestaat uit voorkomens waarin het hulpwerkwoord niet interageert met *niet*. Daarom is op een steekproef een detailanalyse uitgevoerd: er zijn telkens 100 gevallen geanalyseerd (met dezelfde verhouding tussen *moeten* en *hoeven* als boven).⁵ Dat leverde 53 relevante gevallen op voor NN en 42 voor BN. Het verschil is significant ($p = 0,001$).

	NN	BN
<i>moeten en niet</i>	22	33
<i>hoeven en niet</i>	31	9

Tabel 3: niet moeten en niet hoeven (*detailanalyse op steekproef*)

Aangezien BN *niet moeten* kan gebruiken in contexten waarin NN *niet hoeven* gebruikt, hebben we hier ook te maken met een gebruiksverschil. *Niet moeten* komt immers ook in NN voor (zie Tabel 2), maar heeft er een beperkter gebruik: *niet moeten* drukt in NN een soort advies uit: “het is beter dat niet”. *Niet moeten* heeft dan een betekenis die ‘tegengesteld’ is aan *moeten*, zoals in het volgende voorbeeld uit het CGN.

maar ik hoop nog om over een tijdje toch een keer op andere school te kunnen gaan werken ik wil één keer op een andere school werken. hoewel ik dit dus leuk vind moet je xxx niet veertig jaar op één school blijven. (CGN fn000124)

In BN is die ‘tegengestelde’ lezing van *niet moeten* niet de enig mogelijke lezing

⁵ Een steekproef van 50 te analyseren gevallen per taalvariëteit levert onvoldoende treffers op (zie het derde scenario in stap (2) van de methode beschreven in 2.2.2).

omdat *niet moeten* ook het semantische domein van NN *niet hoeven* bestrijkt, dus de ontkenning of omkering van een verplichting/noodzakelijkheid ('het is niet noodzakelijk dat...'). *Niet moeten* heeft dan een betekenis die 'complementair' is met *moeten*. We hebben dit verschillend gebruik van *niet moeten* getoetst volgens methode 3 uit 2.2.3. Er is een detailanalyse uitgevoerd op een steekproef van 160 NN en 112 BN gevallen.⁶ Dit leverde 43 relevante gevallen van *niet moeten* voor NN en 37 voor BN. Het resultaat staat in Tabel 4.

	NN	BN
tegengestelde betekenis	35	11
complementaire betekenis	8	26

Tabel 4: verschillende gebruikswijzen van niet moeten (detailanalyse op steekproef)

In het BN materiaal zijn enkele gevallen ambigu tussen een 'tegengestelde' en een 'complementaire' betekenis. Die zijn niet meegeteld. Bij alle 8 complementaire gevallen in het NN materiaal bevindt *niet* zich in een andere clause dan *moeten*, zoals in:

nou dat vind ik ook niet dat dat moet. (CGN fn000917)
en Geer moest woensdag nog werken en Hilbrand dus niet. (CGN fn000601)

Het hoeft niet te verbazen dat in deze gevallen in NN wel *moeten* kan optreden aangezien er geen directe interactie met de ontkenning is; we zouden ze dan ook als niet-relevant voor de kwestie terzijde kunnen schuiven. Het verschil tussen BN en NN in Tabel 3 is hoe dan ook al significant ($p = 0,000$). De detailanalyse bevestigt dus dat de constructie *niet moeten* in NN vaker een betekenis heeft die tegengesteld is aan *moeten*. Dat BN-sprekers met *niet moeten* een complementaire betekenis kunnen aanduiden, kan gevolgen hebben voor de communicatie met NN-sprekers, zoals Van der Wouden (1998: 90-91) terecht opmerkt: "het gevolg is dat een zin als *je moet niet komen* dubbelzinnig of vaag is tussen 'je hoeft niet te komen' en 'je bent verplicht, niet te komen'" (resp. onze 'complementaire' en 'tegengestelde' lezing).

MOETEN + RESTRICTIEF MAAR

Hoeven komt volgens de grammatica's uitsluitend voor met een negatie of restrictie. We hebben al aangetoond dat in combinatie met *niet* in NN doorgaans

⁶ Deze analyse werd reeds eerder ondernomen door Byloo (in prep.) met release 6 van het CGN.

hoeven gebruikt wordt waar in BN vaker *moeten* voorkomt. We willen dat ook nagaan voor restrictief *maar*. We verwachten natuurlijk dat de trend zich doorzet en dat NN dan de voorkeur aan *hoeven* geeft, en BN aan *moeten*. Relevante voorbeelden van dit verschil zijn wel te vinden in het CGN.

en die hoefde maar te roepen en de stem van de herder werd herkend en ze gingen meteen achter die twee mannen aan [...] (CGN fn000120)

ja ja ja wel wel honderd tachtig vragen maar je hoeft er maar tien goed te hebben of zo. (CGN fn000188)

hij moet nog maar zijn bek opendoen en je hoort onmiddellijk dat ie van Antwerpen is. (CGN fv400325)

en ze moeten eigenlijk maar drie uh leatuurverslagen maken. (CGN fv400132)

Toch is het lastig aan te tonen dat het verschil in gebruik van *hoeven* en *moeten* in combinatie met *maar* een significant verschil is. Tabel 5 bevat het resultaat van een grove telling van het voorkomen van de combinatie *hoeven/moeten* + *maar* in beide subcorpora.

	NN	BN
<i>moeten</i> + <i>maar</i>	568	177
<i>hoeven</i> + <i>maar</i>	47	5

Tabel 5: *moeten/hoeven* + *maar* (grove telling)

De telling bevat echter veel ruis, die bestaat uit ten minste drie groepen niet-relevante gevallen. De woordsoort-lemmatisatie van Corex laat niet toe die eruit te filteren. De eerste groep zijn gevallen waar *maar* voegwoord is:

zij moeten duiden maar niet mogen niet opiniëren. (CGN fv600580)

dat hoeft niet maar dat zou best kunnen. (CGN fn008412)

Evenmin relevant zijn gevallen waar *maar* wel als partikel maar niet beperkend gebruikt is:

de mensen moeten echt altijd maar presteren of ze worden gewoon weggedrumd en weggeduwd hè. (CGN fv400349)

du, ja ge moet dan anders maar ne keer meegaan. (CGN fv400363)

Voor verschillende gevallen, vooral bij *moeten*, is het bovendien niet makkelijk te bepalen of we al dan niet met beperkend *maar* te maken hebben. *Maar* lijkt er ambigu tussen beperkend en aansporend gebruik:

maar ja zeg Nadine als ge ziek zijt ge moet maar bellen hè. (CGN fv700182)

*maar ik denk dat ja mmm mensen ik geloof graag in de goedheid van de mensen
maar 't wordt dagdagelijks je moet de krant maar lezen bewezen dat er mensen
zijn die intrinsiek niet goed zijn. (CGN fv600613)*

We hebben daarom een detailanalyse uitgevoerd op basis van 100 geanalyseerde gevallen in zowel NN als BN, zie Tabel 6.⁷

	NN	BN
<i>moeten + restrictief maar</i>	0	11
<i>hoeven + restrictief maar</i>	4	2

Tabel 6: moeten/hoeven + restrictief maar (detailanalyse op steekproef)

De hypothese wordt niet weerlegd door deze cijfers, maar er zijn niet voldoende relevante gevallen om een betrouwbare statistische toets uit te voeren. Daarom is de kwestie opgenomen in onze aanvullende enquête (zie 3.3.6).

‘HYPERCORRECT’ GEBRUIK VAN *HOEVEN* IN BN

In zijn woordenboek van *belgicismen* wijst Peeters (1930) op het gebruik van *hoeven* “in bevestigenden zin”, met de volgende citaten ter illustratie:

*Om half twee hoefde ze in de kerk te zijn
Ik weet niet waaraan ik dit verschijnsel hoef toe te schrijven
Wat er hoefde gedaan moest nu overlegd*

Peeters noemt deze voorkomens van *hoeven* archaïsmen, ofwel gallicismen (van *devoir* en *falloir*). Daman (1946: 34) geeft nog andere voorbeelden:

*Het volstaat niet goede en ernstige gedachten op te vatten, men h o e f t ze te
vertolken in een beschaafde, geijkte taal.
Een van regeeringswege te benoemen commissie h o e f d e een woordenlijst
samen te stellen met betrekking tot de schrijfwijze der tusschenletters (n en s) in
samenstellingen, en de spelling van de bastaardwoorden.*

De Nederlandse informanten van Veering (1959: 50) hebben enige jaren later de volgende “ontsporing met hulpwerkwoorden” uit een Vlaamse krant gehaald:

het is eenvoudig, maar men hoeft er aan te denken

⁷ Een steekproef van 50 te analyseren gevallen per taalvariëteit levert onvoldoende treffers op (zie het derde scenario in stap (2) van de methode beschreven in 2.2.2).

Recent vermeldt ook Haeseryn (1996: 120) nog dat *hoeven* in België uit hypercorrectie “wel eens voorkomt in positieve contexten”. Van der Wouden (1998: 71) doet een poging om dat te verklaren: *hoeven* “is een moeilijk werkwoord voor de meeste Belgen”. Daar zijn andere taalkundigen het mee eens. Doordat *hoeven* in het Nederlands van België een exogeen woord is, kan het makkelijk hypercorrect gebruikt worden in zinnen zonder negatie of restrictie (Vakgroep Nederlandse Taalkunde 2003: 145-6; De Vriendt 1995: 24). Van Coetsem gaat er kort op in (in Geerts 1974):

Ook weer door gebrek aan direct contact met Nederlanders gebeurt het niet zelden dat Vlamingen, onder invloed van het Noordnederlands, bepaalde woorden schrijven, en in hun algemene omgangstaal ook wel zeggen, waarvan zij blijkbaar onvoldoende de gevoelswaarde en de juiste gebruikssfeer kennen. Een zin van het volgende type heb ik in Vlaams-België al dikwijls aangetroffen: “Er hoeft dus voor gezorgd te worden dat enz.”. Hier zou een Nederlander natuurlijk niet *hoeft* gebruiken, maar toch heeft men het woord stellig aan het Noordnederlands ontleend, want de Zuidnederlandse dialecten kennen hiervoor alleen *moeten*.

Wij hebben het idee dat hypercorrectie met *hoeven*, in de literatuur genoemd, in de praktijk zeer zeldzaam is, in elk geval in hedendaags gesproken BN. Treffers voor hypercorrect *hoeven* zijn niet simpelweg te vinden in het corpus, want zoeken op ‘*hoeven* zonder negatief element’ is niet mogelijk met Corex. In een steekproef van 100 NN en 100 BN voorkomens van *hoeven* is naar hypercorrecte gevallen gezocht. In de BN data is één geval gevonden.

en of ze wel goed terechtkomen daar waar ze hoeven terechtkomen. (CGN fv600582)

Betrouwbare toetsen zijn met deze uitkomst niet mogelijk. Bijgevolg gaat het item naar de enquête (zie 3.3.7).

2.3.1.1.2 *Moest(en)* en *mocht(en)* in conditionele constructies

Daman (1946: 34-5) illustreert een ‘vervanging’ van *mogen* door *moeten* in BN met de volgende citaten:

*M o e s t u met dat papier tot bij de belastingen wandelen, dan werd mijn cliënt achter slot en grendel gezet, dat spreekt vanzelf.
Want ik zou meedeelen m o e s t ik rijk zijn.*

Ook Stoops (1959: 60) vermeldt “de tegenstelling *mocht/moest* in de onderstel-

lende bijzin”, en zij drukt duidelijk haar ongenoegen uit als ze zegt dat “het gallicisme *moest* in heel Zuidnederland een geweldig verspreid en diep ingeworteld onkruid” is. Veering heeft in hetzelfde jaar een aantal Nederlandse informanten (niet-taalkundigen) gevraagd aan te geven wat hun opviel in een aantal Vlaamse krantenteksten. *Moest* werd door hen als fout beoordeeld: “Het door Vlamingen fel bestreden “moest” (*moest hij die weg volgen, dan staat het vast*) is voor een Nederlander volslagen onbegrijpelijk” (Veering 1959: 50). Dit *moest* is uitvoerig behandeld door Goossens (1961) en Demol (1973).

Van Haver (1989: 96) stelt dat de constructie met *moest* in België onder invloed van “cultuurtaal” grotendeels vervangen is door constructies met *mocht* of *als*. Volgens Demol (1973: 96) gebruiken veel Vlaamse dialectsprekers juist *moest* als ze op de standaardtaal overschakelen, terwijl ze in hun dialect bijvoorbeeld *als* of *zou* zouden gebruiken. Demol (1973: 98) beweert overigens dat “het afwijkende *moest*-gebruik” ook in Nederland wel eens voorkomt, maar geeft toe dat het er ongewoon is.

Verschillende recentere bronnen spreken de intuïtie van Van Haver tegen dat hypothetisch *moest* niet meer zo frequent zou zijn in België. In de jaren negentig van de vorige eeuw hebben verscheidene auteurs aandacht besteed aan het BN gebruik van *moest* in bijzinnen als in *Moest ik ziek worden, zoek dan iemand anders*. Theissen (1992: 68) noemt het een zuidelijke afwijking van de standaardtaal; zie ook Hagen (1995: 138, 141). Haeseryn (1996: 120) onderschrijft dat hypothetisch *moest(en)* uitsluitend voorkomt in België en meldt dat de constructie er “al decennia lang te vuur en te zwaard bestreden” wordt, maar “nog vrijwel dagelijks op de BRTN te horen” is. Uiteraard vermeldt Van der Wouden (1998: 90) *moest* in zijn woordenlijst: het is volgens hem “soms bijna een voegwoord in de betekenis ‘als...zou’”. De constructie wordt ook geïllustreerd in Van der Auwera & Plungian (1998: 98): “Mocht ik ziek worden, zoek dan een vervanger. The same sentence, with the same conditionality meaning, would in regional (Southern/Belgian) Dutch employ the necessity modal *moest*”.

Constructies met *moest* in conditionele bijzinnen zijn springlevend in BN. Van Dale (2005: 2189) noemt het gebruik van *moest* in conditionele bijzinnen ‘Belgisch-Nederlands’ en ‘niet algemeen’. De *ANS* (1997: 988) benadrukt dat de constructies beperkt zijn tot BN en merkt erbij op: “Ze komen in de praktijk van het Nederlandse-taalgebruik in België algemeen en frequent voor.” Ons corpusonderzoek bevestigt dat het gebruik van *moest* in een conditionele bijzin alleen in BN voorkomt, weliswaar naast *mocht*, dat gewoon is in NN, waar de *moest*-versie ontbreekt.

We hebben twee soorten conditionele constructies bekeken: (i) constructies waarin het modale werkwoord het eerste woord van de voorwaardelijke bijzin is, en (ii) constructies waarin het modale werkwoord wordt gebruikt in een voor-

waardelijke bijzin die met *als* wordt ingeleid. Vervolgens hebben we nog de volgende kwestie onderzocht: als BN-sprekers *moest(en)* kunnen gebruiken in conditionele zinnen, gebruiken NN-sprekers dan vaker *mocht(en)* of *zou(den)*?

CLAUSE-INITIEEL *MOEST(EN)* EN *MOCHT(EN)*

Omdat de werkwoorden *moeten* en *mogen* zeer frequent gebruikte werkwoorden zijn en slechts zelden ‘conditioneel’ gebruikt zijn, is het moeilijk om precies de conditionele gevallen in het CGN op het spoor te komen. We hebben alle transcriptie-eenheden in het CGN die beginnen met *moest(en)* en *mocht(en)* geïsoleerd en in een detailanalyse alle niet-relevante gevallen, zoals vraagzinnen, verwijderd. Dat levert dan de aantallen conditionele gevallen in Tabel 7 op.

	NN	BN
<i>moest(en)</i>	0	51
<i>mocht(en)</i>	35	16

Tabel 7: *conditioneel moest(en) en mocht(en) (detailanalyse, geen ruis)*

Op deze manier hebben we zeker niet alle gevallen van clause-initieel conditioneel *moest(en)* en *mocht(en)* in het CGN gevonden doordat een zinsgrens in het corpus niet altijd samenvalt met een grens tussen twee annotatie-eenheden. Desondanks kunnen we op grond van de getallen in Tabel 7 besluiten dat de keus tussen clause-initieel *moeten* en *mogen* in conditionele zinnen inderdaad gebonden is aan de taalvariëteit ($p = 0,000$).

CONDITIEEEL *MOEST(EN)* EN *MOCHT(EN)* IN *ALS*-ZINNEN

Om meer gevallen van conditioneel *moeten* en *mogen* op het spoor te komen, kunnen we gebruik maken van de observatie dat het conditionele gebruik van deze werkwoorden niet beperkt is tot de constructies waarin het werkwoord zelf het eerste woord van de voorwaardelijke bijzin is, maar ook voorkomt in *als*-zinnen, zoals in:

awel als ik rechter moest zijn ze zouden d'r hier in België van beleven. (CGN fv400458)
en we kunnen alles wissen als 't niet spannend genoeg mocht zijn. (CGN fn000451)

De combinatie van *als* met een vorm van (de verleden tijd van) *moeten* en *mogen* kan relatief eenvoudig in het CGN opgezocht worden, maar er doet zich nu een ander probleem voor. Naast een strikt conditioneel gebruik, waarbij in *als*-zinnen zoals de bovenstaande het gebruik van een modaal werkwoord bijna

redundant lijkt, is er nu volop concurrentie van met name deontische lezingen van *moeten* en *mogen*. Dat valt te verwachten omdat de conditionele functie nu al vervuld wordt door het conditionele voegwoord *als* en niet per se ‘dubbelop’ gemarkeerd hoeft te worden. De niet strikt-conditionele gevallen zijn in een detailanalyse verwijderd, dat levert de aantallen in Tabel 8 op.⁸

	NN	BN
<i>moest(en)</i>	0	33
<i>mocht(en)</i>	5	4

Tabel 8: *conditioneel moest(en) en mocht(en) in als-zinnen (detailanalyse)*

Door de lage aantallen voor *mocht(en)* is de chikwadraattoets hier onbetrouwbaar, maar de tabel laat wel zien dat conditioneel *moest(en)* in BN ook in *als*-zinnen gebruikelijk is, terwijl het NN subcorpus opnieuw geen enkel geval te zien geeft.

FREQUENTIE CONDITIONEEL *MOCHT(EN)*

Volgens Van der Wouden (1998: 91) wordt ook conditioneel *mocht* in BN frequenter gebruikt dan in NN. Daar zou een verklaring voor kunnen zijn: wie zich bewust is van het afwijkende gebruik van *moest* zou het “overal mechanisch gaan vervangen door *mocht*” (Demol 1973: 99), ook daar waar Nederlanders een constructie met *als* correcter zouden vinden.⁹

maar ik zou dat wel doen mocht er iemand met mij meegaan maar alleen ga 'k ik daar niet... (CGN fv400659)
hoe erg zou het zijn mocht België zich niet doorheen deze prekwalificatieronde kunnen werken? (CGN fv600158)

We vergelijken het conditionele gebruik van *mocht(en)* in BN en NN door de aantallen voor zinsinitieel gebruik (Tabel 7) en gebruik in *als*-zinnen (Tabel 8) bij elkaar op te tellen en deze te vergelijken met het aantal overige woorden in de subcorpora voor BN en NN (volgens methode 1 uit 2.2.3).

⁸ Het onderscheid tussen ‘deontisch’ en ‘strikt conditioneel’ gebruik van *moeten* en *mogen* in *als*-zinnen is niet altijd even gemakkelijk te maken; zie Boogaart (te versch.) voor voorbeelden en discussie.

⁹ Zie Nieuwint (1987) voor een overzicht van de aanvaarde en niet aanvaarde gebruikswijzen van *mocht*.

	NN	BN
conditioneel <i>mocht(en)</i>	40	20
overige woorden CGN	5102980	2910189

Tabel 9: *conditioneel mocht(en)* (*zinsinitieel* + *als-zinnen*)

Uit Tabel 9 blijkt geen significant verschil tussen BN en NN ($p = 0,729$): onze resultaten wijzen dus niet op enig verschil tussen BN en NN wat betreft de frequentie van *mocht(en)* in conditionele contexten.

FREQUENTIE CONDITIONEEL ZULLEN IN ALS-ZINNEN

Als in NN geen *moest(en)* gebruikt wordt in conditionele zinnen en *mocht(en)* er niet significant vaker voorkomt, is het de vraag of er in conditionele zinnen (met *als*) in NN misschien meer *zou(den)* gebruikt wordt. Corpusonderzoek laat zien dat die veronderstelling niet klopt. Tabel 10 geeft eerst een grove telling.

	NN	BN
<i>als</i> + <i>zou(den)</i>	578	328
overige woorden CGN	5102361	2909768

Tabel 10: *zou(den)* in *als-zinnen* (groe telling)

In een deel van de treffers bevindt *zou(den)* zich niet in de *als*-zin. Die werden eruit gefilterd in een detailanalyse van 59 NN en 68 BN gevallen.¹⁰ De overige relevante gevallen (50 per taalvariëteit) werden vervolgens gecontrasteerd met de overige woorden van een steekproef die in verhouding staat tot het totale aantal woorden in het CGN zoals het aantal geanalyseerde gevallen in verhouding staat tot het totale aantal treffers van de zoekopdracht.

	NN	BN
<i>als</i> + <i>zou(den)</i>	50	50
overige woorden steekproef	520846,50	603256,36

Tabel 11: *zou(den)* in *als-zinnen* (detailanalyse op steekproef)

Het verschil tussen de NN en de BN data is niet statistisch significant ($p = 0,526$). Het ontbreken van *moest(en)* als keuzemogelijkheid in conditionele contexten wordt in NN dus niet 'gecompenseerd' door een hogere frequentie

¹⁰ Deze aantallen zijn nodig om aan 50 relevante gevallen per taalvariëteit te komen (zie het derde scenario van stap (2) in de beschrijving van onze steekproefmethode in 2.2.2).

van *mocht(en)* of *zou(den)*. Zoals al aangestipt in paragraaf 2.2.3, kunnen we op grond van ons corpusonderzoek niet nagaan welke andere talige middelen NN-sprekers dan inzetten in conditionele contexten, dan wel of er in het NN materiaal sowieso minder (expliciet) conditionele uitingen voorkomen.

2.3.1.1.3 Epistemisch *moeten* en *zullen*

Peeters (1930: 310) noteert in zijn woordenboek van belgicismen de volgende uiting:

Hij moet u dat wel gezegd hebben

met als algemeen Nederlands equivalent:

Hij zal u dat zeker wel gezegd hebben.

Het gebruik van *moeten* zou gebaseerd zijn op het Frans:

Il a dû vous dire cela/Il doit vous l'avoir dit/Il vous l'aura dit.

Op grond van deze observatie kunnen we de hypothese formuleren dat BN in epistemische contexten vaker dan NN *moeten* gebruikt; NN zou daar dus eerder voor *zullen* kiezen.¹¹ Die hypothese hebben we in het corpus getoetst.

Eén terminologische opmerking vooraf is nog nodig. Nijhoffs Zuid-Nederlands woordenboek uit 1981 geeft een vergelijkbare intuïtie, dus dat in BN nogal eens *moeten* gebruikt wordt in plaats van *zullen* onder invloed van het Frans. Het gaat dan om situaties die 'waar' geacht worden 'op grond van een betrouwbaar getuigenis'. Die omschrijving doet vermoeden dat het woordenboek hier een evidentieel gebruik van *moeten* op het oog heeft. Voorbeelden van zo'n constructie met evidentieel *moeten* vinden we in het CGN; in de volgende gevallen is een 'van-horen-zeggen-lezing' van toepassing.

en op de laats laatste lezing moet ie daar iets gezegd hebben van oké now I think I've proven Fermat's theory. (CGN fv400446)

A uh maar uh en ze moet Rosita een keer geïnviteerd hebben om een potje koffie te drinken hè en vandaar is de ...

B en zo is dat gekomen.

A is de vriendschap ja blijven bestaan. (CGN fv700174)

¹¹ We delen overigens niet de mening van Peeters (1930) dat de epistemische uitdrukkingen met *moeten* en *zullen* semantisch equivalent zijn.

Het lijkt erop dat Peeters (1930) en De Clerck (1981) subtiel verschillende verschijnselen benoemen, respectievelijk epistemisch tegenover evidentieel gebruik van *moeten*. We maken hier geen verder onderscheid tussen epistemisch en evidentieel gebruik van *moeten* en *zullen*, maar volstaan met de opmerking dat onder de epistemische gevallen dus ook een enkel evidentieel geval kan voorkomen, dat door sommige taalkundigen wél en door andere niet als epistemisch wordt beschouwd (zie 1.4).

EPISTEMISCH MOETEN

Een detailanalyse van 50 NN en 50 BN gevallen van *moeten* wijst uit dat het epistemische gebruik ervan zeer weinig voorkomt, zoals we al wisten uit eerder onderzoek (Nuyts e.a. 2005).¹² Er was slechts één zo'n geval in het NN subcorpus. Omdat uit zo'n uitkomst geen betrouwbare conclusie valt te trekken over een eventueel verschil tussen NN en BN, is er een strengere zoekopdracht uitgevoerd, waarbij *moeten* voorkomt samen met een voltooid deelwoord en het hulpwerkwoord *hebben*. Ook die combinatie kan natuurlijk niet-epistemisch gebruikt worden, en wel om louter verplichting uit te drukken, als in het volgende geval.

ze moeten alle boeken gelezen hebben of ze mogen niet meedoen. (CGN fv400417)

Dat type ruis is echter aanzienlijk geringer dan in een zoekopdracht waarin het complement van *moeten* niet is gespecificeerd. Het voltooide complement drukt immers voortijdigheid uit en men kan iemand moeilijk een verplichting opleggen in het verleden. Om de enkele uitzondering te verwijderen is een detailanalyse uitgevoerd. Vanzelfsprekend zijn daarin ook de uitingen verwijderd waarin het modaal werkwoord en de voltooide vorm niet interageren.

	NL	BN
<i>moeten</i> + volt.complement	21	35
overige woorden CGN	5102999	2910174

Tabel 12: *epistemisch moeten met voltooid complement (detailanalyse)*

De onderzochte constructie met epistemisch *moeten* en een voltooid complement blijkt inderdaad significant frequenter in het BN subcorpus ($p = 0,000$); dus de intuïties uit de woordenboeken worden bevestigd.

¹² Zoals voorzien in het eerste scenario van stap (2) in de beschrijving van onze steekproefmethode (zie 2.2.2) zijn per taalvariëteit niet meer dan 50 gevallen onderzocht. In plaats daarvan is de zoekopdracht strenger gemaakt.

EPISTEMISCH ZULLEN

Het corpusonderzoek wijst uit dat niet alleen constructies met epistemisch *moeten*, maar ook constructies met epistemisch *zullen* frequenter voorkomen in BN dan in NN. Ook voor dit werkwoord hebben we eerst een detailanalyse gedaan van voorkomens zonder verdere specificatie. De detailanalyse van *zullen* levert 9 eenduidig epistemische gevallen op onder de 100 NN instanties en 12 eenduidig epistemische gevallen onder de 100 BN instanties.¹³ Zowel bij het NN als het BN materiaal zitten veel gevallen waarin het niet duidelijk is of *zullen* enkel naar de toekomst verwijst of ook een epistemische dimensie heeft. Onder de eenduidig epistemische gevallen in het BN materiaal bevinden zich 5 heel specifieke gevallen. Een voorbeeld is te vinden in de laatste uiting van het volgende fragment:

A: *dan heb ik ik 'ns goed van mijn oren gemaakt en gezegd dat dat dus niet kan dat dat geen mentaliteit is voor een zesde en uh als dat zo blijft duren dat 'k ik uh xxx tijdens de speeltijd zal moeten binnenhouden.*

B: *hm. ja.*

A: *maar nu morgen hebben ze dat allemaal zonne want 't heeft zo gedonderd dat ze nu uh met de peut zitten hè of met de schrik zitten.*

B: *ja ja dat zal wel zijn. ja ja ja dat zal wel. (CGN fv400707)*

Het verschil in frequentie tussen NN en BN is hier niet significant ($p = 0,681$).

	NN	BN
epistemisch <i>zullen</i>	9	12
overige woorden steekproef	36704.30	27055.23

Tabel 13: *epistemisch zullen (detailanalyse op steekproef)*

Interessant is nu dat uit een detailanalyse van *zullen* in combinatie met een voltooid deelwoord en *hebben*, analoog met *moeten* hierboven, wél een significant verschil blijkt tussen de NN en de BN data: epistemisch *zullen* met voltooid complement is in het BN materiaal frequenter. Bij de detailanalyse om de vormelijke ruis te verwijderen valt op dat de epistemische *zullen*-constructie vaak gecombineerd wordt met de partikels *wel*, *niet* en de epistemische adverbia *waarschijnlijk*, *misschien* en *zeker*. De aanwezigheid van deze elementen vergemakkelijkt de telling van de relevante gevallen. Voorbeelden:

¹³ Een steekproef van 50 te analyseren gevallen per taalvariëteit levert onvoldoende treffers op (zie het derde scenario in stap (2) van de methode beschreven in 2.2.2).

ja die zal wel minder gekost hebben als die van mij hè. (CGN fv400702)
*ja ze zal waarschijnlijk op die receptie daar wat chips gegeten hebben en en
 wat gedronken hebben of nog een wafeltje...* (CGN fv400460)
dus dat zal misschien ook wel doorgespeeld hebben. (CGN fv600150)
ah wel ja hij zal niet veel tijd gehad hebben zeker hè. (CGN fv701233)

	NN	BN
<i>zullen</i> + volt. compl.	66	108
overige woorden CGN	5102954	2910101

Tabel 14: epistemisch *zullen* met voltooid complement (detailanalyse)

De onderzochte epistemische constructie ‘*zullen* + voltooid complement’ is significant frequenter in het BN corpusmateriaal ($p = 0,000$). Aangezien dit, zoals gezegd, niet geldt voor het epistemische gebruik van *zullen* zonder meer, mogen we ook bij *moeten* het resultaat voor ‘*moeten* + voltooid complement’ waarschijnlijk niet zomaar generaliseren over alle voorkomens van epistemisch *moeten*. We hebben dus in beide gevallen alleen voor de combinatie met een voltooid complement aangetoond dat het verschil significant is, en de voorbeelden uit de literatuur betreffen ook precies die combinatie.

MOETEN OF ZULLEN?

Zowel de epistemische constructies met *zullen* als die met *moeten* zijn dus typisch voor BN. De bewering in de woordenboeken, waar we deze paragraaf mee openen, was een andere: BN zou in epistemische constructies eerder dan NN voor *moeten* kiezen. Als we de aantallen voor *moeten* en *zullen* uit Tabel 12 en Tabel 14 met elkaar vergelijken, blijkt dat niet het geval.

	NN	BN
<i>moeten</i> + volt compl	21	35
<i>zullen</i> + volt compl	66	108

Tabel 15: epistemisch *moeten* en *zullen* (Tabel 12 + Tabel 14)

Er is in het corpusmateriaal geen significant verschil tussen de twee variëteiten van het Nederlands wat betreft de voorkeur voor een constructie met epistemisch *moeten* of met *zullen* ($p = 0,920$).

2.3.1.1.4 *Ik moet hem twee euro*

In zijn woordenboek met belgicismen heeft Peeters (1930: 310) de volgende voorbeelden met *moeten* opgenomen:

*Hoeveel moet ik u?
Ik moet hem twee frank.*

Hij noteert erbij dat het gaat om een “zeer verspreid gallicisme, vooral in de spreektaal van verschillende Zuidnederlandse gewesten”; het is een leenvertaling, gebaseerd op het Franse *devoir*: *Combien vous dois-je?*.

Ook Meert (1941: 170) heeft erop gewezen dat *moeten* “in Zuid-Nederland dagelijks gebruikt” wordt “in den zin van *schuldig zijn*”.

Tegenwoordig labelt Van Dale (2005: 2188) het gebruik van *moeten* voor ‘schuldig zijn’ als Belgisch-Nederlandse spreektaal; het behoort dus niet tot de Nederlandse standaardtaal in België. *Moeten* in de betekenis ‘schuldig zijn’ zou nog steeds veel voorkomen (Vakgroep Nederlandse Taalkunde 2003: 144). In het corpus zijn daar weinig aanwijzingen voor, zoals blijkt als gezocht wordt op *moeten* in combinatie met munteenheden, geldbedragen en de woorden *hoeveel* en *bedrag*. In Tabel 16 vergelijken we dit gebruik van *moeten* met het gebruik van drie alternatieve constructies, die voorkomen in:

*Jij krijgt nog 5 euro van me.
Ik ben jou nog 5 euro schuldig.
Ik moet jou nog 5 euro betalen.*

	NN	BN
<i>moeten</i>	0	2
alternatieven	5	7

Tabel 16: *moeten* in de betekenis ‘schuldig zijn’

De twee relevante gevallen zijn de volgende:

ik zeg ja hoeveel Jo hoeveel moet ik u. ja vijftig cent zei 'm. (CGN fv701185)
 A: *hoeveel moest jij?*
 B: *we betaalden negenduizend en een beetje maar hij heeft daar wat bij gedaan omdat we zogezegd maar tot nu konden huren snapt de? (CGN fv400205)*

Omdat de aantallen te klein zijn voor betrouwbare conclusies, verhuist het item naar de enquête (zie 3.3.4).

2.3.1.1.5 *Moeten jullie nog koffie?*

Doorgaans biedt men mensen iets te eten of te drinken aan met *willen*, maar het is ook mogelijk om *moeten* te gebruiken. Volgens IJbema (2002: 54) is het “only in a specific context that [...] *moeten* expresses volition”. De *ANS* (1997: 996) noemt het gebruik van *moeten* bij het aanbieden van eten/drinken informeel en

Van Dale (2005: 2188) noemt ‘willen’ als oudste betekenis van *moeten*, zonder regionaal label. Voorbeelden zijn:

Moeten jullie ook koffie? (ANS)
Kom, moeten jullie ook niet iets eten? (Van Dale)

Volitioneel *moeten* zou dus stilistisch gemarkeerd of contextueel bepaald zijn. Wij sluiten echter niet uit dat het gebruik samenhangt met de nationale taalvariëteit, in die zin dat volitioneel *moeten* bij het aanbieden van eten/drinken frequenter voorkomt in BN. Misschien wordt dit gebruik van *moeten* door BN-sprekers minder als substandaard of informeel aanvoeld dan door NN-sprekers.

Het is moeilijk om via een zoekopdracht in het CGN relevante uitingen van dit type te vinden. We hebben onze zoekopdracht beperkt tot uitingen die eindigen met een vraagteken, omdat de kans dan het grootst is dat we met een aanbod te maken hebben. Door daarbij *moeten* te combineren met aanduidingen van gangbare soorten drank en met de werkwoorden *eten* en *drinken* hebben we gevallen gevonden als het volgende

hé moet je wat drinken onderwel of zo? (CGN fn007836)

Maar de aantallen blijven te klein om een betrouwbare statistische toets mogelijk te maken, zie Tabel 17. Daarom verhuist ook deze kwestie naar de enquête (zie 3.3.5).

	NN	BN
<i>moeten</i>	6	4
overige woorden CGN	5103014	2910205

Tabel 17: *moeten* in aanbod (detailanalyse)

2.3.1.2 Mogen

2.3.1.2.1 ‘Dynamisch’ *mogen*

Bij het voorbereiden van een analyse van de betekenissen van *mogen* hebben we enkele NN gevallen aangetroffen waarin *mogen* dynamisch lijkt te zijn gebruikt. De ‘toestemming’-betekenis is niet van toepassing, maar *mogen* betekent er veeleer ‘kunnen’. Illustraties hiervan:

dat dat dat mag ik er in elke geval in lezen. (CGN fn000168)
maar ik durf ook te zeggen door de samenwerking van de afgelopen jaren
maken we sprongen voorwaarts en ik mag het ook afmeten uit cijfers in de sfeer

van de werkgelegenheid en werkloosheid. (CGN fn000055)
ik mag dat misschien aanvullen met een uh voorbeeld uit de Verenigde Staten in de Verenigde Staten is er nog geen enkele staat voor zover ik weet die same sex marriage als zodanig heeft ingevoerd. (CGN fn000195)

Is dat ‘dynamisch’ gebruik van *mogen* beperkt tot NN en hoe gangbaar is het? Wellicht behoort het tot formeel taalgebruik (de citaten komen uit een vergader- of discussiecontext). Er zijn echter geen bruikbare zoekcriteria te bedenken die het enorme aantal *mogen*-instanties in het hele corpus inperken tot potentieel dynamische gevallen. In een steekproef van 50 NN en 50 BN *mogen*-gevallen hebben we de betekenis in kwestie niet aangetroffen. Bijgevolg verhuist het item naar de enquête (3.3.12).¹⁴

2.3.1.2.2 *Mogen verwachten* versus *kunnen verwachten*

Terwijl ‘dynamisch’ *mogen*, althans naar de intuïties van het Belgische onderzoeksteam, typisch NN zou zijn, zijn er ook contexten waarin juist in BN het werkwoord *mogen* gebruikt lijkt te worden waar in NN *kunnen* wordt toegepast. Onder anderen Van der Wouden (1998: 91) geeft zulke gevallen.

Hij had zich helemaal gericht op Parijs-Roubaix, maar in de week vooraf mocht hij het vergeten.
Hij mocht beter zwijgen.
Zijn idee was, dat het geen goede fiets mocht worden genoemd.
We mogen hem dadelijk verwachten.
Het offensief mag elk moment verwacht worden.

In het corpus vinden we bij het werkwoord *verwachten* zowel de combinatie met *mogen* als die met *kunnen*:

dat mag u allemaal dus verwachten in De Wandelgangen na half zeven. (CGN fv600453)
en dan kan je ggg drie soorten effecten verwachten. (CGN fn007356)

De vraag is in hoeverre die variatie gebonden is aan taalvariëteit.

	NN	BN
<i>mogen verwachten</i>	20	10
<i>kunnen verwachten</i>	34	21

Tabel 18: *mogen* versus *kunnen* in combinatie met *verwachten* (detailanalyse)

¹⁴ Conform het eerste scenario van stap (2) van het steekproefnemen (zie 2.2.2).

Er komt geen significante p-waarde uit de test. In beide variëteiten is *kunnen* in de meerderheid ($p = 0,835$). Hoewel we genoeg gevallen hebben gevonden voor een betrouwbare statistische toets, hebben we deze kwestie ook in de enquête opgenomen (zie 3.3.11).

2.3.1.2.3 Graag mogen + INFINITIEF

In het NN subcorpus komt een aantal keren het gebruik voor van *mogen* met *graag* en een infinitief om een favoriete activiteit aan te duiden. Voorbeelden:

en ik ja ik mag altijd graag zien dat uh de heren uit de kleren gaan. (CGN fn007661)

en uhm ik ik ben niet vies van uh uh voorbereiden dat mag ik graag doen. (CGN fn000255)

och ik ma ik mag wel graag een beetje ik mag wel graag een beetje met computers klooien en lezen en uh fietsen. (CGN fn000285)

Hagen (1995: 145) categoriseert *ik mag dat graag zien* samen met enkele andere uitdrukkingen (*pak weg, de rit uitzitten*) als “clichés en passepartouts-van-de-dag” die “extreem a-creatief” zijn: het zouden ‘substandaard’-uitdrukkingen zijn die in de standaardtaal zijn opgenomen, net als bargoense woorden. Wij gaan hier niet op in, maar zoeken in het corpus naar bevestiging van onze intuïtie dat het hier om een typisch NN verschijnsel gaat.

	NN	BN
<i>mogen + graag</i>	17	0
overige woorden CGN	5103003	2910209

Tabel 19: graag mogen (detailanalyse)

De p-waarde is significant ($p = 0,004$). *Graag mogen + INF* komt significant vaker voor in het NN subcorpus. Het corpusonderzoek toont dus aan dat onze intuïtie over de BN spreektaal klopt: de constructie met *graag* en *mogen* voor een favoriete activiteit komt in het BN subcorpus zelfs niet één keer voor.¹⁵

¹⁵ Dat de constructie in het CGN ontbreekt, kan aan het corpus liggen (zie 2.2.3): we vermoeden dat in het BN subcorpus minder over hobby's gesproken wordt; in het NN materiaal wordt er een aantal malen expliciet naar gevraagd. Mogelijk is de constructie ook in België minder gemarkeerd in geschreven taal, getuige enkele citaten uit het weekblad HUMO: *Ik mag graag lachen met de BBC-uitzendingen Dead Ringers, Shooting Stars en [...] Have I Got News For You.; Ook in Hollywood mocht Elvis graag schaarsgeklede dames fotograferen.*

2.3.1.2.4 *Ik mag x niet/wel, ik moet x niet*

We hebben nog twee andere constructies onderzocht waarin *mogen* gebruikt wordt voor het uitdrukken van de voorkeur (of afkeer) van de subjectreferent.

NIET MOGEN, LUSTEN

Van Dale (2005: 2190) noemt bij *mogen* de betekenis ‘lusten’ en illustreert die met: *Ik mag geen zuurkool*. Aan dit gebruik van *mogen* kent Van Dale geen regionaal of ander label toe. Van der Wouden (1998: 91) noemt het gebruik van *mogen* voor ‘lusten’ echter typisch voor BN. Omdat we in het corpus geen voorbeelden van dit gebruik hebben gevonden, kunnen we op basis daarvan geen oordeel geven over de twee variëteiten van het Nederlands; we nemen de kwestie dan ook op in de enquête (zie 3.3.1).

IK MAG HEM WEL, IK MOET HEM NIET

We vermoeden dat het gebruik van *mogen* met *wel/niet* en een persoon typisch is voor NN. Een voorbeeld uit het CGN is het volgende:

*A toch wel grappige vent vind ik die Vertogen.
B ja ik ook. ja. ik mag 'm wel. (CGN fn000527)*

We verwachten dat er in BN andere uitdrukkingen gebruikt worden dan met *mogen*: bijvoorbeeld *sympathiek vinden*, *graag hebben* enerzijds, en *niet moeten* anderzijds. Volgens Van Dale (2005: 2189) is het gebruik van *moeten* als in *ik moet die man niet* ‘volkstaal’. De uitdrukking krijgt daar dus geen regionaal label, maar wij houden de mogelijkheid open dat ze typisch zou kunnen zijn voor BN. In Tabel 20 presenteren we de resultaten van een grove telling van *niet mogen* en *niet moeten*.¹⁶

	NN	BN
<i>niet mogen</i>	714	683
<i>niet moeten</i>	3624	2357

Tabel 20: *niet mogen versus niet moeten (grobe telling, veel ruis)*

De tellingen bevatten echter veel ruis. Uit een detailanalyse van 100 NN en 100

¹⁶ Taalgebruikers die zowel *niet mogen* als *niet moeten* kunnen gebruiken in dit type context (over personen), ervaren mogelijk een verschil in sterkte tussen de twee uitdrukkingen (zie 3.3.3): *niet moeten* zou een sterkere afkeer uitdrukken dan *niet mogen*, zoals in ons enquêteonderzoek (Hoofdstuk 3) werd geopperd bij de proefafname en door een respondent uit de NN regio Zuid.

BN gevallen van *mogen* of *moeten* samen met *niet* in dezelfde uiting¹⁷ blijkt dat de beoogde betekenis onvoldoende voorkomt: er waren geen relevante gevallen. Bijgevolg verhuist het item naar de enquête (zie 3.3.2 en 3.3.3).

2.3.1.2.5 *Mag/kan ik je een glaasje aanbieden?*

We vermoeden dat bij het aanbieden van eten of drinken *mogen* vaker in BN gebruikt wordt dan in NN, waar *kunnen* dan de normale vorm is en waar *mogen* misschien eerder verbonden is met een zeer formele context. Bij het aanbieden zou *mogen* in België niet ‘extra beleefd’ hoeven te zijn, maar veeleer de normale vorm. We hebben gezocht op de combinatie van *kunnen* resp. *mogen* met *aanbieden*, *presenteren* en *inschenken* in een vraagzin en hebben de treffers bij elkaar geteld. Van alle treffers waren er maar drie relevant.

mag ik je een glaasje aanbieden? (CGN fv400220)
wat mogen we jou aanbieden om te drinken? (CGN fv600429)
je kan ook iemand iets aanbieden in de zin van mag ik je een glaasje presenteren? (CGN fv400220)

In het laatste geval gaat het dus niet eens om een rechtstreeks aanbod maar om een soort citaat. Omdat de aantallen te klein zijn om een betrouwbare statistische toets uit te voeren, verhuist het item naar de enquête (zie 3.3.13).

2.3.1.3 **Kunnen**

2.3.1.3.1 Wel of geen *kunnen*?

Het corpus geeft aanleiding te denken dat NN en BN van elkaar verschillen in de aan- of afwezigheid van *kunnen* bij bepaalde infinitieven. Zo is er tussen het Nederlands en het Engels een verschil opgemerkt door Goossens (1983: 155): normaal ontbreekt *kunnen* waar in vergelijkbaar verband *can* wél verschijnt, namelijk bij “verbs of involuntary perception [...] where the modal is semantically depleted and functions to express actual perception”. Hij geeft de volgende voorbeelden:

Can you see that car in the distance? → *Zie je...*
We could smell the dinner cooking in the next room → *We roken...*

¹⁷ De verhouding tussen *mogen* en *moeten* in de steekproef correspondeert met die in het totale aantal treffers van de zoekopdracht in tabel 19 (zie ook de eerste stap in de beschrijving van het steekproefnemen in 2.2.2).

Volgens Goossens verschijnt *kunnen* in het Nederlands wél in situaties waar “the ability sense is weakened, but has not completely gone out”, zoals in:

Kan jij Jo ergens tussen al dat volk zien?

Wij houden de mogelijkheid open dat de aanwezigheid van *kunnen* in het Nederlands niet alleen contextgebonden is, maar ook vanuit de nationale taalvariëteit bepaald is. We hebben systematisch gekeken naar de aanwezigheid van *kunnen* voor de infinitieven *vinden*, *zich herinneren*, *geloven*, *begrijpen*, *verstaan*, *weten*, *opschieten met*, *zien*, met name in negatieve contexten (met *niet*). De laatste beperking bleek voor de meeste werkwoorden nodig om aan een voldoende aantal relevante gevallen te komen. De alternantie tussen de vormen met en zonder *kunnen* komt vrijwel uitsluitend voor in negatieve contexten (inclusief interrogatieve contexten, zoals in de voorbeelden van Goossens), als in *ik vind het niet* versus *ik kan het niet vinden*.¹⁸

Inderdaad hebben we op dit punt enkele significante verschillen gevonden tussen BN en NN: bij *vinden*, *zich herinneren* en *verstaan* gebruikt NN meer *kunnen* dan BN, althans in negatieve contexten. Bij *geloven* en *nooit weten* is het andersom: in combinatie met die werkwoorden gebruikt BN meer *kunnen* dan NN. Bij de andere werkwoorden, dus inclusief Goossens’ *zien*, is er geen significant verschil, of waren er te veel problemen bij de opzoekingen om een conclusie mogelijk te maken. We geven bij alle onderzochte werkwoorden een korte toelichting over zoekmethode en resultaat.

VINDEN

Nederlanders gebruiken vaker *kunnen* bij *niet vinden*. Een zoekopdracht van het type “pv van het lemma *vinden* gevolgd door *niet*” levert erg veel ruis op, de meeste als: *ik vind het niet moeilijk*. Een steekproef nemen lost overigens niets op: een steekproef van 100 NN en 100 BN gevallen moet, de geobserveerde verhoudingen in acht genomen, respectievelijk 3 NN en 0 BN gevallen zonder *kunnen* bevatten (zie 2.2.2 over de methode), dus veel te weinig om een betrouwbare statistische toets uit te voeren. Daarom is de zoekopdracht strenger gemaakt: *niet vinden* resp. *niet* moet op het eind van de zin voorkomen: daarmee sluiten we de meeste ruis uit. Op het resultaat hebben we een detailanalyse toegepast om alle overige ruis te verwijderen.

¹⁸ Het lijkt erop dat ‘ability’ in positieve contexten (*ik heb het gevonden* versus *ik heb het kunnen vinden*) minder relevant en/of informatief is dan in vragen en ontkennende zinnen.

	NN	BN
pv <i>kunnen</i> + <i>niet vinden</i>	24	0
pv <i>vinden</i> + <i>niet</i>	3	22

Tabel 21: niet vinden met en zonder kunnen (detailanalyse)

Het voorkomen van *vinden* met en zonder *kunnen* blijkt significant ($p = 0,000$) te verschillen in de NN en de BN data: BN-sprekers zeggen eerder *ik vind het niet* waar NN-sprekers zeggen *ik kan het niet vinden*.

ZICH HERINNEREN

Nederlanders gebruiken eveneens vaker *kunnen* bij *zich niet herinneren*. De zoekopdracht leverde meteen uitsluitend relevante treffers op, zie Tabel 22. Het verschil is statistisch significant ($p = 0,000$).

	NN	BN
pv <i>kunnen</i> + <i>niet herinneren</i>	28	4
pv <i>herinneren</i> + <i>niet</i>	4	20

Tabel 22: zich niet herinneren met en zonder kunnen (detailanalyse)

VERSTAAN

Ook bij *niet verstaan* gebruiken sprekers van NN vaker *kunnen* ($p = 0,000$).

	NN	BN
pv <i>kunnen</i> + <i>niet verstaan</i>	12	0
pv <i>verstaan</i> + <i>niet</i>	23	43

Tabel 23: niet verstaan met en zonder kunnen (grove telling)

In een detailanalyse zijn de gevallen eruit gefilterd waarin tussen de ontkenning en het werkwoord geen interactie is; het verschil blijft significant ($p = 0,000$).¹⁹

	NN	BN
pv <i>kunnen</i> + <i>niet verstaan</i>	12	0
pv <i>verstaan</i> + <i>niet</i>	17	40

Tabel 24: niet verstaan met en zonder kunnen (detailanalyse)

¹⁹ Er is geen rekening gehouden met de verschillende lezingen van *verstaan* en de verschillen op dat punt tussen BN en NN.

GELOVEN

Bij het werkwoord *geloven* (met negatie) doet zich het omgekeerde voor: BN-sprekers gebruiken hier vaker *kunnen* dan NN-sprekers ($p = 0,018$).

	NN	BN
pv <i>kunnen</i> + <i>niet geloven</i>	8	10
pv <i>geloven</i> + <i>niet</i>	239	88

Tabel 25: niet geloven met en zonder kunnen (grove telling)

Hierbij moet aangetekend worden dat de bovenstaande getallen nog veel ruis bevatten. Om die uit te sluiten is een detailanalyse van een steekproef nodig. Echter, een detailanalyse is in dit geval niet eenvoudig: een zin als *ik geloof niet dat Jan morgen komt* is relevant indien het om de ontkenning van het geloven gaat, maar niet in het geval van de neg-raising-lezing ‘ik geloof dat Jan morgen niet komt’. In elk geval gaat het om een subtiel onderscheid dat telkens een grondige studie van de context vereist.

NOOIT WETEN

Het enige andere onderzochte geval waarin BN-sprekers meer *kunnen* gebruiken dan NN-sprekers is de combinatie met *nooit weten*. Een grove telling levert de volgende uitkomst op.

	NN	BN
pv <i>kunnen</i> + <i>nooit weten</i>	2	10
pv <i>weten</i> + <i>nooit</i>	122	69

Tabel 26: nooit weten met en zonder kunnen (grove telling)

Om alle ruis te verwijderen werd een detailanalyse uitgevoerd op 100 NN en 79 (dus alle) BN gevallen. Daarvan bleken er in zowel het NN als het BN materiaal 65 relevant.

	NN	BN
pv van <i>kunnen</i> + <i>nooit weten</i>	2	10
pv van <i>weten</i> + <i>nooit</i>	63	55

Tabel 27: nooit weten met en zonder kunnen (detailanalyse op steekproef)

De BN data geven vaker *kunnen* te zien ($p = 0,034$). Dus BN-sprekers zeggen vaker *je kunt nooit weten* waar NN-sprekers kiezen voor *je weet (maar) nooit*.

BEGRIJPEN

Voor het werkwoord *begrijpen* met negatie leverde de zoekopdracht in beide taalvariëteiten zeer weinig treffers op van de constructie met *kunnen*, zo weinig dat een significantietest sowieso onbetrouwbaar is, ook na filtering van de ruis.

	NN	BN
pv <i>kunnen</i> + <i>niet begrijpen</i>	4	2
pv <i>begrijpen</i> + <i>niet</i>	120	60

Tabel 28: niet begrijpen met en zonder kunnen (*grove telling*)

Een detailanalyse (op een steekproef) zou in geen geval de verwachte waarden groter maken. Daarom is er hier voor gekozen de zoekopdracht niet langer te beperken tot negatie-gevallen: dit levert weliswaar meer ruis op, maar na een detailanalyse van een steekproef blijven er voldoende gevallen over om een betrouwbare statistische toets uit te voeren.

	NN	BN
pv <i>kunnen</i> + <i>begrijpen</i>	43	29
pv <i>begrijpen</i>	726	300

Tabel 29: begrijpen met en zonder kunnen (*detailanalyse op gevallen met kunnen*)

Alle gevallen waarin *kunnen* en *begrijpen* interageren, zijn als relevant opgevat. Voor pv *begrijpen* zijn alle treffers sowieso relevant. Het verschil tussen de NN en de BN data blijkt statistisch niet significant ($p = 0,065$). Zowel met als zonder negatie is er geen verschil tussen BN en NN: NN-sprekers gebruiken even vaak, of liever even zelden, *kunnen* bij (*niet*) *begrijpen* als BN-sprekers.

OPSCHIETEN MET

In de versie met of zonder *kunnen* in (*goed, slecht* etc.) *opschieten met iemand* is er tussen BN en NN geen betrouwbaar significant verschil. Onderstaande cijfers zijn verkregen na wegfiltering van de niet-relevante gevallen (zoals *daar schiet je niks mee op*). Er blijven weinig gevallen over uit de oorspronkelijke lijst met treffers. De chikwadraattoets is bij deze lage aantallen onbetrouwbaar.

	NN	BN
pv <i>kunnen</i> + <i>opschieten</i>	8	3
pv <i>opschieten</i>	0	2

Tabel 30: opschieten met en zonder kunnen (*detailanalyse*)

ZIEN

Een verschil als Goossens waarneemt in het gebruik van Engels *see* en Nederlands *zien* (2.3.1.3.1), is er niet tussen BN en NN. Tabel 31 geeft de uitkomst van een grove telling van *niet zien* tegenover *niet kunnen zien*.

	NN	BN
pv <i>kunnen</i> + <i>niet zien</i>	46	13
pv <i>zien</i> + <i>niet</i>	431	359

Tabel 31: zien met en zonder kunnen (grove telling)

Bij de detailanalyse op 100 NN en 100 BN gevallen blijken respectievelijk 44 en 38 gevallen relevant. Het verschil is statistisch niet significant ($p = 0,242$).²⁰

	NN	BN
pv <i>kunnen</i> + <i>niet zien</i>	10	4
pv <i>zien</i> + <i>niet</i>	34	34

Tabel 32: zien met en zonder kunnen (detailanalyse op steekproef)

Sprekers van NN en BN gebruiken dus ongeveer even vaak *kunnen* – of geen *kunnen* – bij het werkwoord *zien*. Het is natuurlijk moeilijk op grond van de onderzochte selectie een algemene conclusie te formuleren. We kunnen vooralsnog niet concluderen dat NN-sprekers vaker *kunnen* gebruiken in combinatie met werkwoorden waarbij BN-sprekers geen hulpwerkwoord nodig hebben. Toch is het effect voor *niet vinden*, *zich niet herinneren* en *niet verstaan*, waarbij in NN vaker *kunnen* voorkomt dan in BN, wel veel sterker dan dat voor *niet geloven* en *nooit weten*, waar BN-sprekers vaker voor *kunnen* kiezen. In de eerste groep zijn de verschillen tussen BN en NN groter. Bij *niet geloven* zit er bovendien nog ruis in de uitkomst.²¹

Hoe dan ook, uit het onderzoek blijkt wel duidelijk (i) dat niet alleen tussen talen maar ook tussen variëteiten van één taal significante verschillen kunnen bestaan in de aan- of afwezigheid van *kunnen* bij bepaalde werkwoorden, én (ii) dat er *per werkwoord* verschillen kunnen zijn.

²⁰ We hebben ook een zoekopdracht uitgevoerd naar de combinatie *niks/niets (kunnen) zien*, maar daarvan zijn niet voldoende gevallen in het corpus om een betrouwbare statistische toets uit te kunnen voeren.

²¹ In 2.3.3.5 komen we nóg een constructie tegen waarin NN *kunnen* nodig heeft, maar BN heel goed zonder kan: de adviserende constructie met *beter* (*je kunt beter weggaan* versus *je gaat beter weg*).

2.3.1.3.2 Een taal kunnen versus een taal kennen

Van Dale (2005: 1667) vermeldt bij *kennen* de betekenis ‘door onderricht of oefening bedrevenheid hebben in of een duidelijk begrip hebben van’ en geeft onder andere het voorbeeld *een taal kennen* “die beheersen, kunnen spreken”. Bij *kunnen* geeft Van Dale (ibid.: 1866) bij de eerst vermelde (en dus de oudste) betekenis het voorbeeld *ik kan die taal wel lezen, maar niet goed spreken*.

Goossens (1983: 150, 152) noemt een constructie met *kunnen* als in *Ze kan Italiaans* “regarded as southern or non-standard Dutch”. Hij wekt hiermee de indruk dat talen *kennen* in algemeen Nederlands of althans in NN de voorkeur heeft. Peeters (1930: 268) constateert eveneens dat het gebruik van *kunnen* als in *Sander, die wat Fransch kon* ‘algemeen’ is in de zuidelijke volkstaal; het zou ook wel voorkomen in het noorden, maar dan “vooral bij vroegere schrijvers”. Peeters vergelijkt met het Duits: *Französisch können*.

De intuïtie dat NN-sprekers talen *kennen*, maar BN-sprekers talen *kunnen*, vindt geen steun in ons corpusonderzoek. We hebben het corpus doorzocht op de combinatie van *kunnen* resp. *kennen* met de lemmata ‘taal’ en ‘dialect’ en de namen van de drie talen waarvan we verwachten dat ze in het CGN het courantst aan bod komen, namelijk ‘Nederlands’, ‘Engels’ en ‘Frans’. Telkens is er een detailanalyse uitgevoerd om de relevante treffers te tellen. Voorbeelden van getelde combinaties zijn *goed/slecht/amper/een beetje/geen [TAAL] kunnen*. In een uiting als “*ze kunnen echt geen Engels geen Frans geen Duits niks*” wordt alleen de combinatie van *kunnen* met *Engels* meegeteld. Tabel 33 geeft de totalen.

	NN	BN
een taal <i>kunnen</i>	20	25
een taal <i>kennen</i>	13	25

Tabel 33: kunnen versus kennen met talen (detailanalyse)

De absolute aantallen geven in BN geen voorkeur te zien: er komt even vaak *kunnen* als *kennen* voor in combinatie met talen. In NN is er zelfs enige voorkeur voor *kunnen*. Er komt geen significante p-waarde uit de test ($p = 0,469$). Opvallend is overigens dat in het BN subcorpus beide constructies, dus zowel met *kunnen* als met *kennen*, significant meer voorkomen dan in het NN subcorpus. Dat kan erop wijzen dat talenkennis in het BN subcorpus vaker onderwerp van gesprek is (zie 2.2.3), of dat in NN relatief vaak nog een ander werk-

woord wordt gebruikt in deze contexten, zoals *(een taal) spreken*.²²

2.3.1.3.3 Deontisch *kunnen*

Het AN-woordenboek voor correct taalgebruik noemt een type BN gebruik van *kunnen* met als betekenis ‘moeten’. Van Dale (2005: 1866) geeft er ook een voorbeeld van en labelt ‘Belgisch-Nederlands’ en ‘spreektaal’:

Je kunt zien dat je klaar komt.

Goossens (1983: 154) geeft een voorbeeld van *kunnen* “with an obligational implicature (sense?)” in combinatie met *zien*:

Hij kan zien dat hij zich koest houdt.

Goossens (ibid.) stelt dat “the usage is somewhat more established in Southern Dutch”. Ook Van Es (1973: 413) noemt in een lijstje ‘Zuidneerlandismen’ de (wel op meer punten) van NN afwijkende zin:

De bewoners kunnen maar zien dat ze hun plan trekken in de buitenwijken.

Wij vermoeden dat het eigen is aan BN om in bepaalde contexten met *kunnen* een deontische betekenis uit te drukken. We testen dit in eerste instantie uit in combinatie met *zien* en met *zorgen*. In NN kan volgens ons de ‘visuele’ betekenis van *zien* plaats maken voor een deontische zonder dat er *kunnen* bij wordt gebruikt (*je ziet maar dat je het af krijgt, zie maar dat je het af krijgt*). Hetzelfde geldt voor *zorgen*, dat in bepaalde contexten eveneens een deontische betekenis kan krijgen (*je zorgt maar dat je het af krijgt, zorg maar dat je het af krijgt*).

Een detailanalyse is nodig om gevallen van dynamisch *kunnen* uit te sluiten, van het type *je kunt zien dat hij ziek is: hij is erg bleek*. In het hele corpus vinden we slechts twee relevante (BN) gevallen van *kunnen zien dat*:

dat is zo de ne stempel van van gij zijt germanist dus ge kunt maar zien dat je dat je geen fouten spreekt. (CGN fv400549)

ja en 't was al van kunt zien dat je niet valt en dat je u niet pijn doet want 'k ga kwaad zijn. (CGN fv400265)

Voor *kunnen zorgen dat* is er geen enkel geval. In het NN subcorpus hebben we

²² Het is bovendien de vraag of we hier wel met verschillende vormen voor één ‘betekenis’ te maken hebben. Het gebruiksverschil tussen *kunnen* en *kennen* bij talen lijkt globaal te corresponderen met dat tussen productieve en receptieve beheersing: *?Ik kan Latijn*.

weliswaar het volgende geval gevonden, maar dat is waarschijnlijk niet van het soort dat we zoeken.

- A: *laat dat maar niet horen aan al die andere meisjes om je heen die daar ...*
 B: *maar juist wel kunnen die stomme tiepmiepen 'ns een keer zorgen dat ze conditie krijgen.*
 A: *xxx.*
 B: *in plaats van alleen maar m bommen te gaan en verder niks te doen.*
 A: *jullie staan daar echt gewoon flierefluitend tralala? (CGN fn000583)*

Met slechts twee of drie relevante gevallen zijn er geen betrouwbare uitspraken te doen over verschillen tussen NN en BN. Het item verhuist naar de enquête (zie 3.3.9).

Behalve de twee specifieke constructies met *zien* en *zorgen* zouden er nog andere contexten kunnen zijn waar men in BN *kunnen* deontisch gebruikt. Op grond van de specifieke combinaties met *zien* en *zorgen* kunnen we immers nog geen algemene conclusies trekken over het deontische gebruik van het werkwoord *kunnen* in BN en NN als zodanig. Er zijn echter nauwelijks beperkende zoekcriteria te bedenken om dat in het corpus na te gaan. Eerder onderzoek, van Nuyts (2001) en Van Ostaeyen en Nuyts (2004), heeft immers laten zien dat het deontische gebruik van *kunnen* marginaal is. In de enquête bestaat wel de mogelijkheid om het deontische gebruik van dit werkwoord ook met andere infinitieven dan *zien* en *zorgen* te testen (zie 3.3.10).

2.3.1.4 Willen

2.3.1.4.1 Doelaanduidend *willen*

We hebben in het NN corpusmateriaal gevallen gevonden van een specifiek gebruik van *willen* in een conditionele constructie. Het ‘conditionele’ gebruik van *willen* verschilt sterk van dat van *moeten* en *mogen*, dat we in 2.3.1.1.2 aan de orde stelden. In deze *willen*-constructie wordt de conditie eerder met de hoofdzin uitgedrukt dan met de bijzin ingeleid door *willen*. In de woorden van de *ANS*: “In bijzinnen met voor-pv als eerste zinsdeel kan *willen* aangeven dat iets alleen op een bepaalde voorwaarde of onder bepaalde omstandigheden (uitgedrukt in de rompzin) zal gebeuren” (Haeseryn e.a. 1997: 993). De grammatica geeft de volgende voorbeelden van deze constructie en tekent daarbij aan dat hier niet bedoeld is dat de subjectreferenten iets ‘willen’ of ‘wensen’.

- Het moet erg meelopen, wil hij door zijn examen komen.*
Willen we nog op tijd komen, dan moeten we ons haasten.

De *willen*-zin is hier eerder ‘doelaanduidend’ dan zelf ‘conditioneel’.

In de praktijk van de corpusanalyse valt het vaak moeilijk uit te maken of *willen* bij gebruik als inleider van een bijzin zuiver ‘doelaanduidend’ bedoeld is, of dat de spreker (ook) de wil/wens van de subjectreferent op het oog heeft. In het tweede voorbeeld van de *ANS* zelf is dat bijvoorbeeld al niet duidelijk; hier is een parafrase van het type ‘als we nog op tijd willen komen’ heel goed mogelijk en daar lijkt *willen* zonder meer ‘letterlijk’, dus volitioneel, gebruikt te zijn. Goossens (2000) neemt aan dat het gebruik van *willen* in deze constructie ‘oneigenlijk-modaal’ is en suggereert dat een parafrase met volitioneel *willen* altijd mogelijk is. Het ligt voor de hand dat we hier met een proces van grammaticalisatie te maken hebben en dan is het ook niet verwonderlijk dat we in nogal wat gevallen niet precies de grens tussen ‘volitioneel’ en ‘doelaanduidend’ *willen* kunnen trekken.

In een detailanalyse van alle annotatie-eenheden in het CGN die met een vorm van *willen* beginnen, hebben we eerst alle ruis verwijderd.²³ (Voor het merendeel wordt die ruis gevormd door vraagzinnen.) In een volgende ronde hebben we ook de conditionele gevallen waarin met *willen* ‘gewoon’, volitioneel *willen* bedoeld kan zijn, uit het zoekresultaat gefilterd. In de NN data houden we dan nog steeds relatief veel gevallen over waarin *willen* zuiver doelaanduidend lijkt te zijn, al blijft de classificatie van deze gevallen een complexe taak.²⁴ Voorbeelden zijn:

d'r zal heel wat bij Heerenveen moeten veranderen wil de ploeg nog voorkomen dat Amsterdam vandaag de eerste titel sinds negentien vijftachtig binnenhaalt. (CGN fn008957)

ja dan moet moet toch wel gekke sprongen uithalen wil je daar je hele leven niet mee kunnen doen. (CGN fn000744)

wij zijn nog steeds verantwoordelijk voor de zeer nauwe toleranties van de munten die wij maken die natuurlijk zeer van belang zijn wil een munt werken in alle mogelijke automaten (CGN fn008643)

wil de evaluatie zinnig zijn dan zullen we de wet echt wat tijd moeten gunnen (CGN fn000163)

In de BN data vinden we alleen de volgende twee duidelijke gevallen:

²³ Omdat het werkwoord *willen* zeer frequent is, proberen we de zoekopdracht te beperken tot (bij)zinnen die beginnen met *willen*. Er is in het CGN echter geen directe manier om dit uit te voeren. We zoeken daarom naar optredens van *willen* aan het begin van annotatie-eenheden, maar die vallen niet systematisch samen met zinsgrenzen. We hebben dan ook zeker niet alle gevallen van de constructie gevonden.

²⁴ Karakteristieke, maar geen noodzakelijke, kenmerken van de constructie zijn: (i) een zinsfinale positie van de *willen*-bijzin, en (ii) een vorm van *moeten* in de hoofdzin. De constructie vraagt, ook los van de vergelijking tussen NN en BN, duidelijk om meer onderzoek, waarbij vooral de diachrone ontwikkeling van *willen* interessant is.

dus de goedwil moet eigenlijk ook van de twee kanten uit komen wil wil dat project slagen hè. (CGN fv400173)

awel ja ge moet toch alles in u opnemen wilt de d'r wat van meedragen (CGN fv701235)

Het verschil tussen BN en NN is significant ($p = 0,011$), dus dit type conditionele constructie met *willen* komt in BN minder vaak voor.

	NN	BN
doelaanduidend <i>willen</i>	15	2
overige woorden CGN	5103005	2910207

Tabel 34: conditionele constructies met doelaanduidend *willen* (detailanalyse)

2.3.1.4.2 Willen versus zullen voor taalhandeling 'aanbod'

Willen komt, onder andere volgens Van Dale (2005: 4150), voor 'met de betekenis van *zullen*'. Voor één type constructie die in dit verband wordt genoemd, hebben wij de indruk dat die typisch is voor BN: het gebruik van *willen* in een aanbod, voorstel of suggestie, waar NN uitsluitend *zullen* gebruikt. Voorbeelden uit het corpus:

willen we toch maar naar 't restaurant gaan? (CGN fv400460)

willen we er eentje samen doen bij wijze van voorbeeld? (CGN fv400241)

wil ik die 'ns van REM meebrengen met Kerstmis? (CGN fv400093)

We zoeken op voorkomen van *willen* in vraagzinnen met *ik* of *wij* als subject. In een detailanalyse blijven 13 relevante gevallen over, die allemaal afkomstig zijn uit het BN subcorpus.

	NN	BN
<i>willen</i> in aanbod	0	13
overige woorden CGN	5103020	2910196

Tabel 35: het gebruik van *willen* in aanbod/voorstel/suggestie (detailanalyse)

Door de geringe hoeveelheid gevallen is de chikwadraattoets niet betrouwbaar (die zou wel betrouwbaar zijn bij 14 gevallen). De kwestie levert wel een ander, onverwacht, resultaat op. We hebben het gebruik van *willen* in dit type taalhandeling vergeleken met het gebruik van *zullen*. Daarbij blijkt dat BN-sprekers in deze specifieke context opvallend weinig *zullen* gebruiken ($p = 0,000$).

	NN	BN
<i>zullen</i> in aanbod/suggestie	205	14
andere woorden	5102815	2910195

Tabel 36: het gebruik van *zullen* in aanbod/voorstel/suggestie (detailanalyse)

Een interessante vraag is welk talig middel in BN wordt ingezet voor dit type taalhandeling. Het aantal gevallen met *willen* in Tabel 35 is niet zo groot dat dit werkwoord in z'n eentje debet kan zijn aan de lage frequentie van *zullen* in Tabel 36. Aangezien we in het corpus niet eenvoudig van betekenis naar vorm kunnen zoeken, laat staan van illocutie naar vorm, moeten we het antwoord op die vraag voorlopig schuldig blijven. We moeten natuurlijk opnieuw rekening houden met de mogelijkheid dat BN voor dit type taalhandeling formuleringen heeft die helemaal geen expliciet modaal element bevatten.

2.3.1.4.3 Frequentatief *willen* versus *durven*

Het werkwoord *willen* kan gebruikt worden om een (als negatief gewaardeerd) zo nu en dan voorkomend gebeuren of kenmerk uit te drukken:

het leven is een spel van geven en nemen maar vooral dat geven wil er nog eens bij inschieten. (CGN fn000845)

hier thuis spreken we dan Nederlands nou en dan wil het wel eens krom gaan. (CGN fn000107)

BN kent in deze contexten echter ook het werkwoord *durven*. De Schutter (1983: 289, 284) noemt in een voetnoot het frequente BN gebruik van *durven* voor modaliteit “die aangeeft in hoeverre een bepaalde [stand van zaken] te verwachten is, gegeven de vaste ervaringen waarover de spreker beschikt”. Ook Van Dale (2005: 887) noemt de betekenis “kunnen, het genoemde (m.n. ongewenste) gedrag vertonen of als kenmerk hebben” en labelt het gebruik als ‘Belgisch-Nederlands, niet algemeen’. *Durven* heeft in BN dus een specifieke lezing die in NN niet beschikbaar lijkt. Of die lezing modaal is – en van welk type dan – of eerder aspectueel, is een terminologische kwestie die op zich interessant is, maar hier niet direct relevant.

Zoeken op de combinatie van *willen* en *durven* met *wel eens* (zie Tabel 37) levert niet genoeg gevallen op voor een betrouwbare statistische toets.²⁵

²⁵ In BN wordt het werkwoord *durven*, in alle gebruikswijzen, vaak gebruikt zonder *te*.

	NN	BN
<i>durven</i> + <i>weleens</i>	0	10
<i>willen</i> + <i>weleens</i>	25	1

Tabel 37: frequentatief *willen* en *durven* met *weleens* (detailanalyse)

Aangezien we specifiek geïnteresseerd zijn in de frequentatieve constructie met *durven*, voeren we in het hele corpus een detailanalyse uit op alle voorkomens van *durven* in BN en NN. (Voor *willen* zou zo'n detailanalyse vanwege de hoge frequentie van dat werkwoord sowieso onbegonnen werk zijn.) Een eerste resultaat van de zoekactie is overigens al dat het werkwoord *durven* zelf significant frequenter is in BN dan in NN ($p = 0,000$).

	NN	BN
<i>durven</i>	344	357
overige woorden CGN	5103020	2909852

Tabel 38: de frequentie van *durven* (grove telling, maar geen ruis)

We vinden in de detailanalyse een aantal gevallen van frequentatief *durven* in BN boven op de gevallen met *wel eens*. In plaats daarvan wordt de frequentatieve lezing in deze uitingen opgeroepen door *al eens*, *regelmatig* en *af en toe*. Bovendien vinden we nu twee uitingen waarin de frequentatieve lezing niet geëxpliciteerd is. (Al duiden in het eerste voorbeeld *'s nachts* en *'s morgens vroeg* natuurlijk wel op een terugkerende gebeurtenis.)

't enige is dat de die beesten nogal wat lawaai durven maken 's nach enfin 's morgens vroeg. (CGN fv400449.88)
vooral met enkele Marokkaanse groeperingen durft het uit de hand te lopen. (CGN fv600065.3)

Net als bij doelaanduidend *willen* in 2.3.4.1, is het ook in het geval van *durven* niet altijd duidelijk of we met zuiver frequentatief *durven* te maken hebben of (eventueel zelfs tegelijk) met 'letterlijk' *durven*, in de betekenis 'de moed hebben om'. Het ligt ook hier voor de hand dat er tussengevallen zijn: frequentatief *durven* is niet incompatibel met letterlijk *durven* en is daar waarschijnlijk uit ontstaan. Bovendien kan het werkwoord in contexten waar niet heel duidelijk sprake is van 'moed hebben' ook nog ironisch gebruikt zijn – een van de corpusgevallen is *ik durf wel eens een kookboek pakken* – maar dat is in een analyse eigenlijk niet uit te maken. (Iets soortgelijks is wellicht aan de hand met *die beesten* in bovenstaand voorbeeld, die gepersonifieerd kunnen zijn.) Duidelijk is niettemin dat strikt frequentatief *durven* in het corpus beperkt is tot BN; in de

NN data blijkt uit de context steeds ondubbelzinnig dat de moed van de subject-referent in het geding is ($p = 0,000$).

	NN	BN
<i>durven</i>	0	15
overige woorden CGN	5103020	2909194

Tabel 39: frequentatief *durven* (detailanalyse)

2.3.1.5 *Dienen te en horen te*

De werkwoorden *dienen (te)* en *horen (te)* worden meestal niet tot de modale werkwoorden gerekend, zelfs al komen ze voor in vergelijkbare contexten als met name *moeten*. Het gebruik van *dienen* en *horen* is wel beperkter dan dat van *moeten* doordat deze twee werkwoorden alleen deontische gebruikswijzen kennen. Het wordt veelal beschouwd als een noodzakelijke eigenschap van modale werkwoorden dat die tenminste ook nog epistemisch – de *ANS* spreekt zelfs van ‘eigenlijk modaal’ – gebruikt worden, maar dat is bij *dienen* en *horen* niet het geval. Verder onderscheiden deze werkwoorden zich van de canonieke verzameling modale hulpwerkwoorden doordat ze een *te*-infinitief bij zich hebben, maar dat geldt natuurlijk ook (meestal) voor *durven* en *hoeven*.

DIENEN

De aanleiding om naar *dienen* te kijken is de opmerking van Van der Wouden (1998: 71) dat in BN niet alleen *moeten* maar ook *dienen* gebruikt wordt als vervanger van *hoeven* om het ontbreken van een verplichting uit te drukken. Hij geeft daarbij de volgende citaten:

Vroeger bedroeg de vrijstelling 500.000 fr. per kind en diende er dus niets betaald te worden. Nu betaalt elk kind 5625 fr.

De restaurants dienen geen grote voorraden in te slaan want ze kunnen zich bevoorraden op de markt

Wij vermoeden dat dit gebruik van *dienen* nauwelijks in BN voorkomt, op z'n hoogst in een formele (schrijftalige) context. Het corpusonderzoek levert geen treffers op voor de combinatie van *dienen* met *niet* en een infinitief. We kunnen hieruit in elk geval al afleiden dat het door Van der Wouden genoemde verschijnsel niet of hooguit marginaal voorkomt in BN, maar aangezien we geen relevante data in het CGN vinden, verhuist het item naar de enquête (zie 3.3.8).

We hebben onderzocht of *dienen* ter uitdrukking van verplichting frequenter voorkomt in BN dan in NN. Voorbeelden uit het BN subcorpus zijn:

eenieder dient binnen onze instelling z'n bijdrage te leveren tot het uitdragen van het imago van onze universiteit als een gastvrije multiculturele universiteit. (CGN fv400010)

maar opdat die afwending zou kunnen lukken opdat die deviatie zou kunnen slagen dient van het nieuwe aandachtspunt een voldoende sterke aantrekkingskracht uit te gaan. (CGN fv400592)

Dienen heeft *te* en een infinitief nodig om verplichting uit te kunnen drukken. Maar ook met deze beperking in de zoekopdracht zit er nog ruis bij de treffers, zoals *om het algemeen belang te dienen*, of *projecten in te dienen* en dergelijke, waar het een ander soort *dienen* betreft (dat overigens zonder infinitief optreedt, maar uit de zoekopdracht komt doordat *dienen* er zélf infinitief is). Daarom is een detailanalyse uitgevoerd waaruit alle ruis verwijderd is.

	NN	BN
deontisch <i>dienen</i> + <i>te</i> + inf.	60	27
overige woorden CGN	5102960	2910182

Tabel 40: deontisch *dienen* (detailanalyse)

De p-waarde is niet significant ($p = 0,361$). De combinatie van *dienen* met *te* en een infinitief, waarmee verplichting wordt uitgedrukt, komt dus niet significant frequenter voor in de ene of de andere variëteit van het Nederlands.

HOREN

Voor het gebruik van *horen* (*te*) ter uitdrukking van een (morele) verplichting, als hieronder, vermoeden wij dat die juist vaker in NN dan in BN voorkomt.

'k moet wel zeggen als die leerlingen van het laatste jaar uh hun werk doen dat ze horen te doen hebben ze niet meer veel tijd over. (CGN fv400116)

Zoeken op het werkwoord *horen* leidt tot een groot aantal treffers met uiteenlopende betekenissen. Om de gevallen met een deontische betekenis te vinden hebben we het zoekresultaat beperkt tot alle voorkomens van *horen* gevolgd door *te* en een infinitief. In een detailanalyse is de ruis verwijderd, zodat alleen de relevante (deontische) gevallen overblijven.

	NN	BN
deontisch <i>horen</i> + <i>te</i> + inf.	56	9
overige woorden CGN	5102964	2910200

Tabel 41: deontisch *horen* (detailanalyse)

De p-waarde is significant ($p = 0,000$). Terwijl we voor *dienen te* geen verschillen vonden, blijkt deontisch *horen te* een constructie die inderdaad significant frequenter voorkomt in het NN subcorpus dan in het BN subcorpus.

2.3.1.6 Toelaten en toestaan

Net als *dienen* en *horen*, en om dezelfde redenen, worden *toelaten* en *toestaan* meestal niet tot de modale werkwoorden gerekend; volgens onze conceptuele definitie in 1.4 horen ze er wel toe. Verschillende bronnen melden dat *toelaten* in BN gebruikswijzen kent die in NN ongewoon zijn.²⁶ We hebben de gebruikswijzen van *toelaten* onderzocht aan de hand van een detailanalyse van alle treffers in het corpus (NN: n=50 en BN: n=104).²⁷

GEBRUIKSWIJZE	NN	BN
‘toestemming geven’	11	56
‘in staat stellen’	5	30
‘toegang verlenen’	30	16
ambigu of onduidelijk	4	2
totaal treffers <i>toelaten</i>	50	104

Tabel 42: verschillende gebruikswijzen van toelaten (detailanalyse)

We bespreken hier kort de drie eerste gebruikswijzen in Tabel 42.

‘TOESTEMMING GEVEN’

De detailanalyse laat zien dat *toelaten* in BN veelal gebruikt wordt om ‘toestemming’ uit te drukken. Volgens Van der Wouden (1998: 121-2) zou NN voor die betekenis eerder *toestaan* gebruiken. Van Dale (2005: 3609) noemt het gebruik van *toelaten* voor ‘toestaan’ “niet algemeen”. Het NN subcorpus lijkt dat te bevestigen.

Bij de NN ‘toestemming’-treffers en de meeste BN treffers geeft een autoriteit de goedkeuring om een bepaalde handeling te verrichten. Die autoriteit kan een persoon zijn, maar in veel gevallen geldt een wet, reglement of code als autoriteit (die vaak ook expliciet wordt vermeld):

²⁶ Peeters (1930: 449) wijst het Frans aan als oorzaak van de typisch Belgisch-Nederlandse gebruikswijzen.

²⁷ Omdat een gewone zoekopdracht in Corex alleen de aan elkaar geschreven vormen oplevert (bijv. *toesta*, *toestaat*, *toestaan*, *toegestaan*, *toestond*, *toestonden*, *toegestane*), is ook gezocht op de samenstellende delen aan de hand van de Lexicon Tool. In de tabel zijn de resultaten van beide zoekopdrachten bij elkaar geteld.

die keurde vier jaar geleden een nieuwe wet goed die toelaat goedkopere geneesmiddelen in te voeren of zelf te produceren. (CGN fv601180)

Bij de indeling van de treffers in de drie betekenis categorieën hebben we ‘toestemming’ in de ruimste zin opgevat. Zo bevindt zich onder de BN treffers een aantal gevallen waar *toelaten* in een beleefdheidsformule gebruikt is, als in het volgende voorbeeld; in het NN subcorpus zijn geen gevallen gevonden.

en ook uw inleiding was een beetje tendentius als u het mij toelaat hè. (CGN fv600376)

Ter toetsing van Van der Woudens idee dat in NN vaker *toestaan* gebruikt wordt, hebben we specifiek voor de betekenis ‘toestemming geven’ (in de ruime zin) het aantal voorkomens van *toelaten* en *toestaan* in NN en BN vergeleken. Er is inderdaad een significant verschil ($p = 0,000$).²⁸

‘TOESTEMMING GEVEN’	NN	BN
<i>toelaten</i>	11	56
<i>toestaan</i>	70	27

Tabel 43: *toelaten versus toestaan in de betekenis ‘toestemming geven’ (detailanalyse)*

De formulaïsche beleefdheidsuitdrukking die in het BN subcorpus voorkomt met *toelaten*, wordt in het NN subcorpus gevormd met *toestaan*.

en daarmee en daar kom ik straks wat verder als u ’t mij toestaat op die rechts-gelijkheid rechtsongelijkheid ’k zal daar ook uh professor Stevens voor aanhalen uh. (CGN fn000176)

‘IN STAAT STELLEN’

De ‘toestemming’-betekenis zou niet het enige gebruik zijn waarin BN afwijkt van NN. Daman (1946: 177) merkt op: “De Noordnederlander moet wel vreemd opkijken bij het gebruik van *toelaten* in de betekenis van in staat stellen, het mogelijk maken”. Hij illustreert dat met het volgende voorbeeld.

Mr. Ogden (auteur van Basic English) heeft geduldig en zorgvuldig nagegaan hoeveel woorden en regels van spraakkunst er zouden nodig zijn om b.v. een

²⁸ In het BN subcorpus zijn 5 treffers die deel uitmaken van sportverslaggeving waar *toestaan* synoniem lijkt met *incasseren*, *moeten verduren*, als in: *maar wat moeten we dan zeggen van het tegendoelpunt dat de Belgen hebben moeten toestaan.* (CGN fv600757). Ze zijn niet meegeteld met de ‘toestemming’-treffers.

neger toe te laten met een Eskimo te praten of te schrijven over dagelijkse onderwerpen in vereenvoudigd Engelsch.

Verder vermeldt Theissen (1992: 68) *toelaten* in de betekenis ‘in staat stellen, mogelijk maken’ in een lijstje van zogeheten afwijkingen van de standaardtaal op lexicologisch gebied. De detailanalyse van *toelaten* laat zien dat het gebruik ook in het NN subcorpus voorkomt, maar met een veel lagere frequentie. Het gaat dan vooral om gevallen als de volgende, waarin een bepaalde toestand (bijv. financiële situatie, gezondheid) iets mogelijk maakt:

maar 't 't 't prijsniveau moet dat natuurlijk wel toelaten. (CGN fn000907)

Naast zulke gevallen geeft het BN subcorpus treffers die van een andere orde zijn, en wel doordat *toelaten* met een lijdendvoorwerpszin gecombineerd wordt. In het volgende BN voorbeeld valt bovendien het inleidende *van* op.

dat zijn testen die toelaten van te voorspellen van iemand die vandaag gezond is binnen afzienbare tijd ziek gaat worden. (CGN fv400571)

Doorgaans wordt ook de persoon uitgedrukt die tot iets in staat wordt gesteld.

hetgeen u wellicht ook heeft toegelaten om ook als maar complexere structuren te gaan toepassen. (CGN fv600724)
een universiteit is een gemeenschap die studenten moet toelaten een algemene vorming te krijgen en zich verder te ontwikkelen. (CGN fv400008)

De ‘toestand’ die iets al dan niet mogelijk maakt, moeten we ruim opvatten. In het volgende voorbeeld is het hebben van kinderen bedoeld als ‘toestand’ die invloed heeft op de mogelijkheid om op reis iets te bezichtigen.

in welke mogelijkheid dat de kinderen toelaten om iets te bezoeken of uh iets te gaan bezichtigen. (CGN fv400168)

Er zijn ook treffers waar wel een soort autoriteit een rol speelt. Die geeft echter geen toestemming, maar maakt iets mogelijk. In het tweede voorbeeld is er even tevoren melding gemaakt van een veiligheidszone waar niemand in mag.

wel wat we voorstellen is om de mensen toe te laten om via het internet uh te kunnen stemmen. (CGN fv600263)
op welke manier kunnen we de mensen toelaten om tot bij ons te geraken? (CGN fv600470)

‘TOEGANG VERLEENEN’

Als NN-sprekers *toelaten* nauwelijks gebruiken voor ‘toestemming geven’ of ‘in staat stellen’, is het de vraag waarvoor het werkwoord dan wél dient in NN. Uit de detailanalyse blijkt dat daar de betekenis ‘toegang geven’ de gebruikelijkste is. In BN komt die betekenis ook voor, maar ‘toegang geven’ is er juist de minst frequente gebruikswijze. Bovendien komen 5 van de 16 BN treffers uit één sessie en gaan ze over kinderen toegang verlenen tot films:

de film is die kinderen toegelaten of kinderen niet toegelaten? (CGN fv600330)

Er komen twee types van ‘toegang’ voor. In het eerste type gaat het om letterlijk ‘binnenlaten’ op een bepaalde plaats:

de autoriteiten in Sydney en Melbourne zijn verder van plan om fans van Eminem die jonger zijn dan achttien jaar niet tot de concerten toe te laten. (CGN fn004939)

In het twee type heeft het werkwoord betrekking op het laten deelnemen aan bijvoorbeeld een opleiding:

precies meer opleidingsplaatsen dus meer studenten toelaten. (CGN fn009171)

Met de ‘toegang’-betekenis is natuurlijk een component ‘toestemming’ verbonden, maar de gevallen vormen toch een duidelijk onderscheidbare betekenis-categorie.

We verwachten voor de zelfstandige naamwoorden *toelating/toestemming* overigens hetzelfde als voor de werkwoorden *toelaten/toestemmen*. Daman (1946: 32) noemt inderdaad *toelating* als een van de “woorden waaraan de Vlaming tevens een min of meer andere betekenis hecht dan zijn stamgenoot in het Noorden” en geeft *toestemming* als alternatief. Hij illustreert dit als volgt:

*Ge hebt gespaard om naar Brussel te gaan en hebt de toelating van uw ouders. Verwittig uw neef, die daar woont.
Hij (Monne) gaf haar (Bietje) de toelating een jong duifje en dan een konijntje in de hand te nemen en te streelen.
Later zag ik dit portret terug en de wilde haren waren meer gekamd en ik had een kolleke en een strikske aan, en dat allemaal zonder mijn toelating.*

Peeters (1930: 449) noemt *toelating* in zijn woordenboek van belgicismen en vermeldt dat het in zuidelijk Nederlands een “uitgebreidere betekenis van permissie” heeft. Als synoniemen geeft hij *toestemming*, *vergunning*, *verlof*,

bewilliging. Recent noemt Van Dale (2005: 3609) het gebruik van *toelating* voor “goedkeuring, toestemming, vergunning, permissie” formeel, Belgisch-Nederlands en niet algemeen. Wij hebben gecontroleerd of *toelating* inderdaad typisch in BN gebruikt wordt, in vergelijking met het algemene *toestemming*.

	NN	BN
<i>toelating</i>	4	17
<i>toestemming</i>	108	27

Tabel 44: *toelating versus toestemming* (grove telling)

Toestemming is in beide variëteiten van het Nederlands weliswaar frequenter dan *toelating*, maar *toelating* is in het NN corpusmateriaal vrij zeldzaam, terwijl het in het BN materiaal vaker voorkomt ($p = 0,000$).

2.3.2 De modale infinitiefconstructie

In deze paragraaf besteden we aandacht aan een werkwoordelijke constructie, van het type *het is te hopen*, waarin weliswaar geen modaal werkwoord voorkomt, maar die in zijn geheel een modale lezing krijgt. De constructie wordt de ‘modale infinitiefconstructie’ of de ‘modale passief’ genoemd (Hoekstra & Moortgat 1979; Sassen 1990; Bennis 1990). De laatste term is als volgt te motiveren: het grammaticaal subject is in dit type zinnen geen agens, maar vervult de semantische rol die meestal als ‘theme’ wordt aangeduid (‘het kan/moet gehoopt worden’). De handelende instantie ontbreekt hier bijna altijd, maar kan expliciet worden gemaakt in een *door-* of (vaker) *voor-*bepaling.

De modale functie van de constructie blijkt uit mogelijke parafrases met *moeten* dan wel *kunnen*: de modale infinitief drukt meestal ‘mogelijkheid’ uit, maar soms ook ‘noodzakelijkheid’. Hendrickx (2003: 78) schrijft over de modale infinitief: “In de regel is de bijbetekenis *kunnen*. Alleen in een beperkt aantal min of meer vaste uitdrukkingen duikt de betekenis *moeten* op. (...) In Vlaanderen gaat het geregeld fout [sic], onder invloed van (...) het Frans: de betekenis *moeten* duikt te vaak op.” In Nederland is de ‘kunnen’-betekenis de centrale betekenis van de modale infinitief: “*Zijn + te-*infinitief kan in het Nederlands niet gebruikt worden in de betekenis van *moeten + passieve infinitief*. Dergelijke constructies zijn doorgaans letterlijk uit het Frans vertaald (< *être à* = ‘moeten’) en worden afgekeurd” (Vakgroep Nederlandse Taalkunde 2003: 148). Theissen (1978: 233) is milder: hij vermeldt de gebruikswijze van de modale infinitief voor ‘moeten’ in zijn woordenboek van germanismen en tekent erbij aan: “Het zou echter evengoed een anglicisme of een gallicisme kunnen zijn.” Hij verwijst naar het woordenboek van Koenen, dat de modale infinitief met ‘moeten’-

betekenis ambtelijk noemt, en voegt eraan toe: “In de algemene taal is deze constructie inderdaad niet zeer gebruikelijk.”

We hebben eerst de frequentie van de modale infinitiefconstructie in BN en NN als zodanig getoetst. Om het aandeel niet-relevante treffers te beperken, hebben we gezocht op (direct aaneensluitende) voorkomens van *zijn* met *te* en infinitief. Een detailanalyse levert de volgende aantallen modale infinitieven op.

	NN	BN
mod. inf.	70	181
overige woorden CGN	5102950	2910028

Tabel 45: *zijn + te + inf.: modale infinitiefconstructie (detailanalyse)*

De modale infinitief is in BN significant frequenter dan in NN ($p = 0,000$). De hogere frequentie van de modale infinitief in BN geldt echter alleen op het niveau van de *tokens* (het aantal individuele voorkomens van de constructie), niet op het niveau van de *types* (het aantal *verschillende* voorkomens van de constructie): tegenover 17 verschillende types in BN staan 34 verschillende types in NN. Anders gezegd, het hoge cijfer voor BN komt voor rekening van een beperkt aantal werkwoorden. Maar liefst de helft van de BN gevallen (91) wordt gevormd door *het is te zien* en *het is te zeggen*, constructies die in Nederland met deze functie ongewoon zijn. De 5 NN gevallen van *het is te zien* hebben namelijk de ‘letterlijke’ betekenis “het kan gezien worden”, zoals in:

een kunstenaar heeft uit de Pippifilms fragmenten gehaald waarin het ondergoed van het meisje is te zien. (CGN fn004931)

De BN gevallen betekenen, overigens zoals *het staat te bezien*, eerder iets als ‘dat moeten we afwachten’, ‘dat is afhankelijk van ...’:

't is te zien uh hoe dat de offertes uitvallen. (CGN fv700106)

De BN gevallen van *het is te zeggen* hebben, zoals het Franse *c'est à dire* maar ook het Nederlandse *dat wil zeggen*, vaak een functie vergelijkbaar met die van *tenminste* of *althans*:

en ja hij zei ja dat is eigenlijk het is gebarsten dus een een een een een echte breuk is het niet enfin 't is 't is te zeggen 't is dus niet van plaats verschoven. (CGN fv400247)

Ook als we deze twee typisch BN constructies uit het materiaal verwijderen, blijkt het verschil tussen beide taalvariëteiten overigens nog significant. Dat

komt dan vooral door de hoge frequentie van *het is te hopen* in BN. *Het is te hopen* is interessant omdat de constructie wel degelijk in NN voorkomt (samen met *het is te doen* is het de frequentste in het NN corpusmateriaal) en daar bovendien dezelfde betekenis/functie heeft, maar toch significant frequenter is in het BN subcorpus ($p = 0.000$).

	NN	BN
<i>is/was te hopen</i>	9	59
overige woorden CGN	5103011	2910150

Tabel 46: *het is/was te hopen* (detailanalyse)

De modale infinitiefconstructie is natuurlijk niet beperkt tot de direct aaneensluitende gevallen die we met de eerste zoekopdracht hebben gevonden. Tussen *zijn* en *te* kan heel wat materiaal staan, met name *wel* en *niet* of een ander bijwoord (*het is moeilijk te zien*, *gemakkelijk te lezen* etc.). Als we in de zoekopdracht één woord tussen *zijn* en de *te*-infinitief toestaan, levert dat opnieuw een significant verschil in frequentie tussen BN en NN op, maar die uitkomst bevat veel ruis. Het blijkt interessanter om speciaal nog de gevallen met *niet* te bekijken.

	NN	BN
mod. inf. + <i>niet</i>	53	87
overige woorden CGN	5102967	2910122

Tabel 47: *zijn + niet + te + inf.:* de modale infinitiefconstructie met ontkenning (detailanalyse)

Ook hier is het verschil significant ($p = 0,000$) en opnieuw wordt het hoge cijfer voor BN veroorzaakt door een specifieke constructie. Die betreft niet de negatie van een van de hoogfrequente constructies in bevestigende zinnen (*hopen*, *zeggen*, *zien*), maar een constructie met het werkwoord *doen*. Het gebruik van *dat is niet te doen* beperkt zich in BN niet tot ‘dat is niet uitvoerbaar’, zoals in NN; het lijkt vaak gebruikt te worden als algemene negatieve kwalificatie, ook voor personen en plaatsen, van het genre ‘dat/die/hier is (het) niet te harden, niet uit te houden’ of ‘geen doen meer’.²⁹

maar zondag op de braderij 't was niet te doen van 't volk. (CGN fv700108)
als ge ziet die chatboxen jongens da's niet te doen hè die jongeren. (CGN fv701285)

²⁹ De uitdrukking lijkt zich in BN bovendien verder te ontwikkelen tot een pure ‘intensifier’, waarbij de negatieve betekeniscomponent niet langer een rol speelt (vgl. het gebruik van *verschrikkelijk* in *verschrikkelijk goed*).

Het corpusonderzoek kan geen antwoord geven op de vraag of de modale infinitief in BN vaker een ‘moeten’-lezing krijgt dan in NN. Op grond van hun mogelijke parafrases zouden we *het is te zien* (‘het moet gezien worden’, ‘dat moeten we nog (maar) zien’) en *het is te hopen* (‘we moeten hopen’, ‘we kunnen alleen maar hopen’) eventueel tot de modale categorie ‘noodzaak’ kunnen rekenen, maar we kunnen de functie van die twee hoogfrequente vaste uitdrukkingen moeilijk generaliseren over de functie van de modale infinitief als zodanig. Bovendien lijkt met name de functie van *het is te hopen* neutraler te zijn dan de parafrase met *moeten* suggereert. Laten we deze gevallen buiten beschouwing, dan blijven er in het zoekresultaat (mét en zonder negatie) slechts drie gevallen over waarin de spreker noodzaak lijkt uit te drukken. Twee betreffen de woordgroep *niet te onderschatten* (‘dat mag/moet niet onderschat worden’), die relatief idiomatisch lijkt te zijn. De andere is de volgende uiting met *niet te betalen*:

Maar ja 't is op nen zondag he en 't was niet te betalen zeker dan? (CGN fv701235)

Uit de context, over een bezoek aan het Centre Pompidou, blijkt dat de spreker hier bedoelt te vragen of het museum op zondag gratis toegankelijk is, dus of er op zondag niet betaald *hoeft* te worden. Die lezing is tegengesteld aan de zonder context meer voor de hand liggende (en zeker meer frequente) lezing dat het museum juist onbetaalbaar is, dus niet betaald *kan* worden.

De uiting komt uit het BN subcorpus, maar er zijn hoe dan ook te weinig resultaten om er conclusies aan te mogen verbinden; daarom verhuist de kwestie naar de enquête (zie 3.3.15). We hebben met het corpusonderzoek wel de intuïties uit de literatuur bevestigd gekregen dat de ‘moeten’-lezing van de modale infinitiefconstructie, ook in BN, weinig voorkomt en waarschijnlijk beperkt is tot een aantal vaste uitdrukkingen.³⁰

2.3.3 Uitdrukkingen met modale adverbia

Behalve werkwoordelijke constructies kunnen taalgebruikers adverbia inzetten als ze uitdrukking willen geven aan de modale noties die we in 1.4 hebben onderscheiden. Het duidelijkst is dat voor het domein van de epistemische modaliteit: bijwoorden als *vast*, *zeker*, *vast en zeker* (*zeker en vast*), maar ook

³⁰ De restrictie op de ‘verplichtingslezing’ van de modale infinitief geldt alleen als die predicatief wordt gebruikt, dus met het werkwoord *zijn* (of met het pseudo-koppelwerkwoord *vallen*). In attributief gebruik, zoals in *het te betalen bedrag*, is een ‘moeten’-lezing makkelijker beschikbaar (Hoekstra & Moortgat 1979), en dat geldt ook in een beperkt aantal andere contexten (zie verder Boogaart 2006).

waarschijnlijk, *allicht* en *wellicht* duiden verschillende graden van waarschijnlijkheid aan. Voor alle genoemde adverbia kunnen verschillen tussen BN en NN worden vastgesteld, zoals we laten zien in 2.3.3.1 t/m 2.3.3.4. Vervolgens behandelen we een aantal bijwoorden die minder gemakkelijk in één van de modale categorieën zijn in te delen. *Beter* en *best* (en *het best(e)*) worden soms gebruikt in adviserende uitingen (2.3.3.5). We kunnen hier van deontisch gebruik spreken omdat ze met ‘wenselijkheid’ te maken hebben, of misschien liever van directieve uitingen (Nuyts e.a. 2005). Een laatste categorie adverbia bestaat uit (*het*) *liefst* en *hopelijk* (2.3.3.6 en 2.3.3.7) en die zouden we eerder boulomaïsch willen noemen, vergelijkbaar met de ‘gevoelsmodaliteiten’ van de *ANS*. (Zie verder 1.4 voor definities en discussie.)

2.3.3.1 *Vast en zeker en vast en zeker (zeker en vast)*

“[N]aar het idee van de Nederlander luidt de vaste combinatie *vast en zeker* in Vlaanderen doorgaans *zeker en vast*” (Van der Wouden 1998: 140); zie ook Hagen (1995: 140) en Van Dale (2005: 3793). Naast de combinatie hebben we het gebruik van de bijwoorden *vast* en *zeker* in NN en BN afzonderlijk bekeken.

ZEKER EN VAST EN VAST EN ZEKER

Algemeen bekend is dat de BN volgorde *zeker en vast* ongebruikelijk is in NN, al komt die er wel voor (Van der Wouden 2000: 82), en, zo vermoedt het Nederlandse team, mogelijk vooral als speels vlaamsisme. Volgens de absolute aantallen uit ons corpusonderzoek is het niet alleen ‘het idee’ van NN-sprekers, maar ook werkelijk zo dat de combinatie *zeker en vast* de meest frequente is in BN.

	NN	BN
<i>vast en zeker</i>	5	6
<i>zeker en vast</i>	0	97

Tabel 48: *vast en zeker en zeker en vast (grove telling)*

De chikwadraattoets geeft een significante p-waarde, maar de test is onbetrouwbaar wegens de lage verwachte waarden. Toch hebben we de kwestie niet opgenomen in de enquête, enerzijds omdat veel deelnemers dan waarschijnlijk door zouden hebben dat we in verschillen tussen BN en NN geïnteresseerd zijn, anderzijds omdat de onbetrouwbaarheid van de test slechts wordt veroorzaakt door de lage frequentie van *vast en zeker*. (Het resultaat is wel betrouwbaar significant als we de aantallen voor *zeker en vast* niet relateren aan die voor *vast en zeker*, maar aan de totale corpusgrootte ($p = 0,000$.) Over *vast en zeker* en de

omgekeerde variant is het meeste daarmee wel gezegd, maar ons corpusonderzoek laat ook zien dat de uitdrukking (los van de volgordekwestie) in NN sowieso infrequent en in BN frequent is. Het is, anders gezegd, niet simpelweg zo dat NN-sprekers *vast en zeker* gebruiken waar BN-sprekers *zeker en vast* kiezen.

Als we de samenstellende delen *vast* en *zeker* los van elkaar bekijken, blijkt er nog een interessant verschil tussen BN en NN.

ZEKER

Zeker is op zich frequenter in BN dan in NN ($p = 0,000$).

	NN	BN
<i>zeker</i>	2697	3243
overige woorden CGN	5100323	2906966

Tabel 49: frequentie van *zeker* (grove telling)

Het betreft hier echter een grove telling die geen onderscheid maakt tussen de verschillende functies van *zeker*; zo bevat de uitkomst ook attributief gebruikte voorkomens. Daarom zijn 50 NN en 50 BN gevallen in detail geanalyseerd. In Tabel 50 worden alleen adverbiaal gebruikte voorkomens meegerekend.

	NN	BN
adverbiaal <i>zeker</i>	46	38
overige woorden steekproef ³¹	94559,49	44831,09

Tabel 50: adverbiaal *zeker* (detailanalyse op steekproef)

Opnieuw blijkt *zeker* significant vaker voor te komen in het BN materiaal ($p = 0,014$). Echter, wanneer de resultaten beperkt worden tot enkel de epistemische gevallen, blijkt het verschil niet langer significant ($p = 0,483$; bovendien is het resultaat onbetrouwbaar vanwege te kleine verwachte waarden).

	NN	BN
epistemisch <i>zeker</i>	4	4
overige woorden steekproef	94596,49	44860,09

Tabel 51: epistemisch adverbiaal *zeker* (detailanalyse op steekproef)

³¹ Het aantal woorden waarmee adverbiaal gebruikt *zeker* wordt gecontrasteerd, staat in verhouding tot het totale aantal woorden van het subcorpus zoals het aantal geanalyseerde treffers (50 per taalvariëteit) met het aantal treffers van de zoekopdracht (Tabel 49). Zie 2.2.2 voor meer informatie.

VAST

Terwijl een grove telling voor *zeker* uitwijst dat het frequenter is in het BN dan in het NN materiaal, geldt het omgekeerde voor *vast* ($p = 0,000$). Maar de uitkomst bevat veel ruis.

	NN	BN
<i>vast</i>	916	402
overige woorden CGN	5102104	2909807

Tabel 52: frequentie van *vast* (grove telling)

We hebben 100 NN en 100 BN voorkomens van *vast* geanalyseerd.³² De meeste zijn niet relevant. De ruis betreft bij de NN gevallen onder meer *vast* in de betekenis van *alvast*, bij het BN materiaal vooral de combinatie *ik stel vast*. Daarnaast zijn nog andere gebruikswijzen frequent, zoals in *het staat vast (dat)*. Het BN materiaal bevat bovendien maar liefst 23 voorkomens van de combinaties *vast en zeker/zeker en vast*, een uitkomst die gelet op Tabel 48 natuurlijk niet verrast. Die zijn echter niet meegeteld omdat ze al apart bekeken zijn. Epistemisch *vast* zonder meer komt maar twee keer in de BN steekproef voor, in de NN steekproef iets vaker. Gezien de overeenkomstige proporties van de overige woorden in het CGN (zie 2.2.2) concluderen we uit Tabel 53 dat epistemisch *vast* significant vaker voorkomt in het NN materiaal ($p = 0,000$).

	NN	BN
epistemisch <i>vast</i>	30	2
overige woorden steekproef	557068.25	723930.58

Tabel 53: epistemisch *vast* (detailanalyse op steekproef)

Onder de relevante NN gevallen vinden we vooral de combinatie *vast wel* en *vast niet*. Daarin heeft *vast* altijd een epistemische betekenis, wat ons de mogelijkheid biedt om ook nog in het hele corpus naar voorkomens van epistemisch *vast* te zoeken, althans in de specifieke combinatie met *wel/niet*.

joh ben je 't mal 't lukt vast wel. (CGN fn000274)
die lui die geloven vast niet dat jij een universitaire opleiding hebt gehad.
 (CGN fn000277)

³² Een steekproef van 50 te analyseren gevallen per taalvariëteit levert onvoldoende treffers op (zie het derde scenario in stap (2) van de methode beschreven in 2.2.2).

Epistemisch *vast* wordt vaak met *zullen* gecombineerd, zoals in:

ja je zal 't vast wel op televisie hebben gezien. (CGN fn000318)

Tussen *vast* en *wel/niet* kunnen andere elementen voorkomen, zoals *ook* of *ooit*. Daarom is in de zoekopdracht een afstand van vijf woorden toegestaan. We maken een detailanalyse om er zeker van te zijn dat alleen de interagerende gevallen of patronen geteld worden. (De combinaties *vast en zeker wel/zeker en vast wel* en *vast en zeker niet/zeker en vast niet* worden hier als niet relevant beschouwd.)

	NN	BN
<i>vast wel + vast niet</i>	204	0
overige woorden CGN	5102816	2910209

Tabel 54: *vast wel en vast niet (detailanalyse)*

De p-waarde wijst op een significant verschil ($p = 0,000$). De patronen *vast (...)* *wel* en *vast (...)* *niet* zijn duidelijk een NN verschijnsel. In het BN subcorpus komt zelfs geen enkel geval voor.

2.3.3.2 *Waarschijnlijk*

Als BN-sprekers geen epistemisch *vast* gebruiken, wat doen ze dan wel? Die vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden aangezien er veel middelen zijn om epistemische modaliteit tot uitdrukking te brengen. Bij de beschikbare middelen horen epistemische constructies met *moeten* en *zullen*, waarvan in 2.3.1.1.3 is gebleken dat die in BN frequenter zijn dan in NN. Ook kunnen we natuurlijk denken aan *vast en zeker/zeker en vast* als alternatieve adverbiale uitdrukkingen die frequent zijn in BN. We hebben verder nog *waarschijnlijk* bekeken, dat inderdaad eveneens frequenter is in het BN dan in het NN materiaal ($p = 0,000$); onder de treffers bevindt zich geen ruis.

	NN	BN
<i>waarschijnlijk</i>	1335	1604
overige woorden CGN	5101685	2908605

Tabel 55: *waarschijnlijk (grove telling, maar geen ruis)*

Naar analogie met de telling voor *vast wel/niet* hebben we bovendien de test gedaan met de combinatie *waarschijnlijk wel/niet*.

	NN	BN
<i>vast wel/niet</i>	204	0
<i>waarschijnlijk wel/niet</i>	310	339

Tabel 56: vast wel/niet in vergelijking met waarschijnlijk wel/niet

Ook nu blijkt die combinatie met *waarschijnlijk* in BN frequenter dan in NN ($p = 0,000$), dus het zou kunnen dat dit adverbium gedeeltelijk het ontbreken van epistemisch *vast wel/niet* in het BN materiaal compenseert. Andere kandidaten zijn ook *allicht* en *wellicht*, die in de volgende paragraaf aan bod komen.

2.3.3.3 *Allicht en wellicht*

Hagen (1995: 143) wijst erop dat *allicht* in Nederland ‘begrijpelijkerwijs’, ‘natuurlijk’ betekent, maar in België de betekenis ‘waarschijnlijk’ heeft.³³ Volgens Nuyts (2001: 56) drukt *allicht* een sterkere graad van zekerheid uit dan *waarschijnlijk*. Zoals gezegd, is *allicht* volgens Hagen (ibid.) een typisch voorbeeld van ‘falsche Freunde’: “woorden waarvan het zuidelijke bewustzijn van het betekenisverschil met het noordelijke gebruik zwak is”. Van der Wouden (1998: 33) illustreert het BN gebruik van *allicht* als volgt:

Met hun initiatieven willen de banken allicht voorkomen dat de minister zelf een minimumdienstenpakket oplegt tegen een vastgelegde prijs.

Het volgende voorbeeld in verband met aangekondigde vakbondsstakingen illustreert goed het BN gebruik van *allicht*.

Het spoorwegverkeer ligt vrijdag allicht zo goed als lam. (vrtnieuws.net; 05/10/2005)

We houden er rekening mee dat *wellicht* in de twee variëteiten van het Nederlands een verschillende graad van waarschijnlijkheid aanduidt. Nuyts (2001: 56, voetnoot) meldt: “According to the standard dictionary of Dutch (*Van Dale groot woordenboek der Nederlandse taal*), *wellicht* is equivalent to *misschien*. Yet, at least in Southern Dutch, in actual use it is clearly stronger than the latter.” *Wellicht* zou qua betekenis in BN dichterbij *waarschijnlijk* liggen (maar iets zwakker zijn, volgens Nuyts).

³³ Peeters (1934: 27) schetst een ander beeld. Volgens hem is *allicht* in West-Vlaanderen gebruikelijk voor “aldra, weldra”, en is de algemeen Nederlandse betekenis “gemakkelijk; wellicht, misschien”.

In het corpus blijkt dat *allicht* en *wellicht* in ieder geval in BN gebruikt worden in de betekenis ‘waarschijnlijk’; in NN komt *wellicht* in ieder geval voor in de betekenis ‘misschien’, ‘mogelijk’ en *allicht* in de betekenis ‘begrijpelijkerwijs’, ‘natuurlijk’. De vraag is dan of de respectievelijke betekenissen uitsluitend in dat bepaalde deel van het Nederlandse taalgebied voorkomen. We zijn op basis van het corpus geneigd die vraag negatief te beantwoorden. Een definitieve uitspraak doen aan de hand van corpusanalyse lijkt helaas niet haalbaar. Het is namelijk niet simpel om een detailanalyse van *wellicht* uit te voeren, omdat in veel gevallen moeilijk uit te maken is welke graad van waarschijnlijkheid er wordt uitgedrukt. Dat geldt niet alleen voor de BN gevallen, maar ook in NN varieert de graad van waarschijnlijkheid aangeduid met *wellicht*. Wat ons hier en daar kan helpen is de syntactische context. Als *wellicht* voorkomt in ja/nee-vragen (inclusief afhankelijke vragen ingeleid door *of*), hebben we een aanwijzing dat we hier eerder met een mogelijkheid (‘misschien’) te maken hebben. Zie bijvoorbeeld het volgende geval uit het NN subcorpus.

dat is dat uh de universiteiten zelf uh eigenlijk uit hun ivoren toren stappen dat zeg altijd zo populair om uh zich onder 't volk te bewegen te begeven en te kijken of ze wellicht hun uh kennis uh kunnen slijten. (CGN fn000057)

We moeten een precieze beschrijving van de semantiek en pragmatiek van *allicht* en *wellicht* in NN en BN, misschien ook nog in samenhang met die van *vast*, overlaten aan nader onderzoek. Wel zijn we nog nagegaan of *allicht* frequenter voorkomt in het BN subcorpus. De aantallen zijn klein, maar het vermoeden klopt ($p = 0,000$):

	NN	BN
<i>allicht</i>	21	49
overige woorden CGN	5102999	2910160

Tabel 57: *allicht* (grove telling)

De frequentie van *wellicht* blijkt uit de telling die in het BN subcorpus eveneens groter te zijn ($p = 0,000$).

	NN	BN
<i>wellicht</i>	124	146
overige woorden	5102896	2910063

Tabel 58: *wellicht* (grove telling)

Het corpusonderzoek laat dus zien dat zowel *allicht* als *wellicht* in BN frequen-

ter gebruikt wordt dan in NN. Echter, voor een behandeling van de subtiele gebruiksverschillen tussen de twee vormen, en tussen de twee taalvariëteiten, lijkt ons type corpusonderzoek niet geschikt. Ook van enquêteonderzoek wordt hier weinig soelaas verwacht.

2.3.3.4 *Misschien* en *soms* in vraagzinnen

De laatste twee epistemische adverbia die we hebben bekeken, zijn *misschien* en *soms*, en wel in één heel specifieke context. Op basis van eerder onderzoek hadden we namelijk de indruk dat *misschien* in interrogatieve zinnen minder vaak voorkomt in NN. Een mogelijke verklaring hiervoor was dat NN-sprekers in zulke zinnen vaker *soms* gebruiken.

zit de gij naar de voetbal te kijken misschien? (CGN fv700009)
of ben je soms even rond wezen fietsen? (CGN fn001021)

Onderstaande cijfers laten echter in het gebruik van *misschien* vs. *soms* in interrogatieve zinnen geen significant verschil zien tussen BN en NN ($p = 0,746$).

	NN	BN
<i>misschien</i>	320	317
<i>soms</i>	56	58

Tabel 59: *misschien* en *soms* in vraagzinnen (grove telling)

2.3.3.5 *Beter* en *best*

Zowel *beter* als *best* kan worden gebruikt in adviserende uitingen. Het verschil tussen BN en NN in zulke uitingen heeft enerzijds te maken met de aan- of afwezigheid van het modale werkwoord *kunnen* en anderzijds met de keus tussen *best* en *het beste*.

ADVISEREND *BETER* MET EN ZONDER *KUNNEN*

Goossens (1983: 156) vermeldt “the not infrequent ‘convention of use’ in which *KUNNEN* combines with the adverb *beter* to express advice” en geeft daarbij onder andere als voorbeeld:

Zijn naam kan beter ongenoemd blijven.

We hebben echter opgemerkt dat ook andere persoonsvormen dan *kunnen* de advieslezing kunnen opleveren. Van der Auwera & Plungian (1998: 118-119)

vermelden in een voetnoot bijvoorbeeld de advieslezing met *zou*:

Fred zou beter weggaan.

Onze intuïtie is dat de combinatie van *beter* met *zou* of met andere persoonsvormen dan *kunnen* niet gangbaar is in NN, maar een typisch BN fenomeen is. Zo vermeldt Van Es (1973: 413) de adviesconstructie met *beter* zonder *kunnen* in een lijstje van ‘zuidneerlandismen’. De Groot (1994: 108) noemt het volgende voorbeeld een ‘vlaamsisme’:

Indien u jeuk in de beurs hebt, koopt u het beter niet.

Een voorbeeld uit het CGN dat er sterk op lijkt, plaatsen we hieronder tegenover een uiting uit het NN subcorpus, die er qua functie mee te vergelijken is.

dat gezegd ge b ge ge koopt dat beter niet. (CGN fv400340)
en dat kun je beter niet doen met uh extreem zware literatuur als uitgangspunt.
 (CGN fn000122)

De gedachte dat NN-sprekers systematisch *kunnen* nodig hebben voor de adviserende betekenis, maar BN-sprekers niet, vindt grond in de telling van Tabel 60.

	NN	BN
<i>beter met kunnen</i>	164	52
<i>beter zonder kunnen</i>	938	639

Tabel 60: *beter met en zonder kunnen (grove telling)*

In de detailanalyse om de ruis weg te filteren hebben we 100 NN en 100 BN gevallen bekeken. Het resultaat van de detailanalyse staat in Tabel 61.

	NN	BN
adviserend <i>beter met kunnen</i>	26	5
adviserend <i>beter zonder kunnen</i>	0	16

Tabel 61: *adviserend beter met en zonder kunnen (detailanalyse op steekproef)*

Het verschil tussen de NN en de BN data is statistisch significant ($p = 0,000$). In de steekproef wordt voor NN de advieslezing altijd gevormd door de combinatie met *kunnen*, zoals in de volgende gevallen.

ja dan kun je beter diesel nemen. (CGN fn007860)

u bent de tijd van uw eerste vraag over de één minuut heen en die had u ook beter niet kunnen stellen want er is natuurlijk altijd continuïteit van beleid welke minister er ook zit. (CGN fn000222)

In de meeste BN gevallen wordt *kunnen* weggelaten, zoals hieronder.

'k had het misschien beter eerder gedaan. (CGN fv400102)

Interessant is dat de BN gevallen zonder *kunnen* in de steekproef overwegend in de voltooid verleden tijd staan. Instanties in de onvoltooid tegenwoordige tijd, zoals *dan neem je beter diesel*, zitten niet in onze steekproef. Wel komt *zouden* zonder *kunnen* regelmatig voor in de steekproef.

dan zou 'k beter maan morgen al bellen. (CGN fv701054)

JE KUNT DAT BEST DOEN: ADVIES VERSUS MOGELIJKHEID

Van Dale (2005: 381) noemt het gebruik van *best* “ter uitdrukking van een suggestie of voorschrift, syn. *beter, bij voorkeur*” als hieronder “Belg.N., niet alg.”.

in de praktijk kan men best rekening houden met een lange leveringstermijn
(Van Dale)

Wij verwachten dat *best* (zonder *het*), al dan niet in combinatie met *kunnen*, in BN een advieslezing kan hebben. Omdat die in NN ongebruikelijk is, ligt daar als voorkeur de mogelijkhedenlezing in de lijn der verwachting. We hebben een detailanalyse uitgevoerd op 73 NN en 75 (dus alle) BN gevallen van *best* met *kunnen*. Daarvan blijven 50 relevante NN en 36 relevante BN gevallen over. Meegerekend zijn uitsluitend eenduidige gevallen.

	NN	BN
mogelijkheid	50	26
advies	0	10

Tabel 62: verschillende lezingen van *best* + *kunnen* (detailanalyse op steekproef)

De advieslezing komt niet voor bij de NN data. De gegevens sluiten evenwel niet helemaal uit dat de hogere frequentie van de advieslezing in de BN data toeval is: de toets, die weliswaar significantie aangeeft ($p = 0,000$), is onbetrouwbaar vanwege te kleine verwachte waarden.

BEST VERSUS HET BEST(E) IN ADVIES

We vermoeden dat de advieslezing in NN alleen verkregen kan worden door toevoeging van *het* en dan eventueel met een gesuffigeerd *best*: *het best(e)*. De ANS (1997: 423) vermeldt dat “in regionaal taalgebruik (met name in Belgisch Nederlands)” *best* wordt gebruikt “waar de standaardtaal *het best(e)* gebruikt”, zoals in *Hij zou best kunnen ophouden*. De ANS legt een verband met het (ook in NN voorkomende) gebruik van *liefst* zonder *het* (zie volgende paragraaf). De weglating van *het* bij bijwoordelijk gebruikt *best* noemt Daman (1946: 149) een “spraakkunstige bijzonderheid” van BN, die overeen zou komen met het gebruik van “oudere taal”. Hij licht dit onder andere toe met een citaat uit een brief.

U begrijpt ook dat de Gids b e s t (het best) in de lente verschijnt.

Ook Theissen (1992: 68) noemt *best* in de betekenis van ‘het best’, ‘het beste’ een van de Vlaamse afwijkingen van de standaardtaal op lexicologisch gebied. De Groot (1994: 107-8) illustreert deze “typisch Vlaamse constructie” met citaten uit een informatiebrochure van een lagere school, uit schoolmateriaal en uit haar werkomgeving:

*[Dit] zou u best goed bewaren.
Wat zeg je nu best?
dit kan best gebeuren voor eind 1993.*

Haeseryn (1996: 118) meldt ook dat de superlatiefvorm *best*, dus in plaats van *het best(e)*, gebruikt wordt in BN. Hij illustreert dit met:

We kunnen best eerst naar huis bellen, anders vergeten we het misschien.

Hendrickx (2003: 59) wijst op de afwezigheid van *het* in de volgende gevallen.

*In gelijkaardige gevallen doet u best beroep op uw advocaat.
Dubbele bloemen zoals rozen en anjers kunt u best meteen uit elkaar halen.
U kan deze site best bekijken met Microsoft Explorer.*

Dit gebruik verschilt sterk van wat in NN gewoon is; *best* zonder *het* ervoor heeft er een andere betekenis: iets is goed mogelijk (als in *hij zou best kunnen stoppen met roken* ‘hij is ertoe in staat om te stoppen met roken, als hij er maar moeite voor doet’), terwijl met *het best(e)* een advies of voorkeur wordt uitgedrukt (als in *hij zou het best(e) kunnen stoppen met roken* ‘voor zijn gezondheid is het aan te raden dat hij stopt met roken’). Als een BN-spreker zegt *hij zou best kunnen stoppen met roken*, heeft hij als betekenis ‘het best(e)’ in gedachten. Dit gebruik kan dus verwarring geven in een gesprek tussen BN- en NN-sprekers.

Het is lastig een detailanalyse van *best* te maken, want het aantal treffers met *best* is heel groot, vooral voor het NN subcorpus, en er zit heel veel ruis bij. *Best* komt voor in tal van gebruikswijzen en betekenissen (*je best doen, hij zwemt het best,...*). Verder lijkt het erop dat er in NN bepaalde frequent voorkomende toepassingen met *best* bestaan die in BN veel minder gebruikelijk zijn, met name in gevallen als de volgende, waarin overigens steeds een niet zo positieve verwachting een rol lijkt te spelen.

best als aanduiding van graad gevolgd door een adjectief/bijwoord:

*best wel leuk, dat heb je best goed gedaan...*³⁴

best als een positief evaluerend partikel:

het is best een goed artikel (ongewoon: *het is best een waardeloos artikel*)

We hebben 100 NN en 100 BN uitingen geanalyseerd waarin *best(e)*, het lemma *kunnen* en een infinitief samen voorkomen.³⁵ Relevant zijn de gevallen waarin de drie interageren om samen een advies uit te drukken.

Nederlandse vakantiegangers kunnen het beste morgen pas vertrekken. (CGN fn006160)

Niet relevant zijn gevallen waar *kunnen* en *best(e)* en/of de infinitief niet met elkaar interageren. Ook niet relevant zijn gevallen waar de combinatie geen advies weergeeft, maar een totaal andere betekenis zoals een mogelijkheid. Er blijven maar weinig relevante gevallen over van de 100/100 die geanalyseerd zijn; zie Tabel 60. Niet verwonderlijk dus dat de test onbetrouwbaar is wegens te kleine verwachte waarden. Het item verhuist naar de enquête (zie 3.3.14).

	NN	BN
<i>best</i> zonder lidwoord	1	10
<i>het best(e), 't best(e)</i>	9	7

Tabel 63: *best* versus *het best(e)* in adviserende uitingen (detailanalyse op steekproef)

Het ene geval zonder lidwoord in de NN data is vermoedelijk een geval van slordig spreken: *beste* met een *-e* aan het einde, waarbij *het/'t* wellicht door de spreker is ingeslikt:

xxx dan kunnen we ze beste achterom neer achterom leggen. (CGN fn006704)

³⁴ Een grove telling van *best* + ADJ levert 467 treffers op voor NN en slechts 24 voor BN.

³⁵ Een steekproef van 50 te analyseren gevallen per taalvariëteit levert onvoldoende treffers op (zie het derde scenario in stap (2) van de methode beschreven in 2.2.2).

2.3.3.6 (Het) liefst

De ANS (1997: 422-423) wijst op het voorkomen van *liefst* zonder *het* in adverbiaal gebruik als in:

Hij drinkt liefst koffie.

Gelet op het besproken verschil tussen *best* en *het best(e)* zou het gebruik zonder *het* ook bij *liefst* kenmerkend kunnen zijn voor BN, zoals in het volgende geval.

dit is uiteraard het antwoord dat ik liefst zou krijgen meneer de minister. (CGN fv600007)

We hebben het corpus doorzocht op *liefst*, en wel zo dat alle uitingen met *liefst*, *het liefst* en *'t liefst* in het zoekresultaat zitten. Vervolgens is er een detailanalyse uitgevoerd waarbij de treffers werden ingedeeld en geteld naargelang hun voorkomen met of zonder *het* (*'t*). Daarbij werd ook de ruis verwijderd. De meest voorkomende ruis was van het type *maar liefst drie liedjes, X die liefst zestien seizoenen als professional door Europa fietste*, waar *liefst* 'niet minder dan' betekent. Er werd speciaal gelet op BN gevallen waar *liefst* wordt voorafgegaan door *het* als pronomen dat geen eenheid vormt met *liefst*, zoals in *bekijken hoe ze het liefst hadden*. Dit voorbeeld illustreert overigens een regelmatig voorkomende combinatie van *liefst* met *hebben* in BN. Andere voorbeelden zijn:

dus we hebben wel liefst niet dat het dialect is. (CGN fv901005)

men heeft liefst dat Europa dat doet. (CGN fv601270)

ik heb liefst niet de woensdag eigenlijk. (CGN fv700007)

Naast *het liefst* komt *het liefste*/*'t liefste* (met *-e* als uitgang) voor, zoals in:

ik verblijf echter het liefste in dit huis met de vele dierbare herinneringen. (CGN fn001033)

Volgens de ANS (1997: 422) worden de gevallen met *-e* als uitgang het meest gebruikt in gesproken taal. Weglating van *het* komt bij *liefste* echter niet voor.

	NN	BN
<i>liefst</i>	39	104
<i>het liefst / 't liefst</i>	92	35

Tabel 64: *liefst* versus *het liefst* (detailanalyse)

De p-waarde duidt op een significant verschil ($p = 0,000$). *Liefst* komt in het NN subcorpus overwegend voor mét *het*, anders dan in het BN subcorpus, waar een voorkeur blijkt voor *liefst* zonder *het*. In Tabel 65 is het voorkomen van *liefst* (zonder *het*) in BN en NN gerelateerd aan de totale corpusgrootte.

	NN	BN
<i>liefst</i>	39	104
overige woorden CGN	5102981	2910105

Tabel 65: *liefst* gerelateerd aan corpusgrootte

Liefst zonder *het* is dus een significant frequenter voorkomend verschijnsel in het BN subcorpus ($p = 0,000$).

2.3.3.7 Hopelijk

Net als (*het*) *liefst* kunnen we *hopelijk* een uitdrukking van boudomaïsche modaliteit noemen. Theissen (1978: 83) rapporteert dat *hopelijk* tot ongeveer 1970 afgekeurd werd als germanisme voor *naar we hopen*. Zo nam Peeters in 1930 *hope(n)lijk* op in zijn woordenboek met belgicismen. Als algemeen Nederlandse alternatieven voor het afgekeurde *hopelijk* gaf Peeters “*naar ik hoop/naar wij hopen; hoop ik/hopen wij; 't is te hopen dat...*”. Twintig jaar later noemden de woordenboeken van Koenen en Van Dale *hopelijk* nog steeds een germanisme. Theissen wijst er voorts op dat *hopelijk* al in het Middelnederlands voorkomt en dat er nooit bezwaar is geweest tegen *denkelijk* en *vermoedelijk*, die op dezelfde manier gevormd zijn. *Hopelijk* wordt zeer vaak gebruikt, wat ertoe heeft geleid dat het uiteindelijk toch door de woordenboeken als correct Nederlands is geaccepteerd. We zijn niettemin nagegaan of *hopelijk* in het BN materiaal frequenter voorkomt dan in het NN materiaal, en dat blijkt zo te zijn ($p = 0,000$).

	NN	BN
<i>hopelijk</i>	60	73
overige woorden CGN	5102960	2910136

Tabel 66: *hopelijk* (grove telling)

2.4 Samenvatting corpusonderzoek

Tot besluit van dit hoofdstuk zetten we de resultaten van het corpusonderzoek op een rij en geven we een overzicht van de mogelijke verschillen tussen BN en NN die we met behulp van een enquêteonderzoek nader bezien.

Voor een groot aantal mogelijke verschillen tussen BN en NN in de uitdrukking van modaliteit hebben we met behulp van het CGN weten aan te tonen dat het in het corpus statistisch significante verschillen tussen de twee taalvariëteiten betreft ($p < 0,05$). Dat geldt voor de volgende modale uitdrukkingen.

Uitdrukkingen met modale werkwoorden

- *Hoeven* is frequenter in NN dan in BN; BN gebruikt *niet moeten* met de complementaire betekenis waarvoor NN *niet hoeven* gebruikt.
- BN gebruikt *moest(en)* in conditionele constructies (*moest je me nodig hebben*), terwijl dat gebruik in NN niet voorkomt.
- BN gebruikt vaker epistemische constructies met *moeten* en *zullen* en een voltooid complement.
- De combinatie *graag mogen* + infinitief om een favoriete activiteit aan te duiden is een typisch NN constructie.
- NN gebruikt vaker *kunnen* met *niet vinden*, *zich niet herinneren* en *niet verstaan*, terwijl het modaal werkwoord hier in BN vaker ontbreekt. BN gebruikt wel vaker *kunnen* bij *niet geloven* en *nooit weten*.
- Conditionele constructies met ‘doelaanduidend’ *willen*, zijn typisch voor NN.
- NN gebruikt veel frequenter dan BN het werkwoord *zullen* voor taalhandelingen als aanbod, voorstel, suggestie (*zal ik/zullen we*).
- *Durven* is frequenter in BN dan in NN en kent een ‘frequentatief’ gebruik dat in NN niet voorkomt.
- De deontische constructie met *horen te* wordt meer gebruikt in NN dan in BN.
- *Toelaten* kent een ruimer gebruik in BN dan in NN; het wordt er met name gebruikt met de betekenis ‘toestemming geven’, waar NN eerder voor *toestaan* kiest. Ook het zelfstandig naamwoord *toelating* is frequenter in BN.

Modale infinitiefconstructie

De modale infinitiefconstructie wordt, zowel met als zonder negatie, meer in BN dan in NN gebruikt. De hoge frequentie komt vooral voor rekening van een beperkt aantal vaste combinaties met een specifiek gebruik dat in NN onbekend is (*het is te zien*, *het is te zeggen*, *het is niet te doen*) en van *het is te hopen*.

Uitdrukkingen met adverbia

- De uitdrukking *zeker en vast* wordt frequent gebruikt in BN, maar komt in het NN subcorpus niet voor. *Zeker* is op zich frequenter in BN, terwijl *vast* juist meer in NN wordt gebruikt.

- Met name het epistemische gebruik van *vast*, zoals in *vast wel* en *vast niet*, is typisch NN. In BN is *waarschijnlijk*, en ook de combinatie *waarschijnlijk wel/niet*, frequenter dan in NN.
- Zowel *wellicht* als *allicht* wordt meer gebruikt in BN dan in NN.
- In adviserende uitingen met *beter* gebruikt NN systematisch *kunnen*, terwijl dat in BN vaker ontbreekt. In BN kan bovendien ook een uiting met *best* een advieslezing krijgen.
- BN heeft een voorkeur voor *liefst*, terwijl NN vaker voor *het liefst* kiest.
- *Hopelijk* is frequenter in BN dan in NN.

Wanneer een verschil tussen BN en NN dat we op grond van opmerkingen in de literatuur of eigen intuïties hadden aangenomen, in het corpus niet significant bleek te zijn, is dat natuurlijk evenzeer een onderzoeksresultaat, althans mits we in het corpus genoeg data hadden om een betrouwbare statistische toets uit te voeren. Voor de volgende verschijnselen laten onze gegevens uit het CGN *geen* significant verschil zien tussen BN en NN ($p > 0,05$).

- Het gebruik van *mocht(en)* en *zou(den)* in conditionele contexten.
- Het epistemische gebruik van *moeten* en *zullen*.
- Het gebruik van *kunnen* met *niet begrijpen* en *zien*.
- Het gebruik van *kunnen* versus *kennen* met de aanduiding van een taal.
- De deontische constructie *dienen te* + infinitief.
- Het gebruik van *misschien* en *soms* in vraagzinnen.

Een andere situatie ontstond wanneer we van een modale uitdrukking in het corpus niet voldoende gevallen vonden om een betrouwbare toets mogelijk te maken. In zulke gevallen kan het corpusonderzoek geen antwoord geven op de vraag of het daadwerkelijk een verschil tussen BN en NN betreft. Zulke gevallen hebben we zoveel mogelijk proberen op te nemen in het aanvullende enquêteonderzoek, waarvan we verslag doen in Hoofdstuk 3.

In enkele gevallen is een modale constructie waarvoor we in het CGN niet voldoende data vonden, toch niet naar de enquête gegaan, op goede gronden doorgaans. Zo zou het opnemen van een vraag over *zeker en vast* versus *vast en zeker* de deelnemers te gemakkelijk op het spoor brengen van het eigenlijke doel van de enquête, de vergelijking BN – NN. In de kwestie ‘wel of geen *kunnen*’ hadden we niet genoeg gegevens voor het werkwoord *opschieten (met)*, maar aangezien dit werkwoord er één was uit een relatief willekeurige selectie, leek het niet zinvol om nu juist dit ene werkwoord aan een enquêteonderzoek te onderwerpen. Er is één kwestie die, strikt genomen, wel in de enquête opgenomen had moeten worden, namelijk het gebruik van *willen* voor de taalhandeling

‘aanbod’ (*wil ik/willen we*), waarvoor we één geval te weinig hebben gevonden om een betrouwbare toets mogelijk te maken. Het omgekeerde komt ook één keer voor: de keus tussen *kunnen* en *mogen* met het werkwoord *verwachten* bleek al in het corpus niet-significant, maar hoewel we genoeg gegevens hadden, is de kwestie toch in de enquête opgenomen.³⁶ De verklaring voor deze kleine inconsistenties is zuiver praktisch: het corpusonderzoek is gedeeltelijk voortgezet nadat het enquêteonderzoek was begonnen, maar latere bevindingen uit het corpus konden niet meer in de enquête worden verwerkt.

Uiteindelijk zijn de volgende verschijnselen getoetst in het enquêteonderzoek.

moeten/hoeven + restrictief *maar*
 ‘hypercorrect’ gebruik van *hoeven* in BN
moeten in de betekenis ‘schuldig zijn’
moeten in aanbod
 ‘dynamisch’ *mogen*
mogen/kunnen verwachten
niet mogen, lusten
niet mogen versus *niet moeten*
mag/kan ik je een glaasje aanbieden?
 deontisch *kunnen* met *zien/zorgen*
 deontisch *kunnen*
dienen versus *hoeven*
 modale infinitiefconstructie in de betekenis ‘moeten’
best versus *het best(e)* in adviserende uitingen

Tabel 67: verschijnselen getoetst in het enquêteonderzoek

In hoofdstuk 3 bespreken we uitgebreid methodologie, uitvoering en resultaten van het aanvullende enquêteonderzoek. In hoofdstuk 4 formuleren we een aantal algemene conclusies.

³⁶ Gelet op het ideaal van ‘converging evidence’ was het misschien nuttig geweest om *alle* verschijnselen nogmaals met behulp van de enquête te toetsen, maar dat was uit praktische overwegingen onuitvoerbaar, alleen al met het oog op de omvang van de vragenlijst.

3 Enquêteonderzoek

3.1 Inleiding

Het onderzoek van het CGN in het vorige hoofdstuk leverde bij veertien verschijnselen – zie Tabel 67 – geen resultaat op, soms doordat de inspectie te veel tijd zou kosten, maar soms ook door afwezigheid van het gezochte materiaal. Zelfs een omvangrijk corpus kan dus lacunes vertonen (Crystal 1997: 415), waardoor de analyse van de verschijnselen die de onderzoeker interesseren, in het gedrang kan komen (Cornips & Poletto 2005: 941-942; Cornips 1995: 123). Omdat beperkingen van corpusonderzoek aan te vullen zijn met taaltesten (Hoye 1997: 291; Cornips 1995: 111), hebben wij ons onderzoek aangevuld met een enquête.

3.2 Methode

3.2.1 Inleiding

De modale uitdrukkingen waarvoor het corpusonderzoek geen uitsluitsel geeft over hun status in BN en NN, hebben we met een *schriftelijke groepsenquête* onderzocht omdat die methode praktische voordelen heeft. Immers, een schriftelijke enquête is uitermate geschikt om in een relatief korte (afname)tijd op systematische wijze gegevens te verzamelen van een grote groep mensen in een geografisch uitgestrekt gebied (Bartelds, Jansen & Joostens 1989: 11; Cornips & Poletto 2005: 950; Wray, Trott & Bloomer 1998: 167). Verder zijn voor een schriftelijke enquête relatief weinig medewerkers en middelen nodig. Die voordelen gelden des te meer bij een groepsenquête waarin de groepsleden onder begeleiding van een enquêteur of enquêtrice individueel een vragenlijst invullen (Billiet 1992: 211). Een lijst met goed voorgestructureerde vragen levert in de antwoorden direct de gezochte informatie op, die tamelijk eenvoudig en snel verwerkt kan worden.

Een schriftelijke groepsenquête heeft bovendien als belangrijk methodologisch voordeel de hoge mate van *standaardisering* (Cornips & Poletto 2005: 950). Alle respondenten krijgen gelijke stimuli: een gedrukt formulier met identieke instructies en dezelfde vraagstelling. Daardoor berusten onderlinge verschillen in de antwoorden in elk geval niet op het ontwerp van de enquête, maar naar alle waarschijnlijkheid op de onderzochte verschijnselen ('t Hart e.a. 1997: 245; Billiet 1992: 214). En doordat de leden van de groep dezelfde mondelinge introductie krijgen, blijft invloed van de enquêteur op verschillen in de antwoorden (zgn. *interviewer bias*) tot een minimum beperkt.

Aan een schriftelijke groepsenquête kleven helaas ook nadelen. Zo kan de onderzoeker niet controleren of de respondenten eerlijk antwoorden, noch of ze een antwoord geven dat overeenkomt met hun feitelijk gebruik, vrij van invloed door hun kennis van taalnormen, zie 3.2.3.2.1; Wray, Trott & Bloomer 1998: 169). Verder is het niet mogelijk de respondenten bij te sturen of nader te bevragen over hun geografische en sociale achtergrond. Al durven respondenten in de anonimiteit van een schriftelijke groepsenquête vermoedelijk wel vrij te antwoorden, zo'n onderzoek is en blijft een testsituatie en dus kunstmatig, zeker in ons onderzoek, waar met een *schriftelijke* test geïnformeerd wordt naar het *gesproken* taalgebruik van de respondenten (Hoye 1997: 245; Sinclair, cit. in Hoye *ibid.*); zie 3.2.3.2.1 voor het soort test dat door ons is uitgevoerd.

3.2.2 Variabelen en factoren

De *afhankelijke variabele* in ons taalvariatieonderzoek is de voorkeur van respondenten voor bepaalde modale uitdrukkingen. We verwachten dat die beïnvloed wordt doordat iemand BN, dan wel NN spreekt, wat het land van herkomst tot *onafhankelijke variabele* maakt. De andere onafhankelijke variabele in dit onderzoek is de regio van herkomst *binnen* Nederland of België. Factoren die effect kunnen hebben op de voorkeur voor een modale uitdrukking, als opleiding, taalachtergrond, leeftijd en sekse, worden onder controle gehouden. De variabelen en factoren worden hieronder een voor een besproken.

De onderzochte populatie omvat BN- en NN-sprekers. Organisatorisch was het niet haalbaar respondenten te raadplegen uit alle lagen van de populatie. De steekproef is een welbewuste selectie van respondenten (zgn. *judgement sample*, Wray, Trott & Bloomer 1998: 168) bestaande uit studenten die toevallig aanwezig waren in colleges van vooraf geselecteerde opleidingen (zie 3.2.2.2). Aan de beperking tot een selecte groep taalgebruikers (Vandekerckhove 2000: 262) zitten methodologische voordelen. Aan een college neemt altijd een groep studenten deel, zodat er geen respondenten op straat of per post geronseld hoeven te worden met het risico van weigering of non-respons. Een groep studenten van een college is een willekeurige selectie van mannen en vrouwen³⁷ van vrijwel dezelfde leeftijd en ongeveer gelijk opleidingsniveau. Ook talig zijn studenten van gelijk niveau: in hun opleiding hebben ze intensief contact met hedendaags bovenregionaal taalgebruik (Vandekerckhove 2000: 262, 282).

³⁷ De verhouding mannen/vrouwen hangt af van de opleiding; daar is bij de samenstelling van de steekproef rekening mee gehouden (zie 3.2.2.2 en 3.2.2.5).

3.2.2.1 Regio van herkomst

In ons onderzoek bestuderen we het voorkomen van veertien modale verschijnselen in het bovenregionale taalgebruik (BN versus NN). We moeten daarbij rekening houden met de mogelijkheid dat verschijnselen ook beperkt kunnen zijn tot één regio. Het zou dan onterecht zijn om een regionaal verschijnsel veralgemenend ‘BN’ of ‘NN’ te noemen. Om een representatieve steekproef van BN- en NN-sprekers te verkrijgen enquêteren we op verschillende plaatsen in het taalgebied. Voor het gemak hebben we België en Nederland opgesplitst in zes regio’s (zie Tabel 68 en op p. 76 Kaart 1).

NATIONAAL	REGIO	PROVINCIES
BN	West	Oost-Vlaanderen West-Vlaanderen
	Centrum	Antwerpen Brussels Hoofdstedelijk Gewest Vlaams-Brabant
	Oost	Limburg (België)
NN	Noordwest	Flevoland (Flevopolder) Noord-Holland Utrecht Zuid-Holland
	Noordoost	Drenthe Flevoland (Noordoostpolder) Friesland Groningen Overijssel
	Zuid	Gelderland Limburg (Nederland) Noord-Brabant Zeeland

Tabel 68: zes Nederlandstalige regio’s in België en Nederland

Om praktische redenen zijn de regio’s afgebakend op basis van provinciegrenzen. Daardoor kan een regio dialectologisch gezien een menggebied vormen, zoals de NN regio Zuid. Daarin omvat de provincie Gelderland een Brabants en Saksisch dialectgebied samen met een Hollands-Saksisch overgangsgebied. Los van de uitvoerbaarheid binnen het bestek van ons onderzoek is de uitsplitsing van die provincie over verschillende regio’s niet van belang, omdat de relatie met dialectachtergrond niet tot onze onderzoeksdoelstelling behoort. De

provincie Flevoland, taalkundig een ‘speciaal geval’, is om demografische redenen verdeeld over de NN regio’s Noordwest en Noordoost.

Legenda

 NN Noordwest	 NN Noordoost	 NN Zuid
 BN West	 BN Centrum	 BN Oost

Kaart 1: de zes Nederlandstalige regio's in België en Nederland

Met de talige centra van NN en BN komen aparte regio's overeen. Met het talige centrum wordt het gebied aangeduid dat toonaangevend is voor het bovenregio-

nale taalgebruik.³⁸ Als het centrum van NN geldt traditioneel het Hollandse dialectgebied (Geeraerts 1999: 233), dat deel is van de door ons bepaalde NN regio Noordwest. Als BN taalcentrum geldt het Brabantse dialectgebied (Goossens 2000: 7), dat overeenkomt met de door ons bepaalde BN regio Centrum.³⁹

De regio van herkomst waaruit wij respondenten selecteren, wordt bepaald door de plaats waar zij hun (regionaal gekleurde) taal in hun jeugd verworven hebben.⁴⁰ Om voor de steekproef een maximale geografische spreiding te bereiken hebben we uit elke regio ongeveer hetzelfde aantal respondenten verzameld. In de zes regio's is de enquête telkens afgenomen op een universiteit die naar onze verwachting vooral studenten uit de eigen regio aantrekt (zie Tabel 69).

REGIO	UNIVERSITEIT VAN AFNAME
BN regio West	Universiteit Gent
BN regio Centrum	Universiteit Antwerpen
BN regio Oost	Universiteit Hasselt
NN regio Noordwest	Vrije Universiteit Amsterdam
NN regio Noordoost	Rijksuniversiteit Groningen
NN regio Zuid	Radboud Universiteit Nijmegen

Tabel 69: locaties van afname

Hoewel de universiteiten zo gekozen zijn dat ze over de zes regio's gespreid zijn, mogen we er niet van uitgaan dat de studenten die we daar enquêteren, ook steeds uit de desbetreffende regio afkomstig zijn. Daarom is in de enquête een vraag over hun regio van herkomst opgenomen (zie 3.2.3.1).

3.2.2.2 Opleiding

Niet elke universitaire opleiding is geschikt om respondenten te werven voor ons enquêteonderzoek. De volgende opleidingen hebben we op voorhand laten vallen.

³⁸ Het talige centrum komt vaak overeen met “een gebied dat (ook) politiek, sociaal-economisch en cultureel een zeker overwicht (gehad) heeft” (Taeldeman 1992: 6). We kunnen hier niet verder op ingaan.

³⁹ Meer bepaald de as Antwerpen-Brussel met Mechelen en Leuven (Goossens 2000: 7).

⁴⁰ Het CGN neemt de plaats waar een spreker opgegroeid is als criterium: de categorie ‘regio’ staat er voor “the region where the speaker(s) lived between the ages of four and sixteen” (Hellwig & Weijers 2004: 6, COREX manual).

Talen en Letteren

Studenten taal- en letterkunde zijn niet meer in staat om onbevagen en onbevooroordeeld deel te nemen aan een enquête over taal. Tijdens de opleiding is hun taalgevoel sterk ontwikkeld en zijn ze taalgebruik scherp gaan observeren (Veering 1959: 48). Omdat zulke studenten zich zeer bewust zijn van de taalnorm, vooral in België (zie 3.2.3.2.1 over het risico van norminterferentie), zouden ze snel in de gaten kunnen hebben dat we uit zijn op een vergelijking van BN met NN. Dat maakt hen minder geschikt om op te treden als respondenten voor onderzoek naar spontaan taalgebruik (zie bijv. ook onderzoek van Vandekerckhove 2000: 260).

Opleidingen waarvoor in Nederland een numerus clausus wordt gehanteerd, zoals geneeskunde, tandheelkunde, psychologie en criminologie

In Nederland hebben opleidingen met een numerus clausus studenten uit het hele land, waardoor het moeilijk wordt de variabele ‘regionale herkomst’ onder controle te houden. In België worden die opleidingen vaak gevolgd door studenten die in Nederland zijn uitgeloot. Zulke NN-sprekers mogen uiteraard niet in de steekproef van BN-sprekers terechtkomen.

Opleidingen die overwegend mannen en opleidingen die overwegend vrouwen aantrekken

Door te enquêteren in opleidingen met een gemengd publiek hebben we in ons respondentenbestand vrij gemakkelijk een evenwichtige vertegenwoordiging van de sekses kunnen bereiken (zie 3.2.2.5 voor de factor sekse).

De opleidingen die in aanmerking zijn genomen, zijn economische richtingen, exacte wetenschappen, politieke of sociale wetenschappen en rechten. De zes geselecteerde universiteiten organiseren niet precies dezelfde opleidingen en het aantal studenten is er ongelijk. We hebben de steekproef dan ook willekeurig samengesteld uit studenten van de gekozen studierichtingen, zonder voorkeur voor een studiejaar. Eerstejaarsstudenten verschillen natuurlijk van studenten in hun laatste studiejaar qua kennis en misschien ook qua taalgebruik, maar we zijn ervan uitgegaan dat het voor ons onderzoek niet van belang is.⁴¹

Aan de colleges waar we enquêeerden, hebben we twee voorwaarden gesteld. Er wordt niet geënquêteerd in lessen over het Nederlands of een vreemde taal omdat de studenten dan al zo op ‘taal’ gericht zijn, dat de respons niet onbevagen is. Verder komen alleen colleges met als voertaal Nederlands in

⁴¹ Daar valt overigens moeilijk rekening mee te houden, want in sommige colleges (bijv. twejaarlijkse keuzevakken) zijn verschillende studiejaar gemengd.

aanmerking om anderstalige studenten zoveel mogelijk uit de steekproef te houden (zie factor ‘taalachtergrond’ in de volgende sectie).⁴²

3.2.2.3 Taalachtergrond

De aanwezigen in de groep zijn steeds allemaal uitgenodigd om de enquête in te vullen, maar alleen de respons van hen die (uitsluitend) Nederlands als eerste taal hebben, is verwerkt. Daarom zijn de formulieren van Brusselaars die tweetalig Nederlands-Frans zijn, en van tweetalige Friezen niet verwerkt in dit onderzoek.⁴³ Dus alleen *native speakers* zijn in aanmerking genomen om de nuances te beoordelen die zo typisch zijn voor uitdrukkingen van modaliteit. Het is niet voor niets dat modaliteit bij anderstalige leerders en hun docenten bekendstaat als “een buitengewoon ingewikkeld aspect van het Nederlands” (Wenzel 2001: 16).

3.2.2.4 Leeftijd

De leeftijd van universitaire studenten ligt doorgaans tussen 17 en 25 jaar. Om de factor leeftijd onder controle te houden hebben we dat interval als norm gebruikt. Dus respondenten die geboren zijn voor 1980 of na 1988, zijn niet in aanmerking genomen.

3.2.2.5 Sekse

“Gender is one of the key determiners of linguistic variation”, stellen Wray, Trott & Bloomer (1998: 139). Daarom adviseren Chambers, Trudgill & Schilling-Estes (2002: 28): “The two genders must be kept fairly even numerically in order to prevent a confounding of gender differences with the other distinctions”. Met andere woorden, beide sekses dienen in de steekproef evenwichtig vertegenwoordigd te zijn. Om daar zoveel mogelijk aan te voldoen, hebben we bij de selectie van de enquêtegroepen gekozen voor studierichtingen met een gemengde samenstelling (zie 3.2.2.2). Verder is als ondergrens van de steekproef genomen: minimaal 30% mannen en minimaal 30% vrouwen (zie 3.2.4.6).

⁴² Dat is helaas niet gelukt. Bij een Nederlandstalig college biologie in Nijmegen bleek een groot aantal Duitstalige studenten aanwezig te zijn (zie 3.2.5.1).

⁴³ Het staat buiten kijf dat het Fries de status heeft van een aparte en volwaardige Germaanse taal (zie bijv. Willemyns 2003: 20).

3.2.3 Opbouw vragenlijst

3.2.3.1 Persoonlijke gegevens

Om bovengenoemde factoren onder controle te houden hebben we het eerste deel van de enquête gereserveerd voor enkele vragen naar persoonlijke gegevens van de respondenten. Ze kruisen aan of ze man of vrouw zijn, en vullen in wat hun geboortjaar is. Verder kruisen ze aan of het Nederlands hun enige moedertaal is, dan wel (nog) een andere taal, die hun dan gevraagd wordt in te vullen. Zie voor de precieze vraagstelling de enquêteformulieren in Bijlage 2.

De variabele ‘regio van herkomst’ kunnen we bepalen doordat de respondenten moeten noteren waar ze hun jeugd hebben doorgebracht. Ter precisering van de locatie en de periode wordt hun gevraagd in te vullen in welke provincie ze hun basisonderwijs hebben gevolgd.⁴⁴ Op basis van de ingevulde provincies worden ze bij een regio ingedeeld (zie 3.2.2.1), dus mogelijk een andere regio dan die waar ze geënquêteerd zijn. Het is nodig ook naar de gemeente te vragen, enerzijds om de respondenten uit Flevoland te kunnen indelen bij de NN regio Noordwest (Flevoland, Flevopolder) of Noordoost (Flevoland, Noordoostpolder) en anderzijds voor de duidelijkheid bij invulling van de provincie Limburg, want zowel Nederland als België hebben een provincie met die naam.⁴⁵ Als de locatie meer dan een regio betreft (bijv. een respondent heeft basisonderwijs gevolgd in Antwerpen en Gent), wordt de respons terzijde gelegd. Ook de situering van (een deel van) de schooltijd in het buitenland is reden de respons als onbruikbaar te beschouwen.

Ondanks de vraag naar herkomst kan in het respondentenbestand nog ‘ruis’ zitten. Bij de BN-sprekers kunnen personen ingedeeld zijn die in werkelijkheid met NN opgegroeid zijn. Denk aan studenten in België die Nederlandse ouders hebben: ook al zijn ze op school dagelijks met BN in contact gekomen, hun taalgebruik is oorspronkelijk bepaald door het NN van de ouders. Ook het omgekeerde kan voorkomen: respondenten die in Nederland door BN-sprekende ouders zijn opgevoed, worden toch ingedeeld bij het NN respondentenbestand. Het is onmogelijk zulke ‘ruis’ te voorkomen zonder de respondenten iets over de contrastieve opzet van het onderzoek te verraden, bijvoorbeeld met extra vragen naar de herkomst van de ouders.

⁴⁴ Om aan te sluiten bij de terminologie die respondenten in eigen land gewend zijn, hebben we aparte formulieren verspreid, met een vraag naar de ‘lagere school’ in België, en naar de ‘basisschool’ in Nederland. Zie www.taalunieversum.org voor uitleg bij de onderwijsterminologie in België en Nederland.

⁴⁵ Kans op verwarring bij de provincienaam *Limburg* is reëel. Zo werken de Universiteit Hasselt en de Universiteit Maastricht samen in de Transnationale Universiteit Limburg.

3.2.3.2 Enquêtedeel

3.2.3.2.1 Voorkeurttest

Na het enquêtedeel over persoonlijke gegevens volgen de taalvragen. Om aan te sluiten bij de corpusdata moeten de testdata bestaan uit spontaan taalgebruik van BN- en NN-sprekers. Geen optie is dan een zogenaamde evaluatietest (Gerritsen 1991: 18) waarin respondenten gevraagd wordt uitdrukkingen te beoordelen in termen van aanvaardbaarheid. Men kan uitdrukkingen volstrekt aanvaardbaar vinden zonder ze zelf ooit te gebruiken, en ook het omgekeerde geldt: “the use of a construction does not necessarily imply its acceptance” (Cornips & Poletto 2005: 944). Een voorkeurttest (Gerritsen *ibid.*) lijkt geschikter om naar het reële taalgebruik van respondenten te vragen. De respondenten kruisen de uitdrukking aan die in een gegeven spreek situatie hun *persoonlijke voorkeur* heeft (zie ook de sectie over instructies, 3.2.4.3). Hieronder volgen de overwegingen die we gemaakt hebben bij het ontwerp van de voorkeurttest.

a. Voorkomen van norminterferentie

Een voorkeurttest biedt helaas niet de garantie dat het antwoord van de respondenten overeenkomt met hun reële taalgebruik. De kans op ‘valse voorkeur’ is nu eenmaal “a striking result of elicited introspective judgments” (Labov in Cornips & Poletto 2005: 942). De grootste uitlokker van valse voorkeur is *normbesef*: respondenten laten zich bij het antwoorden leiden door “explicit, prescriptive knowledge about the superordinate variety” (*ibid.*: 944). De kans op interferentie van de taalnorm is bij BN-sprekers groter dan bij NN-sprekers door een grotere taalonzekerheid bij de eersten (zie bijv. Taaldeman 1992: 6). Daarom is de respondenten met opzet niet verteld dat de enquête gericht is op een vergelijking van BN en NN, en is er veel zorg besteed aan de formulering van de instructies en de mondelinge introductie (zie 3.2.4.3.2).

b. Gesloten vragen

We hebben geopteerd voor het gesloten vraagtype, met voorgedefinieerde antwoordalternatieven waar “een respondent alleen het antwoord van zijn keuze hoeft te omcirkelen of aan te strepen en niet zelf een antwoord hoeft te formuleren” (Bartelds, Jansen & Joostens 1989: 34). Voor schriftelijke enquêtes zijn gesloten vragen geschikter dan open vragen, zowel voor het gemak van de respondent als voor de verwerking van de enquête. Immers, open vragen vergen “nogal wat van de uitdrukkingsvaardigheid van de respondenten” en de gegevens die ze opleveren zijn moeilijk te classificeren (’t Hart e.a. 2001: 248). Als de antwoordalternatieven vastliggen, garanderen gesloten vragen een objectieve, gestandaardiseerde en relatief probleemloze verwerking. Wij hebben in de stam van de vragen een situatie gepresenteerd en bieden als

mogelijke antwoorden twee zinnen aan om in die situatie te gebruiken (zie hieronder sub e en de voorbeeldzin op de enquêteformulieren in Bijlage 2).

Aan gesloten vragen kleven een tweetal bezwaren waar wij bijzondere aandacht aan hebben besteed.

- De gegeven antwoordmogelijkheden kunnen door de respondenten als te beperkend ervaren worden, zoals wanneer hun voorkeur (de uitdrukking die zij zouden gebruiken) niet vermeld is, of als ze antwoordzinnen anders zouden structureren, dan wel een bepaald woord niet kunnen gebruiken. Zulke beperkingen zijn enigermate te ondervangen met één open antwoordmogelijkheid die de respondenten vrij kunnen invullen. Wij hebben daar niet voor geopteerd omdat de kans dan groot is dat respondenten er sneller toe overgaan zelf wat op te schrijven dan te kiezen tussen de uitdrukkingen van ons onderzoek. Om de respondenten toch de mogelijkheid te geven hun antwoord enigszins te nuanceren hebben we aan het eind van de vragenlijst ruimte voorzien waar ze commentaar kunnen noteren (zie 3.2.3.2.3).

- Gesloten vragen kunnen een valse voorkeur uitlokken door de aanwezigheid van een storend element in de antwoordmogelijkheden. Dat kan er de oorzaak van zijn dat respondenten zich bij hun keus door het storende element laten leiden en niet door de uitdrukkingen waar het in ons onderzoek om gaat. Bevat een antwoordmogelijkheid bijvoorbeeld een woord dat respondenten niet kennen, dan kan hen dat belemmeren bij hun keus, ook al wordt de modale uitdrukking die ze normaal zouden gebruiken, wel vermeld. Alle zinnen zijn daarom heel zorgvuldig opgesteld: in één stijlregister, zoveel mogelijk vrij van ambiguïteit, met een neutrale woordkeus.

c. *Binaire vragen*

In onze enquête gaat het bij elke vraag om een keus tussen twee antwoordmogelijkheden. Op één vraag na is het stramien steeds als volgt: in de ene antwoordmogelijkheid staat de *neutrale* uitdrukking, die naar onze verwachting *algemeen* is voor het hele Nederlandse taalgebied; in de andere staat de vermoedelijk *gemarkeerde* uitdrukking, die in de literatuur of door onszelf *typisch* gevonden wordt voor één nationale taalvariëteit (meestal BN). Van dat stramien wijkt alleen item 4 af (zie 3.3.3), waar een vermoedelijk BN uitdrukking wordt gecontrasteerd met een vermoedelijk NN uitdrukking en de alternatieven dus beide ‘gemarkeerd’ zouden kunnen zijn.

Een belangrijk probleem met binaire vragen is de interpretatie die respondenten kunnen geven aan het onderscheid tussen de alternatieven waartussen ze gedwongen worden te kiezen. Het ene antwoord sluit het andere als het ware uit, wat makkelijk tot het idee kan leiden dat het gaat om het onderscheid tussen ‘goed’ en ‘fout’, dan wel dat de ene mogelijkheid op een of andere manier ‘beter’ of ‘normaler’ is dan de andere. Het normbesef kan dan inter-

fereren in de perceptie van het eigen taalgebruik. Om dat effect te voorkomen hebben we in de mondelinge instructies sterk benadrukt dat ons onderzoek geen kwestie is van ‘goed’ of ‘fout’.⁴⁶ Zo’n ‘goed/fout’-gevoel is bij NN-sprekers helaas nauwelijks te voorkomen, omdat uitdrukkingen als ze BN zijn, op hen nu eenmaal vreemd overkomen of door hen zelfs ongrammaticaal worden gevonden. De enquête is voor NN-sprekers in dat opzicht makkelijker dan voor BN-sprekers en geeft hun waarschijnlijk een andere indruk.⁴⁷

d. Antwoordmethode

Uit de diverse methodes om respondenten te laten antwoorden (een score toekennen, een rangorde opstellen of het nummer van het antwoord omcirkelen) hebben wij ervoor gekozen de respondenten een kruisje te laten zetten in het aanvinkvakje naast de mogelijkheid van hun voorkeur.

Een nadeel van binaire vragen zonder scores is dat we niets te weten komen over de *relatieve* bruikbaarheid van de uitdrukkingen. Uit de aankruising van een zin blijkt niet dat de respondenten de andere zin nooit gebruiken of alleen maar minder frequent. We hebben de respondenten wel de mogelijkheid geboden om beide antwoorden aan te kruisen wanneer ze echt niet kunnen kiezen (zie instructies in 3.2.4.3).

e. Eén stramien, twee vraagtypes

Een enquête mag geen zware belasting zijn voor de respondenten, wat zeker geldt voor de complexe materie van modaliteit. Voor niet-taalkundigen is het zeker ongewoon een persoonlijke voorkeur te bepalen voor de ene of de andere modale vorm. De enquête veronderstelt dat alle respondenten over het metatalgig vermogen beschikken hun eigen taalgebruik te kunnen beoordelen, maar of ze dat kunnen, is niet zeker (Deygers e.a. 2002: 38). Hoe dan ook, als respondenten zich te zwaar moeten inspannen, kan het zijn dat ze gedemotiveerd raken, minder spontaan antwoorden en is er kans op non-respons. In onze enquête zijn de instructies en vragen daarom zo eenvoudig mogelijk geformuleerd; alle vragen zijn opgebouwd volgens hetzelfde stramien, zodat de respondenten zich volledig op de *inhoud* van de vragen kunnen concentreren (Bartelds, Jansen & Joostens 1989: 67).

Het stramien van de enquêtevragen is als volgt: de stam van de vraag beschrijft een situatie en de twee antwoordmogelijkheden zijn zinnen om in die

⁴⁶ Bij de controlevragen (zie sectie 3.2.3.2.2) is het waar dat het ene alternatief ‘goed’ is en het andere ‘fout’. Die vragen kunnen de instructie dwarsbomen: als respondenten ontdekken dat er bij bepaalde vragen een absurd antwoord voorkomt, kunnen ze het idee krijgen dat hun zomaar wat wijsgemaakt is en er wel degelijk bij alle vragen een ‘goed’ en een ‘fout’ antwoord staat.

⁴⁷ Zie 3.2.4.5.3.

situatie te gebruiken. Zowel de stam als elk van beide antwoordmogelijkheden is één enkele zin die doorgaans op een regel past. We stellen niettemin twee typen vragen, wat echter normaal gezien niet zichtbaar is voor de respondenten. Het onderscheid betreft de aard van de situatie in de stam en de relatie met de antwoorden. Het gaat om de volgende typen.

Type 1: de stam geeft in feite de *betekenis* van de antwoordalternatieven weer. De zin in de stam en de zinnen in de antwoorden worden voorgesteld als synoniem, zoals hieronder.

Ik vind koffie niet lekker.

- Ik lust geen koffie.
- Ik mag geen koffie.

Type 2: waar het niet lukt in de stam met één eenvoudige zin de betekenis aan te duiden, geven we een *context*, waar de zinnen van de antwoordmogelijkheden als het ware ‘natuurlijk’ op volgen. Alleen de alternatieven worden als onderling synoniem voorgesteld, zoals hieronder.

Ik zie dat jullie glazen leeg zijn.

- Willen jullie nog iets drinken?
- Moeten jullie nog iets drinken?

Het nadeel van uniformiteit in de vragenlijst is dat de repetitieve handeling van het antwoorden een automatisme kan worden. De neiging om vragen systematisch te beantwoorden onder invloed van de vorm waarin ze worden voorgelegd, wordt *antwoordtendentie* genoemd (Bartelds, Jansen & Joostens 1989: 67). Om de concentratie van de respondenten vast te houden en zo de kans op antwoordtendentie te verkleinen, hebben we de lengte van de enquête beperkt tot achttien vragen, zoals in Hoyes (1997: 246) enquête, die vijftien vragen omvat over collocaties van modale uitdrukkingen en adverbia.

f. Twee items per verschijnsel = twee vragenreeksen

Om de betrouwbaarheid van onze test te verhogen hebben we elk onderzocht verschijnsel meermaals aan bod laten komen, conform de gedachte: “hoe meer items betrekking hebben op hetzelfde object, hoe betrouwbaarder het meetinstrument” (’t Hart e.a. 1997: 262). Voor elk modaal verschijnsel hebben we twee enquêtevragen geconstrueerd met een verschillende semantische en/of syntactische context. Als we in beide vragen dezelfde context houden, valt het niet uit te sluiten dat de context het antwoord van de respondent *triggert*. Door willekeurige verschillen tussen de items verminderen we de eventuele invloed van contextuele elementen. Zo hebben we voor het verschijnsel “*mogen* versus *lusten*” de volgende twee vragen of items opgesteld.

- Item 1 *Ik vind koffie niet lekker.*
- Ik lust geen koffie.
 - Ik mag geen koffie.
- Item 2 *Ik vind aardbeien heel lekker.*
- Ik lust heel graag aardbeien.
 - Ik mag heel graag aardbeien.

Door de vragen uit te splitsen kregen we twee vragenreeksen (zgn. *split-half methode*, Billiet 1992: 104; zie ‘varianten’ in 3.2.4.2). Uiteraard kunnen meer items per verschijnsel de zekerheid verhogen. Echter, meer items over een verschijnsel in één vragenreeks kan de respondenten maar al te makkelijk op het idee brengen dat de enquête over modale vormen gaat, en dat is nu juist wat we niet willen. Verder leidt vermeerdering van het aantal vragen per verschijnsel tot een lange vragenlijst, terwijl een zware belasting van respondenten ongewenst is.

3.2.3.2.2 Controlevragen

Tussen de enquêtevragen over de veertien te onderzoeken modale verschijnselen zijn vier *controlevragen* gevoegd. Ze dienden zuiver ter controle en bevatten geen verschijnselen die deel uitmaken van het onderzoek. Doordat ze dezelfde vorm hadden als de ‘echte’ vragen, zullen ze de respondenten niet zijn opgevalen. De antwoordalternatieven van de controlevragen zijn echter zo gekozen dat er telkens maar één ‘klopt’; het andere is absurd of ongrammaticaal. Van *native speakers* van het Nederlands die de vraag aandachtig lezen, verwachten we dat ze er telkens het ‘juiste’ antwoord uit kunnen pikken.

De controlevragen hebben de volgende functies.

Kwaliteitscontrole respons

De antwoorden op de controlevragen laten zien of de respondenten de instructies begrepen hebben en de taak met voldoende aandacht hebben uitgevoerd. Als respondenten er niet in slagen bij alle controlevragen het ‘juiste’ antwoord te geven, wordt hun beantwoording van de andere vragen als niet betrouwbaar beschouwd. Hun respons wordt dan terzijde gelegd.

Afleiding

Controlevragen zijn *distracters* (Hoye 1997: 247): ze leiden de aandacht van de respondenten af van het eigenlijke onderzoeksonderwerp. Onze controlevragen betreffen geen modale uitdrukkingen, zodat ze de samenhang tussen de ‘echte’ vragen kunnen verhullen.

Buffer

De controlevragen zijn ook gebruikt als een soort buffer bij de willekeurige

ordening van de modale items op het enquêteformulier (zie ‘varianten’ in 3.2.4.2).

Er zijn vier paren controlevragen geconstrueerd. Naar analogie met de ‘echte’ vragen waren er (weliswaar minimale) contextuele verschillen tussen de vragen van ieder paar (zie Bijlage 1 voor een overzicht).

3.2.3.2.3 Commentaarruimte

Volgens Cornips & Poletto (2005: 953) is het noodzakelijk om in een enquête ruimte voor opmerkingen te bieden, “since they may shed light on the issue of why the native speaker judges a specific construction to be unacceptable. Moreover, it provides more insight into the reason why the native speaker is understanding or interpreting a specific construction, in a specific way which was not intended by the researcher.” Wij hebben niet bij elke vraag plaats opengelaten voor commentaar, om te voorkomen dat respondenten er een antwoordruimte in zouden zien. Ze zouden dan voor een van beide antwoordmogelijkheden met allerlei alternatieven op de proppen kunnen komen, wat “easily changes relatively straightforward *quantitative* into *qualitative* data, making it much more difficult to generalize about it” (Wray, Trott & Bloomer 1998: 180). Bovendien zou de aanwezigheid van commentaarruimte bij elke vraag op de respondenten de druk kunnen leggen om iedere keer iets op te merken. Daarom leek ons één plaats voor commentaar onderaan het formulier voldoende, waar ze onder verwijzing naar het nummer van de vraag specifieke opmerkingen zouden kunnen maken of commentaar noteren op de enquête in zijn geheel. Bij de interpretatie van hun antwoorden hebben de vraagspecifieke opmerkingen steeds de doorslag gegeven (zie 3.2.5.2).

3.2.4 Uitvoering

3.2.4.1 Aantal respondenten

Er zijn geen vaststaande criteria om te bepalen hoeveel respondenten geraadpleegd moeten worden om voor enquêteonderzoek als het onze een betrouwbare steekproef te hebben. In de taalkundige literatuur varieert het aantal respondenten van 199 (Hoppenbrouwers 1992) tot maar liefst 1200 (Willemyns in De Vries 1987: 138). wij hebben gestreefd naar een totaal van minimaal 800 afnames: ongeveer 400 in België en 400 in Nederland. Daarvan hoopten we na het wegfilteren van de onbruikbare respons ongeveer 600 afnames over te houden, namelijk 300 van geaccepteerde BN- en 300 van geaccepteerde NN-sprekers, dus per regio 100 bruikbare afnames. De aantallen staan in Tabel 70.

	BN	BN regio West
	400 afnames	(100 bruikbaar)
	(300 bruikbaar)	BN regio Centrum
		(100 bruikbaar)
Totaal		BN regio Oost
800 afnames		(100 bruikbaar)
(600 bruikbaar)		NN regio Noordwest
	NN	(100 bruikbaar)
	400 afnames	NN regio Noordoost
	(300 bruikbaar)	(100 bruikbaar)
		NN regio Zuid
		(100 bruikbaar)

Tabel 70: beoogde aantal afnames en beoogde aantal bruikbare respondenten

3.2.4.2 Varianten

Van de twee vragenreeksen (zie 3.2.3.2.1) hebben we vier varianten opgesteld om de betrouwbaarheid van de test te vergroten. De items zijn daartoe *semi-random* geordend, wat neerkomt op een willekeurige ordening met minimale manuele aanpassingen.

Random ordening van de vragen

In de volgorde van de vragen van de twee vragenreeksen is variatie aangebracht om *volgorde-effecten* tegen te gaan, want voorgaande vragen kunnen de betekenis van een erop volgende vraag wijzigen of de aandacht verscherpen (Billiet 1992: 189). Bovendien, respondenten zijn aan het begin nog alert maar hun aandacht verslapt na een aantal vragen ('t Hart e.a. 1997: 247). Zulke volgorde-effecten hebben we evenwichtig over alle vragen verdeeld door in de varianten de vragen anders te ordenen.

Random variatie in de volgorde van de antwoordmogelijkheden

We hebben bewust een vast patroon in de gemarkeerde en neutrale antwoorden (zie 3.2.3.2.1) vermeden. In de enquêtevarianten hebben we willekeurige variatie aangebracht: bij de ene helft van de vragen staat de 'neutrale' uitdrukking bovenaan, bij de andere de gemarkeerde.

Manuele plaatsing van buffers

De controlevragen (met gevarieerde volgorde van de antwoorden) zijn manueel ingevoegd als buffers in de willekeurig samengestelde enquêtevarianten:

- Na minimaal twee en maximaal vier 'echte' vragen volgt een controlevraag.

- Als in de antwoordopties vragen met dezelfde uitdrukkingen (bijv. *kunnen* en *mogen*) vlak na elkaar zouden komen te staan, zijn er controlevragen tussen gezet.
- Blokken van meer dan drie vragen met dezelfde antwoordvolgorde (bijv. het neutrale antwoord steeds bovenaan) worden doorbroken met controlevragen.

Van het beoogde aantal van 100 bruikbare enquêtes per regio zijn er (ten minste) 50 enquêtes nodig per vragenreeks. Daarbinnen wordt een evenwichtige verdeling van de volgordevarianten nagestreefd, zoals voorgesteld in Tabel 71.

		variant A1: $\pm \frac{1}{4}$ →	variant A1a: $\pm \frac{1}{8}$
			variant A1b: $\pm \frac{1}{8}$
	reeks A: ≥ 50 →		variant A2a: $\pm \frac{1}{8}$
		variant A2: $\pm \frac{1}{4}$ →	variant A2b: $\pm \frac{1}{8}$
≥ 100 →			variant B1a: $\pm \frac{1}{8}$
		variant B1: $\pm \frac{1}{4}$ →	variant B1b: $\pm \frac{1}{8}$
	reeks B: ≥ 50 →		variant B2a: $\pm \frac{1}{8}$
		variant B2: $\pm \frac{1}{4}$ →	variant B2b: $\pm \frac{1}{8}$

Tabel 71: beoogde verdeling van volgordevarianten (per regio)

3.2.4.3 Instructies

3.2.4.3.1 Schriftelijke instructies

De instructies die de respondenten bij het invullen moeten volgen, staan duidelijk op het enquêteformulier (zie formulieren in Bijlage 2). Ter illustratie wordt een voorbeeldvraag gegeven, die niets met het onderzoek te maken heeft.

In de instructies komen de volgende elementen aan de orde.

Persoonlijk taalgebruik

Idealiter staat de respondenten bovenregionale, dus niet-dialectische, spontane omgangstaal voor ogen bij het invullen van de enquête. Het is echter bekend dat respondenten bij het beantwoorden van voorkeurtesten “tend to observe prescriptive grammar rather than rely on actual usage” (Cornips & Poletto

2005: 943; zie ook sectie voorkeurttest 3.2.3.2.1). In de instructies aan de respondenten wordt geprobeerd het normbesef voor de standaardtaal niet te laten interfereren. Om de normatieve lading van het begrip ‘voorkeur’ (vergelijk het begrip ‘voorkeurspelling’) weg te nemen benadrukken we dat de respondenten hun *persoonlijke* voorkeur moeten geven. Door hen aan te sporen af te gaan op hun eerste indruk proberen we hen uitdrukkelijk ervan af te brengen zich te laten leiden door wat ze tijdens de lessen Nederlands hebben geleerd.

Naast norminterferentie is ook *dialectinterferentie* een probleem waarmee rekening moet worden gehouden. Veel BN-sprekers beheersen een dialect en beschouwen dat als hun (enige) spontane dagelijkse taalgebruik.⁴⁸ We willen echter niet dat respondenten zich bij het beantwoorden van de vragenlijst door hun dialect laten leiden. De vraag naar de regionale herkomst (zie 3.2.2.1) kan misschien wel het vermoeden wekken dat het om dialectonderzoek gaat, maar in de mondelinge introductie is daar geen sprake van (zie 3.2.4.3.2). In de instructies wordt niets over dialectgebruik gezegd omdat het risico van dialectinterferentie in dit onderzoek waarschijnlijk wel meevalt. De vragen en keuzemogelijkheden zijn niet dialectisch. Ze bevatten sowieso elementen die exogeen zijn in het dialect van de respondenten.⁴⁹ De respondenten zullen de zinnen automatisch in een niet-dialectisch register situeren en vanzelf ook in die sfeer antwoorden (pers. meded. Reinhild Vandekerckhove). Een extra aanwijzing om niet aan dialect te denken kan het hun onnodig moeilijk maken.

Geen voorkeur

De respondenten mogen beide antwoorden aankruisen als ze geen voorkeur hebben voor het ene of het andere alternatief. In de mondelinge toelichting bij de instructies (zie 3.2.4.3.2) krijgen de respondenten een oefenzin. Als ze daar evengoed *pakken* als *nemen* kunnen gebruiken, en daar écht niet tussen kunnen kiezen, dan mogen ze beide opties aankruisen.

Natuurlijk is het mogelijk dat respondenten niet kunnen kiezen tussen twee opties omdat ze geen van beide bruikbaar vinden (zie het probleem vermeld bij onze keus voor gesloten vragen, in 3.2.3.2.1). Die mogelijkheid laten we echter onbesproken om de respondenten niet onnodig op een idee te brengen. Als ze in zo’n geval de enquêteurs om raad vragen, wordt hun geadviseerd dat probleem te noteren in de commentaarruimte.

⁴⁸ Zelfs als ze expliciet de opdracht krijgen om een spontane conversatie te voeren in het Standaardnederlands, produceren velen dialect, zoals blijkt uit het CGN.

⁴⁹ Er kan geargumenteed worden dat ze zelfs ‘formele’ elementen bevatten die niet in spontaan taalgebruik passen, namelijk de aanspreekvormen *je/jij* in de vragen (tegenover het in informeel BN gangbare *ge*). Het is echter zo ongewoon om *ge* geschreven te zien staan, dat hier geen hinder van te verwachten valt.

Geen vragen openlaten

Het is respondenten niet toegestaan vragen die ze niet kunnen beantwoorden, open te laten, omdat wij dan niet het verschil kunnen zien met per ongeluk vergeten vragen. Met een speciale instructie wordt de respondenten verzocht geen vraag oningevuld te laten. Geprobeerd is verder met een zo overzichtelijk mogelijke opmaak van de vragenlijst de kans op het overslaan van vragen te voorkomen (Billiet 1992: 170). Ontbreekt er na afname toch nog ergens een antwoord, dan wordt dat als *item-non-respons* beschouwd ('t Hart e.a. 1997: 250), tenzij de respondent zich verantwoordt in de commentaarruimte. De respons van hen die zonder commentaar twee of meer vragen openlaten, wordt als onbruikbaar beschouwd.

Commentaarruimte

De respondenten worden aangemoedigd om vraagspecifieke en algemene opmerkingen op te schrijven (zie 3.2.3.2.3).

3.2.4.3.2 Mondelinge instructies

't Hart e.a. (1997: 246) benadrukken dat het van belang is een introductie bij de vragenlijst te geven. Onze enquêteurs hebben de enquête daarom steeds mondeling bij de hele groep geïntroduceerd; ze waren terdege voorbereid op een vlot en correct verloop van de introductie. Met het oog op de standaardisering hebben alle groepen BN-sprekers en NN-sprekers dezelfde instructies gekregen; die stond volledig op papier (zie Bijlage 3) en vooraf waren antwoorden afgesproken op eventuele vragen van respondenten.

Ter vermijding van norminterferentie zijn de respondenten toegesproken in een vlotte, informele taal. De enquêteurs gebruikten de nationale tongval: bij de afnames in Nederland werd NN gesproken, in België uiteraard BN. Daardoor is er niets onthuld over het vergelijkend aspect. Het onderzoek is in de introductie omschreven als 'een cognitiewetenschappelijk onderzoek' met als onderwerp 'het taalgebruik van de generatie jong-volwassenen'.⁵⁰ Er is niet verwezen naar het thema 'modaliteit'; zulke vaagheid is nodig om zoveel mogelijk onbevangen antwoorden te krijgen ('t Hart e.a. 2001: 246). De enquêteurs hebben zich voorgesteld als medewerker van de Universiteit Antwerpen, resp. van de Vrije Universiteit Amsterdam. Om iedere link met (normatieve) taalkunde te vermijden hebben ze niet gezegd dat ze taalkundigen zijn.

Na de introductie van het onderzoek en het uitdelen van de formulieren mochten de respondenten het enquêteluik met persoonlijke gegevens invullen.

⁵⁰ Enkele taalbewuste respondenten merkten op dat de vragen/antwoorden volgens hen geen 'jongerentaal' representeerden.

Vervolgens nam de enquêteur mondeling de instructies door onder verwijzing naar het oefenvoorbeeld. En om norminterferentie tegen te gaan (zie 3.2.3.2.1) hebben enquêteurs sterk benadrukt dat de respondenten hun *persoonlijke* voorkeur moesten aankruisen.

Omdat “[s]ubjects may be interested to know, at a later date, how the study turned out” (Wray, Trott & Bloomer 1998: 10), heeft de enquêteur aan het eind van de afname vermeld waar de respondenten informatie zouden kunnen inwinnen. Zowel in Nederland als in België was er een e-mailaccount aangemaakt waar geïnteresseerde respondenten naar konden mailen.

3.2.4.4 Proefafnames

Ter voorbereiding op een enquête wordt doorgaans aanbevolen het doelpubliek te verkennen, omdat het van belang geacht wordt “toekomstige respondenten vanuit hun eigen leefwereld en in hun eigen woorden te laten reageren op het voorgenoemen onderzoek (...). Bovendien moeten we weten in welk ‘jargon’ we de vragen moeten stellen om er zeker van te zijn dat respondenten de vragen zullen begrijpen en kunnen beantwoorden” (Bartelds, Jansen & Joostens 1989: 22). Omdat bij ons onderzoek het publiek uit studenten bestaat en de uitvoerders met hun leefwereld vertrouwd zijn, hebben wij van een verkenning afgezien.

Voor we zijn gaan enquêteren, hebben we de enquête getest (zie voor twee methodes Billiet 1992: 204). Bij *participerend* testen weten de deelnemers dat het om een test gaat. Dat heeft als voordelen dat echt nagegaan kan worden of de vragen worden begrepen en welke moeilijkheden er optreden, en dat de deelnemers zelf suggesties kunnen doen voor een herziening. Verder is er de methode waarbij de deelnemers er niet van op de hoogte zijn dat ze getest worden: “A proper pilot study is one where you simulate the main study” (Gillham 2002: 60). Bij de proefenquête gaan we in de praktijk na of de vragenlijst vlot en adequaat ingevuld kan worden door de respondenten van de onderzoekspopulatie.

Na raadpleging van enkele deskundigen hebben we twee participerende pretesten gedaan bij enkele taalkundigen (in de tweede pretest ook bij enkele letterkundigen). De proefafnames zijn los van elkaar gedaan in België en Nederland, maar volgens dezelfde werkwijze en met identiek testmateriaal. De pretesten hebben geleid tot kleine procedurele aanpassingen en een grondige herziening van het enquêteformulier. Daarna is een onaangekondigde proefenquête gehouden bij het echte doelpubliek. Billiet (1992: 205) gaat ervan uit dat voor zo’n test “25 à 75 proefrespondenten een redelijk aantal is”. Op de Universiteit Antwerpen heeft een groep studenten Politieke en Sociale Wetenschappen de enquête ingevuld, op de Vrije Universiteit Amsterdam een groep economiestudenten.

Dit keer hebben niet de proefrespondenten, maar de enquêteurs⁵¹ de feedback geleverd (Billiet 1992: 206).

3.2.4.5 Afnames

De enquête is gehouden in november-december 2005 en de eerste helft van januari 2006. In België hebben 468 respondenten (17 groepen) de enquête ingevuld, in Nederland 465 respondenten (13 groepen). Zie Bijlage 4 voor een overzicht van de groepen.

3.2.4.5.1 Groepsgrootte

We hebben de enquête afgenomen in kleine groepen (streefaantal maximaal 30 studenten), omdat die voor een enquêteur beter te overzien en makkelijker toe te spreken zijn dan grote groepen. Daardoor kunnen in de mondelinge introductie alle aanwezigen goed te horen krijgen wat van hen verwacht wordt. Bovendien, als iets niet duidelijk is, durven respondenten in een kleine groep daar makkelijker iets over te vragen dan in een volle aula. Verder is bij kleine groepen de verspreiding van de varianten van de vragenlijst beter te overzien (zie 3.2.4.5.2).

In de praktijk hangt de groepsgrootte en bijgevolg ook het aantal groepen natuurlijk af van de omstandigheden: het is eigen aan universiteitscolleges dat vooraf meestal niet bekend is hoeveel studenten er precies aanwezig zijn. Om geschikte respondentengroepen te vinden hebben we op de universiteiten contact gezocht met docenten, soms via tussenpersonen. De docenten kregen uitdrukkelijk de instructie niets over het doel van de enquête of de inhoud van het onderzoek tegen de studenten te zeggen en de enquêteur zo vaag mogelijk aan te kondigen: niet als taalkundige, maar als onderzoeker.

3.2.4.5.2 Verdeling varianten

De opzet is in elke regio per vragenreeks 50 bruikbare afnames te verzamelen en daarbinnen een evenwichtige verdeling te verkrijgen van de vier varianten (zie 3.2.4.2 voor de varianten). Elke groep is geënuquêteerd op basis van de twee vragenreeksen, ieder zorgvuldigheidshalve op een andere kleur papier, wat samen invullen of ‘spieken’ kan tegengaan, want respondenten met een vragenlijst van dezelfde kleur mogen niet naast elkaar zitten.

⁵¹ In België heeft Hanne Kloots de proefenquête afgenomen, in Nederland Ronny Boogaart.

3.2.4.5.3 Verloop van de afnames

De afnames zijn zoveel mogelijk aan het begin van de les gehouden omdat de concentratie en de bereidwilligheid van de respondenten dan groter is, zoals was gebleken bij proefafnames. De afnames verliepen uitermate vlot: de respondenten hadden maar een paar minuten nodig om de vragenlijst in te vullen. Er zijn geen problemen met de procedure geconstateerd; op de paar vragen die respondenten stelden, waren de enquêteurs voorbereid met een passend antwoord. In het algemeen waren de reacties op de enquête neutraal tot positief. NN-sprekers toonden zich zoals verwacht (zie 3.2.3.2.1) af en toe verbaasd over enkele antwoordmogelijkheden (i.c. de vermoedelijk typisch BN uitdrukkingen).⁵²

3.2.4.6 Evenwicht mannen/vrouwen

Om de variabele ‘seks’ onder controle te houden hadden we de ondergrens vastgelegd van ten minste 30% mannen en 30% vrouwen per vragenreeks voor elke regio (zie 3.2.2.5). In alle regio’s werd aan die voorwaarde voldaan. Bij de BN regio Oost werd de ondergrens van 30% vrouwen maar nipt bereikt, waarschijnlijk veroorzaakt door de relatief ‘mannelijke’ opleidingen (zie 3.2.2.2) waar we moesten enquêteren vanwege het vrij beperkte aanbod aan opleidingen op de Universiteit Hasselt.

3.2.5 Verwerking

3.2.5.1 Geaccepteerde data

Van de 933 enquêteformulieren die ingevuld zijn, hebben we er een aantal van verdere verwerking moeten uitsluiten, allereerst op basis van de persoonlijke gegevens (zie 3.2.3.1). De leeftijd van de meeste respondenten viel binnen het vastgestelde interval en veroorzaakte dus weinig uitvallers. Het was de factor taalachtergrond op basis waarvan veel respons onbruikbaar was. Vooral in Nederland waren er onder de geënquêteerden veel anders- en tweetaligen. Zo zaten er in de Groningse groepen uiteraard veel Friessprekenden en kregen we bij een Nijmeegse afname te maken met een groot aantal Duitse studenten. Daarmee vergeleken was het aantal Franstaligen in de Belgische groepen aanzienlijk

⁵² In de commentaarruimte van de enquête maken NN respondenten over een aantal voorbeelden inderdaad opmerkingen als “Vraag me af of bepaalde zinnen wel correct Nederlands zijn”, “helft van de opties is echt geen Nederlands”, “Sommige opties zijn raar” en “Veel zinnen zijn ook echt verkeerd opgebouwd”.

kleiner. Voor een overzicht van de uitval op basis van de persoonlijke gegevens, zie Bijlage 5.

In de tweede selectieronde gold de beantwoording van de controlevragen als criterium (zie 3.2.3.2.2). Alleen die enquêtes zijn geaccepteerd waar de respondenten bij alle controlevragen het passende antwoord hadden gegeven.⁵³

In de tweevoudige selectie op de persoonlijke gegevens en de controlevragen viel van de respondenten in België iets meer dan 15% af. Het bestand van respondenten in Nederland werd drastischer uitgedund: ruim 31% – bijna een derde – moest uitgesloten worden. Voor een overzicht van de afgewezen data per criterium wordt verwezen naar Bijlage 5; in Tabel 72 is te zien hoeveel afgewezen en geaccepteerde data er na de selectie overblijven:

	AANTAL AFNAMES	AFGEWEZEN	GEACCEPTEERD
BN-sprekers	468	15,17 % (71)	84,83 % (397)
NN-sprekers	465	31,40 % (146)	68,60 % (319)
Totaal	933	23,26 % (217)	76,74 % (716)

Tabel 72: afgewezen en geaccepteerde data

Zoals in 3.2.2.1 opgemerkt, houdt een afname op een universiteit niet automatisch in dat de respondenten ook allen uit de betrokken regio komen. Daarom moesten de geaccepteerde data nog ingedeeld worden naar de taalgeografische herkomst op basis van de provincie die de respondenten hadden ingevuld (zie 3.2.3.1). Dat had grote gevolgen voor de NN regio Noordoost: bijna 43% van de geënquêteerden in Groningen kwam uit andere NN regio's. Dus moesten we in Groningen extra veel respondenten raadplegen om voldoende respondenten te verkrijgen met als herkomst de NN regio Noordoost. Voor vragenreeks B is het beoogde aantal van 50 respondenten (zie Tabel 71 in 3.2.4.2) uiteindelijk niet bereikt. Ook op de Universiteit Hasselt in de BN regio Oost moesten extra groepen geraadpleegd worden, want ruim een vijfde van de respondenten kwam uit de andere BN regio's, vooral uit de BN regio Centrum. Bijlage 6 geeft een overzicht van de percentages verhuizende data. Ze verklaren de ongelijke aantallen afgenomen enquêtes in de verschillende locaties. Bijlage 7 geeft ook een overzicht van het aantal bruikbare data dat per regio resteerde, uitgesplitst per enquêtevariant.

⁵³ In deze selectiefase is ook de respons terzijde gelegd waarin twee of meer vragen waren opengelaten (zie 3.2.4.3.1).

3.2.5.2 Interpretatie

Zoals aangegeven (zie 3.2.3.2.3) geeft het commentaar van de respondenten steeds de doorslag bij de verwerking van de aangekruiste antwoorden. Dat leidt tot de volgende vijf mogelijke coderingen.

a. Voorkeur voor de vermoedelijk BN variant

De respondent heeft uiteraard een voorkeur voor de vermoedelijk BN variant wanneer het BN alternatief zonder verder commentaar aangekruist is. Als er wel commentaar was, hebben we het van de inhoud laten afhangen of het antwoord nog gold als een voorkeur voor de vermoedelijk BN variant. We hebben het antwoord opgevat als een voorkeur voor de BN variant bij de volgende commentaren: suggesties voor een andere woordkeus of een aangepaste formulering; de melding dat de respondent beide antwoorden in principe bruikbaar vindt, maar de aangekruiste mogelijkheid vaker of liever gebruikt; grappige of onzinnige opmerkingen.

b. Voorkeur voor de algemene of de vermoedelijk NN variant

De condities waarin een respondent de voorkeur geeft aan de algemene of de vermoedelijk NN variant, komen overeen met de condities die hierboven zijn beschreven voor de BN variant, maar uiteraard geldt dan dat het algemene of NN alternatief aangekruist is.

c. Geen voorkeur: beide varianten bruikbaar

Als beide alternatieven zonder verder commentaar aangekruist waren, zijn we ervan uitgegaan dat de respondent beide varianten even bruikbaar vond. Ook waar de respondent genoteerd had beide alternatieven te kunnen gebruiken, ongeacht wat er aangekruist was, hebben we dat gecodeerd als ‘beide varianten bruikbaar’.

d. Geen voorkeur: geen van beide varianten bruikbaar

Het antwoord ‘geen van beide varianten bruikbaar’ was alleen van toepassing wanneer de respondent dat duidelijk kenbaar gemaakt had in de commentaar-ruimte, ongeacht wat hij/zij aangekruist had (één van beide zinnen, beide, of geen). Het commentaar luidde dan bijvoorbeeld “ik kan geen van beide opties gebruiken” of “ik zou hier een andere uitdrukking gebruiken, namelijk X”.

e. Item-non-respons

Zoals toegelicht bij de instructies (3.2.4.3) is een opengelaten vraag zonder commentaar beschouwd als een ontbrekend antwoord of *item-non-respons*. Hetzelfde geldt voor een opengelaten vraag met alleen maar een grappige of onzinnige opmerking als commentaar. Een onduidelijk antwoord, d.w.z. een

antwoord dat niet viel te interpreteren (bijvoorbeeld door herhaalde correctie), hebben we als ongeldig geclassificeerd.

De eenzijdige voorkeuren a en b zijn statistisch verwerkt; de resultaten worden voor ieder verschijnsel in 3.3 besproken. Gevallen van c, d en e zijn niet statistisch verrekend omdat de absolute aantallen te klein waren. Ze staan in Bijlage 8; opvallende aantallen worden vermeld bij het verschijnsel in kwestie (zie 3.3).

3.2.5.3 Statistiek

De afhankelijke variabele in ons taalvariatieonderzoek is de voorkeur van respondenten voor een modale vorm, dus het *antwoord* dat de respondenten kiezen bij een gegeven verschijnsel. Een aantal factoren met een mogelijk effect op het antwoord, zoals leeftijd, opleiding, sekse en taalachtergrond, houden we onder controle (3.2.2). Het gaat ons hier om de volgende onafhankelijke variabelen.

Land van herkomst

De antwoordkeus van de respondenten is, naar we verwachten, afhankelijk van hun land van herkomst: spreken ze BN of NN?

Regio van herkomst

De regio van herkomst *binnen* Nederland of België kan een rol spelen bij de antwoordkeus van de respondenten.

Item

Voor elk van de veertien modale verschijnselen zijn er twee items (vragen) met kleine contextuele verschillen (zie 3.2.3.2.1 voor verantwoording en voorbeeld).⁵⁴ De formulering van het item kan de antwoordkeus beïnvloed hebben.

We gebruikten loglineaire analyse om na te gaan welke afhankelijkheidsrelaties er bestaan tussen bovenstaande variabelen. Het loglineaire model kan laten zien “how many of the independent variables and interactions affect the dependent variable” (Oakes 1998: 37). Om te bepalen of de afhankelijkheidsrelaties significant zijn, houden we dezelfde significantiedrempel aan als bij het corpusonderzoek (2.2.3): de p-waarde moet kleiner zijn dan 0,05. Concreet is per verschijnsel de volgende procedure gevolgd.

1. Loglineaire analyse met als variabelen *land van herkomst*, *antwoord* en *item*, om te bepalen:
 - of we te maken hebben met een significant verschil tussen BN en NN;

⁵⁴ Item 3 en item 4 behandelen niet precies hetzelfde verschijnsel. Ze worden dan ook elk apart bekeken, aan de hand van chikwadraattoetsen.

- of het item de antwoorden significant heeft beïnvloed.

2. Loglineaire analyse met als variabelen *regio van herkomst, antwoord en item*.

Zo wordt respectievelijk voor de BN-regio's en de NN-regio's nagegaan:

- of er significante regionale variatie is in BN en in NN;

- of het item de antwoorden significant heeft beïnvloed.

3.3 Resultaten

Over de resultaten wordt hieronder per verschijnsel gerapporteerd, en wel zo, dat steeds de twee relevante items worden samengenomen. Item 3 en 4 worden apart besproken omdat ze een ander verschijnsel behandelen. Onder verwijzing naar de toelichting op het verschijnsel in hoofdstuk 2 komen nu steeds de twee relevante enquête-items aan de orde. De antwoordmogelijkheden worden hieronder in een vaste volgorde aangeboden:

A = het algemeen Nederlandse dan wel het vermoedelijke typisch NN antwoord;

B = het vermoedelijke typisch BN antwoord.

Van dit stramen wijken we alleen af bij de items 3, 21 en 22, waar A het vermoedelijk typisch NN antwoord is en B het algemene antwoord.

Vervolgens bespreken we de resultaten van de loglineaire analyse volgens de stappen in 3.2.5.3.

1. Variatie tussen BN en NN

- We bepalen op grond van de p-waarde uit de loglineaire analyse of er een significant verband is tussen het antwoord en het land van herkomst, dus of er een significant verschil is tussen BN en NN. Een overzichtstabel geeft de enquêteresultaten per land, zowel in absolute aantallen als in percentages.
- Als er ook een significant verband is tussen antwoord en item, rapporteren we dat in een extra tabel met de resultaten voor de items apart.
- Zijn er opvallend veel (5 of meer) BN- of NN-sprekers die beide antwoord-opties kunnen gebruiken, of juist geen van beide, dan vermelden we dat (zie Bijlage 8 voor een overzicht).

2. Interne variatie

- We rapporteren variatie in BN of in NN alleen als er een significant verband is tussen de regio en het antwoord. Dat wordt dan geïllustreerd met een tabel die de enquêteresultaten per regio geeft.
- Is er regionale variatie en tevens een significante relatie tussen antwoord en item, dan rapporteren we dat, en wel met de regionale enquêteresultaten voor de items apart.

3.3.1 Niet mogen, lusten

De literatuur meldt dat *mogen* in BN gebruikt kan worden in plaats van *lusten*, wat we besproken hebben in sectie 2.3.1.2.4. van hoofdstuk 2. Met de volgende enquêtevragen is dat verschijnsel nader bekeken.

- ITEM 1 *Ik vind koffie niet lekker.*
 A Ik lust geen koffie.
 B Ik mag geen koffie.
- ITEM 2 *Ik vind aardbeien heel lekker.*
 A Ik lust heel graag aardbeien.
 B Ik mag heel graag aardbeien.

VARIATIE TUSSEN BN EN NN

Wat de keus tussen *lusten* en *mogen* betreft, laat Tabel 73 duidelijk zien dat NN-sprekers een andere voorkeur hebben dan BN-sprekers. Bijna 20% van de BN-sprekers kiest *mogen*, terwijl ongeveer alle NN-sprekers *lusten* verkiezen. De 4 NN-sprekers hebben *mogen* als keus bij item 2; bij item 1 kiest geen enkele NN respondent voor *mogen*.⁵⁵ Dat het verschil tussen BN en NN ($p = 0,008$) hier significant is, is dan ook niet verrassend.

ITEM 1-2	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	98,73 % (311)	80,73 % (310)
B	1,27 % (4)	19,27 % (74)
Totaal	100 % (315)	100 % (384)

Tabel 73: Variatie BN-NN voor niet mogen, lusten

INTERNE VARIATIE

Uit de beantwoording van de Belgische respondenten blijkt de regio van herkomst bepalend te zijn ($p = 0,000$). Met andere woorden, in België is er regionale variatie in de keus tussen *mogen* en *lusten*. Tabel 74 laat de verschillen tussen de BN regio's zien. *Mogen* is het sterkst vertegenwoordigd in de BN regio West, waar meer dan een derde van de respondenten *mogen* kiest. In de BN regio Oost is het aantal respondenten met *mogen* als keus slechts 4%.

⁵⁵ *Mogen* in het B-antwoord van item 1 wordt door NN-sprekers waarschijnlijk uitsluitend opgevat als toestemming hebben [koffie te drinken].

ITEM 1-2	BN WEST	BN CENTRUM	BN OOST
A	63,56 % (75)	81,69 % (116)	96,00 % (120)
B	36,44 % (43)	18,31 % (26)	4,00 % (5)
Totaal	100 % (118)	100 % (142)	100 % (125)

Tabel 74: regionale variatie BN voor niet mogen, lusten

3.3.2 Wel mogen versus sympathiek vinden

In sectie 2.3.1.2.4 is het gebruik van *mogen* toegelicht om gevoelens van sympathie jegens een persoon uit te drukken. ‘Iemand *wel mogen*’ lijkt ons een typisch NN uitdrukking. In item 3 contrasteren we *wel mogen* met *sympathiek vinden*, een mogelijk alternatief.

- ITEM 3 *Ik kan wel goed overweg met haar.*
 A Ik mag haar wel.
 B Ik vind haar wel sympathiek.

VARIATIE TUSSEN BN EN NN

Bij item 3 hebben naar verwachting bijna alle NN-sprekers *mogen* als keus en de BN-sprekers net het omgekeerde. Driekwart van de laatsten heeft een voorkeur voor *sympathiek vinden*. Dit verschil tussen BN en NN is significant ($p = 0,000$).

ITEM 3	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	91,56 % (141)	24,49 % (48)
B	8,44 % (13)	75,51 % (148)
Totaal	100 % (154)	100 % (196)

Tabel 75: variatie BN-NN voor wel mogen versus sympathiek vinden

Opvallend bij *mogen* versus *sympathiek vinden* is dat in totaal 11 NN-sprekers geen keus kunnen maken: 5 NN-sprekers geven aan dat ze zowel A als B kunnen gebruiken, terwijl 6 NN-sprekers melden dat ze geen van beide opties bruikbaar vinden.

3.3.3 Niet mogen versus niet moeten

Onze verwachting is dat ‘iemand *niet mogen*’ typisch NN is, evenals ‘iemand *wel mogen*’ (item 3). In item 4 wordt *niet mogen* vergeleken met *niet moeten* als ‘negatieve gevoelens jegens iemand hebben’; *niet moeten* lijkt ons veeleer BN (zie 2.3.1.2.4, voetnoot 16).

- ITEM 4 *Ik heb iets tegen hem.*
 A Ik mag hem niet.
 B Ik moet hem niet.

VARIATIE TUSSEN BN EN NN

De resultaten voor item 4 lopen parallel met die voor item 3: de NN-sprekers kiezen voor *niet mogen*, de meeste BN-sprekers voor *niet moeten*. De relatie tussen het land van herkomst en de keus is significant ($p = 0,000$).

ITEM 4	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	92,86 % (143)	36,73 % (72)
B	7,14 % (11)	63,27 % (124)
Totaal	100 % (154)	100 % (196)

Tabel 76: variatie BN-NN voor wel mogen versus sympathiek vinden

Net als bij item 3 geven 5 NN-sprekers aan niet te kunnen kiezen tussen A en B: ze vinden beide opties even bruikbaar.

INTERNE VARIATIE

In België heeft de regio van herkomst invloed op de keuze tussen *niet mogen* en *niet moeten* ($p = 0,000$). *Niet moeten* heeft de voorkeur in de BN regio's Centrum en Oost, terwijl sprekers uit de regio West vaker voor *niet mogen* kiezen. De BN regio West stemt dus meer met NN overeen.

ITEM 4	BN WEST	BN CENTRUM	BN OOST
A	61,02 % (36)	30,99 % (22)	21,21 % (14)
B	38,98 % (23)	69,01 % (49)	78,79 % (52)
Totaal	100 % (59)	100 % (71)	100 % (66)

Tabel 77: regionale variatie BN voor wel mogen versus sympathiek vinden

3.3.4 *Moeten* in de betekenis 'schuldig zijn'

Het in de literatuur gerapporteerde BN gebruik van *moeten* voor 'schuldig zijn' (zie sectie 2.3.1.1.4) onderzoeken we in de enquête door *moeten* te contrasteren met een mogelijk alternatief met *krijgen*.

- ITEM 5 *Het schiet me te binnen dat ik je dat broodje nog niet terugbetaald heb.*
 A Hoeveel krijg je van me?
 B Hoeveel moet ik je?

ITEM 6 *Bart heeft gisteren 20 euro van me geleend en hij heeft die nog niet terugbetaald.*

A Ik krijg nog 20 euro van hem.

B Hij moet mij nog 20 euro.

VARIATIE TUSSEN BN EN NN

De resultaten bevestigen de intuïties uit de literatuur: de optie met *moeten* wordt alleen door BN-sprekers gekozen. Meer dan 86% van hen heeft voorkeur voor *moeten*, terwijl alle NN-sprekers *krijgen* kiezen. Er is een significante relatie tussen het antwoord van respondenten en hun land van herkomst ($p = 0,000$).

ITEM 5-6	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	100 % (318)	13,04 % (51)
B	-	86,96 % (340)
Totaal	100 % (318)	100 % (391)

Tabel 78: variatie BN-NN voor moeten in de betekenis 'schuldig zijn'

Bij item 6 noteren 5 BN-sprekers dat ze niet kunnen kiezen tussen A en B omdat ze zowel de optie met *moeten* als het alternatief kunnen gebruiken.

INTERNE VARIATIE

Er is een interne BN variatie ($p = 0,016$), zoals blijkt uit de resultaten per BN regio in Tabel 79. In alle regio's heeft *moeten* de voorkeur, het sterkst in de regio BN Centrum, waar meer dan 90% van de respondenten *moeten* kiest.

ITEM 5-6	BN WEST	BN CENTRUM	BN OOST
A	16,53 % (20)	7,53 % (11)	16,13 % (20)
B	83,47 % (101)	92,47 % (135)	83,87 % (104)
Totaal	100 % (121)	100 % (146)	100 % (124)

Tabel 79: regionale variatie BN voor moeten in de betekenis 'schuldig zijn'

3.3.5 Moeten in aanbod

Onze verwachting is dat het gebruik van *moeten* in plaats van *willen* bij het aanbieden van eten of drinken samenhangt met een nationale taalvariëteit (zie sectie 2.3.1.1.5).

ITEM 7 *Ik zie dat jullie glazen leeg zijn.*

A Willen jullie nog iets drinken?

B Moeten jullie nog iets drinken?

ITEM 8 *Er is nog een beetje soep.*

A Wie wil er nog wat hebben?

B Wie moet er nog wat hebben?

VARIATIE TUSSEN BN EN NN

Zoals verwacht kiezen BN-sprekers bij aanbod van voedsel vaker voor *moeten* dan NN-sprekers. Iets meer dan de helft van de BN-sprekers heeft dan voorkeur voor *moeten*. Het verschil tussen BN en NN is significant ($p = 0,000$).

ITEM 7-8	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	88,18 % (276)	48,70 % (187)
B	11,82 % (37)	51,30 % (197)
Totaal	100 % (313)	100 % (384)

Tabel 80: variatie BN-NN voor moeten in aanbod

Er is ook een significante relatie tussen het antwoord en het item ($p = 0,036$). Dit houdt in dat de antwoordkeus (*moeten* versus *willen*) niet alleen bepaald wordt door het land van herkomst, maar ook door de formulering van het item. In Tabel 81 zien we dat de BN-sprekers bij item 8 vaker *moeten* dan *willen* kiezen, terwijl het bij item 7 omgekeerd is.⁵⁶

ITEM 7	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	89,24 % (141)	56,91 % (107)
B	10,76 % (17)	43,09 % (81)
Totaal	100 % (158)	100 % (188)

ITEM 8	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	87,10 % (135)	40,82 % (80)
B	12,90 % (20)	59,18 % (116)
Totaal	100 % (155)	100 % (196)

Tabel 81: variatie BN-NN bij de items 7 en 8

Bij item 7 geven negen BN-sprekers te kennen dat ze geen keus kunnen maken tussen A en B: *willen* en *moeten* zijn voor hen even bruikbaar.

⁵⁶ Mogelijk vormt met name de combinatie met het werkwoord *hebben* (*moeten hebben*) een vast patroon in BN (pers. meded. Reinhild Vandekerckhove).

INTERNE VARIATIE

In Nederland is er regionale variatie in de keus tussen *moeten* en *willen* ($p = 0,028$). Alle regio's geven de voorkeur aan *willen*, maar in de NN regio Noordwest is die voorkeur het sterkst: meer dan 95% van de respondenten kiest *willen*. In de andere regio's is het een kleine 85%.

ITEM 7	NN NOORDOOST	NN NOORDWEST	NN ZUID
A	84,95 % (79)	95,45 % (105)	83,64 % (92)
B	15,05 % (14)	4,55 % (5)	16,36 % (18)
Totaal	100 % (93)	100 % (110)	100 % (110)

Tabel 82: regionale variatie NN voor moeten in aanbod

3.3.6 Moeten/hoeven + restrictief maar

Het vermoedelijk BN gebruik van *moeten* in negatief-polaire context is besproken in 2.3.1.1.1. In twee enquête-items met restrictief *maar* contrasteren we algemeen Nederlands *hoeven* met vermoedelijk BN *moeten*:

- ITEM 9 *Een telefoontje is genoeg: dan komt hij al.*
 A Ik hoef maar te bellen en hij komt.
 B Ik moet maar bellen en hij komt.
- ITEM 10 *Een zes is voldoende om te slagen.*
 A Om te slagen hoef je maar een zes te hebben.
 B Om te slagen moet je maar een zes hebben.

VARIATIE TUSSEN BN EN NN

Het gebruik van *hoeven* of *moeten* in een context met restrictief *maar* wordt volgens de enquête op significante wijze beïnvloed door het land van herkomst ($p = 0,000$). NN-sprekers kiezen massaal voor *hoeven* (meer dan 96%), terwijl de meeste BN-sprekers (meer dan 70%) voorkeur voor *moeten* hebben.

ITEM 9-10	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	96,24 % (307)	28,57 % (112)
B	3,76 % (12)	71,43 % (280)
Totaal	100 % (319)	100 % (392)

Tabel 83: variatie BN-NN voor moeten/hoeven + restrictief maar

Opnieuw blijkt dat het item effect heeft op de antwoorden ($p = 0,001$). Bij item 10 zien we bij de BN-sprekers een opvallend grotere keus voor *moeten* dan bij

item 9. Overigens zijn er bij item 10 ook iets meer NN-sprekers die *moeten* kiezen.⁵⁷

ITEM 9	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	99,38 % (159)	40,31 % (79)
B	0,63 % (1)	59,69 % (117)
Totaal	100 % (160)	100 % (196)

ITEM 10	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	93,08 % (148)	16,84 % (33)
B	6,92 % (11)	83,16 % (163)
Totaal	100 % (159)	100 % (196)

Tabel 84: variatie BN-NN bij de items 9 en 10

INTERNE VARIATIE

De keus tussen *hoeven* en *moeten* hangt niet alleen af van het land van herkomst van de respondenten, maar blijkt in België ook regionaal bepaald te zijn ($p = 0,000$). De regio Oost kiest hier het minst voor *moeten*.

ITEM 9-10	BN WEST	BN CENTRUM	BN OOST
A	17,36 % (21)	24,14 % (35)	44,44 % (56)
B	82,64 % (100)	75,86 % (110)	55,56 % (70)
Totaal	100 % (121)	100 % (145)	100 % (126)

Tabel 85: regionale variatie BN voor moeten/hoeven + restrictief maar

Het effect van het item blijkt bij dit verschijnsel significant ($p = 0,000$). Bij item 9 is de BN voorkeur voor *moeten* veel minder sterk dan bij item 10. *Hoeven* heeft bij item 9 in de regio Oost zelfs de voorkeur boven *moeten*.

ITEM 9	BN WEST	BN CENTRUM	BN OOST
A	25,00 % (15)	31,08 % (23)	66,13 % (41)
B	75,00 % (45)	68,92 % (51)	33,87 % (21)
Totaal	100 % (60)	100 % (74)	100 % (62)

⁵⁷ Mogelijk is de gebruikelijke uitdrukking *om te slagen moet je cijfer x hebben* bij de keus voor *moeten* van invloed geweest.

ITEM 10	BN WEST	BN CENTRUM	BN OOST
A	9,84 % (6)	16,90 % (12)	23,44 % (15)
B	90,16 % (55)	83,10 % (59)	76,56 % (49)
Totaal	100 % (61)	100 % (71)	100 % (64)

Tabel 86: regionale variatie BN bij de items 9 en 10

3.3.7 'Hypercorrect' gebruik van *hoeven* in BN

Zoals aan de orde is geweest in 2.3.1.1.1, komt 'hypercorrect' gebruik van *hoeven* volgens diverse bronnen voor in BN. In de enquête wordt het onderzocht met de items 11 en 12.

ITEM 11 *De school begon om half negen.*

A Om half negen moesten we op school zijn.

B Om half negen hoefden we op school te zijn.

ITEM 12 *Is het nodig dat ik daarop inga?*

A Moet ik daarop ingaan?

B Hoef ik daarop in te gaan?

VARIATIE TUSSEN BN EN NN

De absolute aantallen in Tabel 87 zijn duidelijk: NN-sprekers gebruiken altijd *moeten*. Enkele BN-sprekers hebben *hoeven* als voorkeur; zoals verwacht is het aantal heel klein, zodat het hachelijk is conclusies te trekken uit de verschillen tussen BN en NN. Wel wijst de loglineaire analyse uit dat het gebruik van hypercorrect *hoeven* een significant verschil tussen BN en NN betreft ($p = 0,025$).

ITEM 11-12	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	100 % (319)	97,97 % (387)
B	-	2,03 % (8)
Totaal	100 % (319)	100 % (395)

Tabel 87: variatie BN-NN voor 'hypercorrect' gebruik van *hoeven* in BN

3.3.8 *Dienen* versus *hoeven*

Dat *dienen* in BN een courant alternatief is voor *hoeven*, zou ons verwonderd hebben (zie sectie 2.3.1.5). In de items 13 en 14 worden de vormen vergeleken.

ITEM 13 *Hier is een fooi niet nodig.*

A Hier hoef je geen fooi te geven.

B Hier dien je geen fooi te geven.

ITEM 14 *Bij bewolkt weer is het niet nodig om de tafeltjes op het terras te zetten.*

- A Bij bewolkt weer hoeven de tafeltjes niet op het terras gezet te worden.
- B Bij bewolkt weer dienen de tafeltjes niet op het terras gezet te worden.

VARIATIE TUSSEN BN EN NN

Onze intuïtie wordt door het enquêteonderzoek in zoverre bevestigd, dat het aantal BN-sprekers met *dienen* als keus beperkt is: nog geen 8% (zie Tabel 88). Het aantal NN-sprekers dat *dienen* kiest, is echter beduidend kleiner. De keus tussen *dienen* en *hoeven* wordt dus beïnvloed door het land van herkomst ($p = 0,031$), zij het dat dit effect niet onomstreden is gezien het kleine aantal gevallen met *dienen*.

ITEM 13-14	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	96,86 % (308)	92,54 % (360)
B	3,14 % (10)	7,46 % (29)
Totaal	100 % (318)	100 % (389)

Tabel 88: variatie BN-NN voor dienen versus hoeven

We moeten opmerken dat de items een significant effect vertonen ($p = 0,019$). In Tabel 89, waar de resultaten per item onder elkaar staan, zien we dat item 14 iets vaker *dienen* uitlokt dan item 13.

ITEM 13	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	98,13 % (157)	95,90 % (187)
B	1,88 % (3)	4,10 % (8)
Totaal	100 % (160)	100 % (195)

ITEM 14	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	95,57 % (151)	89,18 % (173)
B	4,43 % (7)	10,82 % (21)
Totaal	100 % (158)	100 % (194)

Tabel 89: variatie BN-NN bij de items 13 en 14

In de commentaarruimte noteren 10 BN-sprekers dat ze eerder *moeten* zouden gebruiken dan *hoeven* of *dienen*. Dat sluit aan bij de bevindingen in 2.3.1.1.1 over de frequente vervanging van *hoeven* door *moeten* in BN.

3.3.9 Deontisch kunnen met zien/zorgen

Het deontische gebruik van *kunnen* is in sectie 2.3.1.3.3 genoemd als mogelijk BN verschijnsel. In de enquête heeft het ene item een context met *zien* en het andere een context met *zorgen*. In beide items is een van de antwoorden deontisch *kunnen*.

- ITEM 15 *Ik heb lang genoeg op je werkstuk gewacht.*
 A Je ziet maar dat je het morgen af hebt.
 B Je kunt zien dat je het morgen af hebt.
- ITEM 16 *Ik heb lang genoeg op je werkstuk gewacht.*
 A Je zorgt maar dat je het morgen af hebt.
 B Je kunt zorgen dat je het morgen af hebt.

VARIATIE TUSSEN BN EN NN

Of de omschrijving met deontisch *kunnen* gekozen wordt, hangt inderdaad af van het land van herkomst van de respondent ($p = 0,000$). BN-sprekers kiezen in een context met *zien* of *zorgen* vaker voor de constructie met deontisch *kunnen*: meer dan 60% kiest die variant. Bijna alle NN-sprekers kiezen de variant zonder *kunnen*.

ITEM 15-16	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	98,10 % (310)	39,39 % (154)
B	1,90 % (6)	60,61 % (237)
Totaal	100 % (316)	100 % (391)

Tabel 90: variatie BN-NN voor deontisch kunnen met zien/zorgen

Bij item 16 vinden 5 BN-sprekers beide antwoordmogelijkheden even bruikbaar.

INTERNE VARIATIE

Het deontische gebruik van *kunnen* in BN blijkt regiogebonden te zijn ($p = 0,000$), zoals Tabel 91 laat zien. Deontisch *kunnen* wordt het meest gekozen in de BN regio West: die variant heeft duidelijk de voorkeur, met bijna 85% van de antwoorden. De regionale verschillen in het BN subcorpus zijn significant.

ITEM 15-16			
A	15,70 % (19)	47,59 % (69)	52,80 % (66)
B	84,30 % (102)	52,41 % (76)	47,20 % (59)
Totaal	100 % (121)	100 % (145)	100 % (125)

Tabel 91: regionale variatie BN voor deontisch kunnen met zien/zorgen

In de BN regio's Centrum en Oost verschilt de voorkeur naargelang het item, zoals te zien is in Tabel 92. Er is een significant effect van de interactie tussen de variabelen 'regio' en 'item' ($p = 0,004$).

ITEM 15	BN WEST	BN CENTRUM	BN OOST
A	13,33 % (8)	38,67 % (29)	62,90 % (39)
B	86,67 % (52)	61,33 % (46)	37,10 % (23)
Totaal	100 % (60)	100 % (75)	100 % (62)

ITEM 16	BN WEST	BN CENTRUM	BN OOST
A	18,03 % (11)	57,14 % (40)	42,86 % (27)
B	81,97 % (50)	42,86 % (30)	57,14 % (36)
Totaal	100 % (61)	100 % (70)	100 % (63)

Tabel 92: regionale variatie BN bij de items 15 en 16

3.3.10 Deontisch kunnen

In de items 15 en 16 wordt deontisch *kunnen* in verband gebracht met de werkwoorden *zien* en *zorgen*. Zoals in 2.3.1.3.3 al is aangestipt, kunnen we ons voorstellen dat er ook andere contexten zijn waar deontisch *kunnen* gebruikt wordt. De imperatief staat hier als alternatief voor de constructie met *kunnen*.

ITEM 17 *Ik heb al het hele huis gestofzuigd, boodschappen gedaan en gekookt.*

- A Doe jij nu maar eens de afwas!
- B Jij kunt nu de afwas doen!

ITEM 18 *Ik heb de struiken gesnoeid en de hele moestuin omgespit.*

- A Maai jij nu maar het gras!
- B Jij kunt nu het gras maaien!

VARIATIE TUSSEN BN EN NN

Onze conclusie voor de items 17 en 18 komt overeen met die voor de items 15 en 16: het zijn vooral BN-sprekers die de constructie met deontisch *kunnen* kiezen. Bij de items 17 en 18 is het echter niet de constructie van hun voorkeur: zij kiezen daar vaker de imperatief. Hoe dan ook, hun keus verschilt significant van die van de NN-sprekers ($p = 0,000$).

ITEM 17-18	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	78,32 % (242)	62,69 % (247)
B	21,68 % (67)	37,31 % (147)
Totaal	100 % (309)	100 % (394)

Tabel 93: variatie BN-NN voor deontisch kunnen

Voor het verschijnsel ‘deontisch *kunnen*’ zien we in Tabel 94 dat het item invloed heeft op de antwoordkeus ($p = 0,000$). Bovendien heeft de interactie tussen ‘item’ en ‘land van herkomst’ ook nog een significant effect ($p = 0,000$). Item 18 levert zichtbaar meer deontisch *kunnen* op dan item 17; het effect is groter bij de NN-sprekers.

ITEM 17	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	91,56 % (141)	66,50 % (131)
B	8,44 % (13)	33,50 % (66)
Totaal	100 % (154)	100 % (197)

ITEM 18	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	65,16 % (101)	58,88 % (116)
B	34,84 % (54)	41,12 % (81)
Totaal	100 % (155)	100 % (197)

Tabel 94: variatie BN-NN bij de items 17 en 18

3.3.11 Mogen/kunnen verwachten

Ter toetsing van suggesties in de literatuur dat in bepaalde BN gebruikswijzen vaker *mogen* voorkomt dan *kunnen*, contrasteren we deze vormen in een context met *verwachten* (zie ook sectie 2.3.1.2.2). De keuzemogelijkheden in item 19 zijn bevestigende zinnen over een derde persoon, terwijl de opties in item 20 rechtstreekse vragen zijn aan de zwangere vrouw.

ITEM 19 *Ellen is hoogzwanger.*

- A We kunnen de baby elk moment verwachten.
- B We mogen de baby elk moment verwachten.

ITEM 20 *Marie, ik zie dat je zwanger bent.*

- A Wanneer kunnen we de baby verwachten?
- B Wanneer mogen we de baby verwachten?

VARIATIE TUSSEN BN EN NN

Er is een significant verschil tussen BN- en NN-sprekers voor de keus tussen *mogen* en *kunnen* in combinatie met *verwachten* ($p = 0,000$). NN-sprekers hebben een sterke voorkeur voor de antwoordmogelijkheid met *kunnen*, namelijk meer dan 80%. Bij BN-sprekers wordt net iets vaker voor *mogen* gekozen dan voor *kunnen*.

ITEM 19-20	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	80,32 % (253)	48,18 % (186)
B	19,68 % (62)	51,81 % (200)
Totaal	100 % (315)	100 % (386)

Tabel 95: variatie BN-NN voor *mogen/kunnen* verwachten

De formulering van het item heeft een significante invloed op het antwoord ($p = 0,000$). Item 19 lokt bij de BN-sprekers vaker *kunnen* uit dan item 20, waar *mogen* de voorkeur heeft. Bij item 20 kiezen ook NN-sprekers veel vaker voor *mogen* dan bij item 19, mogelijk uit beleefdheid bij de rechtstreekse vraag aan de betrokken vrouw in item 20.

ITEM 19	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	96,86 % (154)	69,59 % (135)
B	3,14 % (5)	30,41 % (59)
Totaal	100 % (159)	100 % (194)

ITEM 20	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	63,46 % (99)	26,56 % (51)
B	36,54 % (57)	73,44 % (141)
Totaal	100 % (156)	100 % (192)

Tabel 96: variatie BN-NN bij de items 19 en 20

Bij item 20 kunnen 7 BN-sprekers niet kiezen tussen *mogen* en *kunnen*: A en B vinden ze even bruikbaar.

3.3.12 ‘Dynamisch’ *mogen*

Of het ‘dynamische’ gebruik van *mogen* eerder NN is, zoals enkele corpus-instanties doen vermoeden (zie 2.3.1.2.1), wordt in de items 21 en 22 onderzocht met zinnen gebaseerd op het CGN.

- ITEM 21 *De cijfers bevestigen mijn conclusie.*
 A Ik mag het ook afleiden uit de cijfers.
 B Ik kan het ook afleiden uit de cijfers.
- ITEM 22 *Het is niet helemaal duidelijk wat met de tekst bedoeld wordt, maar ik zou hem zo interpreteren.*
 A Dat mag ik er in elk geval in lezen.
 B Dat kan ik er in elk geval in lezen.

VARIATIE TUSSEN BN EN NN

Het dynamische gebruik van *mogen* hangt inderdaad af van het land van herkomst, zoals Tabel 97 laat zien. Het verschil tussen de antwoorden van de BN-sprekers en die van de NN-sprekers is significant ($p = 0,001$). De optie met *mogen* komt bij de BN-sprekers zelden voor, terwijl 15% van de NN-sprekers *mogen* kiest. Al bij al is de optie met *mogen* niet erg courant, vooral bij item 21 (zie hieronder), zodat toch enige voorzichtigheid geboden is bij het trekken van conclusies.

ITEM 21-22	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	14,92 % (47)	2,28 % (9)
B	85,08 % (268)	97,72 % (385)
Totaal	100 % (315)	100 % (394)

Tabel 97: variatie BN-NN voor 'dynamisch' mogen

De NN-sprekers kiezen bij item 22 sterker voor *mogen*. De antwoorden blijken af te hangen van het item in kwestie ($p = 0,026$) en ook de interactie tussen 'item' en 'land' heeft een significant effect op de antwoordkeus ($p = 0,000$).

ITEM 21	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	2,52 % (4)	3,03 % (6)
B	97,48 % (155)	96,97 % (192)
Totaal	100 % (159)	100 % (198)

ITEM 22	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	27,56 % (43)	1,53 % (3)
B	72,44 % (113)	98,47 % (193)
Totaal	100 % (156)	100 % (196)

Tabel 98: variatie BN-NN bij de items 21 en 22

3.3.13 Mag/kan ik je een glaasje aanbieden?

In twee items kiezen de respondenten tussen *kunnen* en *mogen* bij het aanbieden van eten en drinken (zie sectie 2.3.1.2.5). Volgens onze verwachting is *mogen* in hogere mate BN.

ITEM 23 *Hebben jullie nog zin in een stukje taart?*

A Kan ik jullie nog een stukje taart aanbieden?

B Mag ik jullie nog een stukje taart aanbieden?

ITEM 24 *Wie lust er nog een glaasje wijn?*

A Wie kan ik nog een glaasje wijn aanbieden?

B Wie mag ik nog een glaasje wijn aanbieden?

VARIATIE TUSSEN BN EN NN

De BN-sprekers kiezen in de gegeven context twee keer zo vaak voor *mogen* als de NN-sprekers. Tussen het land van herkomst en de antwoordkeus is een significant verband ($p = 0,000$).

ITEM 23-24	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	78,36 % (239)	55,90 % (218)
B	21,64 % (66)	44,10 % (172)
Totaal	100 % (305)	100 % (390)

Tabel 99: variatie BN-NN voor mag/kan ik je een glaasje aanbieden?

De rol van het item is bij dit verschijnsel significant ($p = 0,000$). Bij item 23 heeft *kunnen*, maar bij item 24 heeft *mogen* de voorkeur van de BN-sprekers. Ook bij de NN-sprekers levert item 24 vaker *mogen* op.

ITEM 23	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	84,77 % (128)	64,62 % (126)
B	15,23 % (23)	35,38 % (69)
Totaal	100 % (151)	100 % (195)

ITEM 24	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	72,08 % (111)	47,18 % (92)
B	27,92 % (43)	52,82 % (103)
Totaal	100 % (154)	100 % (195)

Tabel 100: variatie BN-NN bij de items 23 en 24

Voor 8 NN-sprekers zijn *mogen* en *kunnen* even bruikbaar bij item 24.

3.3.14 *Best* versus *het beste(e)* in adviserende uitingen

Over *best*, het enige modale adverbium dat met de enquête wordt onderzocht, wordt in de literatuur gemeld dat het in BN gebruikelijk is naast *het beste* (zie corpusonderzoek sectie 2.3.3.5). In de items 25 en 26 staan beide vormen als antwoordmogelijkheid in een adviserende context.

ITEM 25 *Voor zijn gezondheid zou Tom moeten stoppen met roken.*

A Tom kan maar het beste stoppen met roken.

B Tom kan best stoppen met roken.

ITEM 26 *U wordt veel te dik, ik raad u aan om te letten op wat u eet.*

A U kan maar het beste letten op wat u eet.

B U kan best letten op wat u eet.

VARIATIE TUSSEN BN EN NN

Bij het verschijnsel *best* versus *het beste* is de invloed van het land van herkomst significant ($p = 0,000$). *Best* is met meer dan 80% duidelijk favoriet bij de BN-sprekers, terwijl bijna 90% van de NN-sprekers *het beste* kiest.

ITEM 25-26	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	87,97 % (278)	18,81 % (73)
B	12,03 % (38)	81,19 % (315)
Totaal	100 % (316)	100 % (388)

Tabel 101: variatie BN-NN voor *best* versus *het beste(e)* in adviserende uitingen

We zien hier een significante invloed van het item enerzijds ($p = 0,000$) en van de interactie tussen het item en het land van herkomst anderzijds ($p = 0,011$). Item 26 lokt vaker *best* uit, ook bij de NN-sprekers. Dat bijna 20% van de NN-sprekers *best* kiest, komt misschien doordat de zin met *best* ook op te vatten is als: ‘u bent echt wel in staat om te letten op wat u eet’. Deze ‘in staat zijn’-interpretatie komt weliswaar niet overeen met de adviesinterpretatie van de cursieve zin in item 26, maar past wel bij de daarmee aangeduide situatie. Het is dan ook zeer wel mogelijk dat de ‘in staat zijn’-interpretatie bij NN-sprekers opkomt als ze tussen *beste* en *best* moeten kiezen.⁵⁸

⁵⁸ Volgens een NN-respondent hebben de antwoorden bij item 25 “hele andere betekenissen”. Vermoedelijk gaat het om de advies- en de ‘in staat zijn’-interpretatie. Dat bij sommige NN-respondenten alleen de laatste opkomt, is dan niet ondenkbaar.

ITEM 25	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	95,00 % (152)	20,83 % (40)
B	5,00 % (8)	79,17 % (152)
Totaal	100 % (160)	100 % (192)

ITEM 26	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	80,77 % (126)	16,84 % (33)
B	19,23 % (30)	83,16 % (163)
Totaal	100 % (156)	100 % (196)

Tabel 102: variatie BN-NN bij de items 25 en 26

Bij item 25 geven 6 BN-sprekers aan geen van beide opties te kunnen gebruiken.

3.3.15 Modale infinitiefconstructie in de betekenis ‘moeten’

Het laatste verschijnsel dat met de enquête wordt onderzocht, is het gebruik van de modale infinitief in plaats van *moeten*; het wordt in de literatuur een BN verschijnsel genoemd. Zie ook 2.3.2, waar de modale infinitiefconstructie al uitvoerig aan de orde is geweest.

ITEM 27 *De uitleentermijn van de boeken verstrijkt op 1 maart.*

A De boeken moeten ingeleverd worden vóór 1 maart.

B De boeken zijn in te leveren vóór 1 maart.

ITEM 28 *De werkuren zijn al betaald, maar het gebruikte materiaal nog niet.*

A Het materiaal moet nog betaald worden.

B Het materiaal is nog te betalen.

VARIATIE TUSSEN BN EN NN

De ‘moeten’-betekenis van de modale infinitief is het enige verschijnsel waarbij geen significante relatie met het land van herkomst is vast te stellen. Zoals in Tabel 103 te zien is, kiezen naar verhouding iets meer BN-sprekers dan NN-sprekers *zijn + te + INF*, maar het verschil is niet significant ($p = 0,074$).

ITEM 27-28	NN-SPREKERS	BN-SPREKERS
A	98,43 % (313)	95,96 % (380)
B	1,57 % (5)	4,04 % (16)
Totaal	100 % (318)	100 % (396)

Tabel 103: variatie BN-NN bij modale infinitiefconstructie in de betekenis ‘moeten’

3.4 Samenvatting enquêteonderzoek

Bij meer dan 900 studenten in Nederland en België hebben we een schriftelijke groepsenquête afgenomen. De enquêtevragen volgen het principe van een ‘voorkeurtest’: de respondenten is gevraagd uit twee zinnen die zin te kiezen die ze zelf zouden gebruiken in een gegeven situatie. Elk verschijnsel hebben we getest met twee verschillende items. Voor alle onderzochte verschijnselen op één na hebben we aangetoond dat er een significant verschil is tussen NN- en BN-sprekers. Alleen bij de keus tussen de modale infinitief en *moeten* is gebleken dat het land van herkomst geen significante rol speelt. Bij de andere verschijnselen bepaalt het land van herkomst de antwoordkeus.

- In plaats van *hoeven* gebruiken BN-sprekers vaak *moeten* in een context met restrictief *maar*. Ook *dienen* wordt door BN-sprekers soms als alternatief voor *hoeven* gebruikt in een negatieve setting. ‘Hypercorrect’ gebruik van *hoeven* komt alleen in BN voor, zij het zeer zelden.
- Het gebruik van *moeten* in de betekenis ‘schuldig zijn’ komt alleen voor bij BN-sprekers. BN-sprekers gebruiken *moeten* in een aanbod vaker dan NN-sprekers.
- ‘Dynamisch’ gebruik van *mogen* treffen we vaker aan in NN dan in BN. Maar BN-sprekers gebruiken vaker *mogen* bij *verwachten*, waar NN-sprekers meer kiezen voor *kunnen*. NN-sprekers gebruiken ook liever *kunnen* als ze eten of drinken aanbieden, terwijl BN-sprekers ook hier vaker *mogen* gebruiken.
- BN-sprekers kunnen *niet mogen* gebruiken in de betekenis ‘niet lusten’. NN-sprekers gebruiken *niet mogen* echter om negatieve gevoelens jegens personen uit te drukken. BN-sprekers gebruiken dan eerder *niet moeten*. Voor de verwoording van positieve gevoelens jegens personen is *wel mogen* gebruikelijk in NN, terwijl BN-sprekers voorkeur hebben voor *sympathiek vinden*.
- Deontisch gebruik van *kunnen* komt in BN vaker voor dan in NN, vooral in de combinatie met *zien* of *zorgen*, maar ook in ander verband.
- BN-sprekers gebruiken vaak *best* in adviserende uitingen, terwijl NN-sprekers dan de voorkeur geven aan *het beste*.

Bij enkele verschijnselen is er naast BN-NN variatie interne variatie gebleken. In NN is er regionale variatie voor één verschijnsel, namelijk *willen* versus *moeten* bij een aanbod: in de NN regio Noordwest is de voorkeur voor *willen* veel sterker dan in de twee andere NN regio’s. In BN zijn diverse verschijnselen regionaal verschillend gebleken.

- *Niet moeten* ter uitdrukking van negatieve gevoelens jegens een persoon krijgt de voorkeur in de BN regio’s Centrum en Oost. In de BN regio West wordt vaker gekozen voor *niet mogen*.

- *Moeten* toegepast als ‘schuldig zijn’ wordt opvallend meer gekozen in de BN regio Centrum.
- Het gebruik van *mogen* in plaats van *lusten* is in de BN regio West sterker dan elders. In de BN regio Oost wordt maar enkele keren *mogen* gekozen, bijna even weinig als in NN.
- Ook in de keus tussen *hoeven* en *moeten* in een context met restrictief *maar* komt de regio Oost meer overeen met NN: in de BN regio’s Centrum en West wordt vaker voor *moeten* gekozen.
- Deontisch *kunnen* in combinatie met *zien/zorgen* wordt het meest gekozen in de BN regio West.

Ter afsluiting van het enquêteonderzoek kan vastgesteld worden dat we nu voor alle kwesties die naar de enquête zijn doorverwezen omdat het CGN onvoldoende gegevens biedt, statistisch betrouwbare resultaten hebben verkregen, die op één geval na ook statistisch significant zijn. In het volgende hoofdstuk zullen we de uitkomsten van ons enquêteonderzoek naar modale uitdrukkingen in BN en NN bezien in samenhang met die van ons corpusonderzoek om de belangrijkste conclusies te trekken.

4 Conclusie

Nu we beschikken over de uitkomsten van ons corpus- en enquêteonderzoek naar de uitdrukking van modaliteit in BN en NN, zoals samengevat in 2.4 en 3.4, kunnen we daar een aantal conclusies uit trekken. Eerst bespreken we de bevindingen op methodologisch terrein. Daarna gaan we in op de vastgestelde variatie tussen BN en NN, alsmede op de variatie in BN en in NN.

Om een aantal potentiële verschillen tussen BN en NN te bepalen hebben we uitvoerig corpusonderzoek verricht, waarvoor het CGN (Corpus Gesproken Nederlands) een waardevol instrument is gebleken. In de BN en NN subcorpora die in het CGN onderscheiden kunnen worden, zijn alle teksttypes onderzocht behalve *Read Speech*. In veel gevallen volstond een grove telling, maar soms waren ‘geval per geval’-analyses noodzakelijk. Beide typen bewerkingen leidden tot de vaststelling van een reeks significante verschillen.

Het corpusonderzoek is echter niet geheel zonder problemen verlopen, want bepaalde uitdrukkingen of specifieke constructies bleken niet voor te komen in het CGN of waren daarin zo moeilijk te vinden, dat onze inspecties soms geen uitkomst te zien gaven. In zulke gevallen hebben we gebruik gemaakt van een andere onderzoeksmethode, en wel van aanvullend enquêteonderzoek in de vorm van een schriftelijke groepsenquête met voorkeurtesten. We hebben zulk onderzoek verricht onder studenten op zes universiteiten in Nederland en België.

Hoe spontane spreekdata en testdata elkaar kunnen aanvullen en wat de voordelen zijn van een gecombineerde verzameling van spontane data én testdata, is beschreven door Cornips (1995: 111). Haar bevindingen worden door ons onderzoek bevestigd. De gegevens die de enquête heeft opgeleverd, vormen een bruikbare aanvulling op het corpusmateriaal. Zo had ons corpusonderzoek uitgewezen dat *moeten* in combinatie met *niet* voor een complementaire betekenis een gebruikswijze is die typisch BN is: in NN wordt daarvoor *niet hoeven* gebruikt. Dat deed ons vermoeden dat ook met andere negatieve of restrictieve elementen, zoals *maar*, in BN vaker *moeten* gebruikt zou worden dan *hoeven*. De opzoekingen in het CGN leverden echter niet genoeg relevante gevallen op om ons vermoeden te kunnen toetsen. Daarom hebben we vervolgens een enquêtevraag opgesteld met restrictief *maar*, waarin de ene antwoordmogelijkheid *moeten* is, en de andere *hoeven*. De uitkomst van de enquête wijst uit dat BN-sprekers ook hier *moeten* kiezen en NN-sprekers *hoeven*. De enquête verleent dus een algemenere geldigheid aan de bevinding uit het corpusonderzoek dat het gebruik van *moeten* in een negatieve context typisch BN is.

Net als corpusonderzoek is enquêteonderzoek niet zonder problemen. Een praktisch probleem is bijvoorbeeld dat er wegens het beperkte tijdsbestek ook beperkingen zijn op de typen respondenten die kunnen worden geraadpleegd. Onze steekproef bestaat uitsluitend uit studenten van vooraf geselecteerde opleidingen. De enquêteresultaten liggen dus binnen de grenzen van die steekproef. Een belangrijk probleem is de betrouwbaarheid van de antwoorden die respon-

denten geven. In onze enquête hebben ze uit twee uitdrukkingen moeten kiezen welke van beide ze zelf zouden gebruiken in een gegeven situatie. We hebben daarbij gevraagd naar hun *persoonlijke* taalgebruik en geprobeerd er alles aan te doen om interferentie van norm- of dialectkennis te weren. Maar uitsluiten dat er enige invloed is geweest, kunnen we niet. Een ander probleem dat we kort willen noemen is dat de antwoorden ons niets leren over het relatieve gebruik van de bevraagde uitdrukkingen. Als respondenten mogelijkheid A aankruisen, mogen we er niet uit afleiden dat ze de uitdrukking van B nooit gebruiken. En zelfs als alle NN-sprekers antwoord A aankruisen, houdt dat niet automatisch in dat B nooit gebruikt wordt in NN. Kortom, de enquête verschaft geen absolute gegevens, maar een *indicatie*.

Een laatste methodologisch punt is dat de resultaten van corpuslinguïstisch onderzoek en van enquêteonderzoek niet zo maar ‘bij elkaar opgeteld’ kunnen worden. Immers, de data waarop ze betrekking hebben, verschillen kwalitatief: authentiek taal materiaal in het corpusonderzoek versus geconstrueerde voorbeelden (met geëliciteerde oordelen) in de enquête. Het belang van deze opmerking laat zich goed illustreren aan de hand van de kwestie *mogen* versus *kunnen* in combinatie met *verwachten*. Het is de enige kwestie waarvoor met het corpusonderzoek al een betrouwbaar statistisch resultaat was verkregen, maar die toch is opgenomen in de enquête. Op grond van het corpusonderzoek was geconcludeerd dat er in deze kwestie geen verschil is tussen BN en NN. Echter, in de enquête blijkt dat er wél zo’n verschil bestaat: de BN respondenten kiezen significant vaker voor *mogen* met *verwachten* dan de NN respondenten, die vaker voor *kunnen* kiezen. Waar beide typen onderzoek mogelijk zijn, kunnen ze kennelijk leiden tot nuancering van de uitkomsten. Een mogelijke verklaring voor zulke verschillen zou kunnen zijn dat er in de enquête maar enkele (i.c. twee) specifieke contexten voor een fenomeen aangeboden zijn, terwijl het corpusonderzoek in aanleg alle mogelijke contexten van een fenomeen bestrijkt. Omdat we niet kunnen (mogen) uitsluiten dat ook in andere kwesties corpusonderzoek en enquête verschillende resultaten opgeleverd zouden kunnen hebben, dient de conclusie ‘(niet) significant in NN of BN’ altijd met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd te worden: we hebben laten zien of een verschil significant is *in het CGN* of *in onze enquête*.

VARIATIE TUSSEN BN EN NN, ALSMEDE VARIATIE IN BN EN IN NN

In 2.4 en 3.4 zijn beknopte overzichten gegeven van alle gevonden verschillen tussen BN en NN. Op basis van die bevindingen kunnen we tot een paar algemene conclusies komen over de modale variatie tussen BN en NN.

1. Er zijn talrijke verschillen tussen BN en NN op het gebied van modale uitdrukkingen.

“Algemeen wordt aangenomen dat de verschillen in grammatica tussen Nederland en Vlaanderen helemaal niet zo talrijk en ook niet zo opvallend zijn”, zo constateert Haeseryn (1996: 111-2); hij stelt daarbij de vraag “of het bestaan van grammaticale verschillen tussen het Nederlands van Nederlanders en dat van Vlamingen niet onderschat wordt”. In zoverre de uitdrukking van modaliteit tot het grammaticale domein gerekend kan worden, is de bezorgdheid van Haeseryn terecht te noemen. Zowel ons corpusonderzoek als ons enquêteonderzoek wijst uit dat er op het gebied van modaliteit een aanzienlijk aantal verschillen bestaat tussen BN en NN. Zo hebben we voor alle onderzochte modale werkwoorden verschillen tussen BN en NN gevonden.

2. Er is meer regionale variatie van modale uitdrukkingen in BN dan in NN.

In het corpusonderzoek op basis van het CGN is het niet doenlijk geweest regionale variatie op te sporen; het is wel mogelijk gebleken in het enquêteonderzoek. Voor enkele modale verschijnselen hebben we regionale verschillen gevonden, en wel bij vijf verschijnselen in BN, in NN slechts bij één verschijnsel. Daaruit kunnen we afleiden dat er over het gebruik van modale uitdrukkingen onder de Nederlandse respondenten van verschillende regio's een grotere eensgezindheid bestaat dan onder de Belgische. De BN variëteit is kennelijk minder 'gevestigd' dan de NN variëteit.

Als het op taalvariatie aankomt, sluit het zuiden van Nederland zich volgens Haeseryn (1996: 124) in zekere mate aan bij België. Voor modaliteitsuitdrukkingen wordt dat niet bevestigd in het enquêteonderzoek. Bij geen van de onderzochte verschijnselen verschillen de antwoorden in de NN regio Zuid significant van de overige NN regio's. In de NN regio Zuid kiezen respondenten dezelfde antwoorden als de andere geënquêteerde NN-sprekers en doorgaans wijken die antwoorden significant af van de antwoorden van de BN-sprekers.

3. Er is aanleiding om ervan uit te gaan dat 'de modale ruimte' in BN en die in NN anders ingericht zijn.

De vastgestelde verschillen wijzen erop dat de inrichting van de modale ruimte (vgl. de 'semantic map of modality' van Van der Auwera & Plungian 1998) in BN en die in NN niet identiek zijn. Dat geldt in belangrijke mate voor het gebruik van de modale werkwoorden. Nemen we met Van der Auwera & Plungian aan dat de conceptuele modale ruimte bestaat uit noties als dynamische, deontische en epistemische modaliteit (zie 1.4), dan kunnen we bijvoorbeeld vaststellen dat het werkwoord *kunnen* in BN vaker deontisch wordt gebruikt dan in NN. Dat geldt, zo is gebleken, niet alleen voor min of meer idiomatische directieve uitdrukkingen als *je kunt zien* en *je kunt zorgen* (3.3.9), maar ook in combinatie met 'neutrale' werkwoorden als *afwassen* en *gras maaien* (3.3.10). Verder blijken BN sprekers vaker dan NN sprekers te kiezen voor de modale werkwoorden *moeten* en *zullen* om epistemische modaliteit tot uitdrukking te

brengen, althans in combinatie met een voltooid complement (*Dat moet/zal gelukt zijn*) (2.3.1.1.3). Een opvallend voorbeeld is het modale werkwoord *moeten*. Het wordt in BN meestal gebruikt voor de complementaire betekenis waarvoor in NN *hoeven* gebruikt wordt. *Hoeven* is in het algemeen veel frequenter in NN dan in BN. Ook bij constructies met restrictief *maar* kiezen NN-sprekers voor *hoeven* en BN-sprekers voor *moeten*. *Moeten* kent in BN nog andere gebruikswijzen die voor NN-sprekers ongewoon zijn. Zo is *moeten* de gebruikelijke vorm voor conditionele constructies. Het NN kent dat gebruik zelfs helemaal niet. Ook het gebruik van *moeten* in de betekenis ‘schuldig zijn’ komt alleen voor bij BN-sprekers. Er zijn ook relatieve verschillen. BN-sprekers gebruiken in een aanbod vaker *moeten* dan NN-sprekers (die vaker *willen* kiezen).

Bij de epistemische adverbia zien we ook opvallende verschillen tussen BN en NN. Epistemisch *zeker* is frequenter in BN, evenals *waarschijnlijk*, *allicht*, *wellicht* en de uitdrukking *zeker en vast* (*vast en zeker*). In NN valt daarentegen een hele hoge frequentie van epistemisch *vast* te bespeuren. Omvat *vast* mogelijk de betekenissen die in BN met *waarschijnlijk*, *wellicht* en *allicht* uitgedrukt worden?⁵⁹ Verder komt de uitdrukking *zeker en vast* niet in NN voor (anders dan in speels gebruik), en ook *vast en zeker* is veeleer zeldzaam. Bovendien zijn er aanwijzingen dat de graad van zekerheid uitgedrukt met *wellicht* niet hetzelfde is in BN en NN.⁶⁰

4. Sommige verschillen tussen BN en NN kunnen communicatieve implicaties hebben.

Globaal genomen zijn verschillen tussen BN en NN “verschillen in gebruikswaarde”: woorden of uitdrukkingen hebben “een andere betekenis, een andere connotatie, andere verbindingsmogelijkheden, enz.”, zo stellen De Caluwe & Devos (1996: 23). Volgens Haeseryn (1996: 123) “is [er] vrijwel niets wat uitsluitend in het ene deel van het taalgebied voorkomt en in het andere deel onmogelijk is”. Op het gebied van modaliteit treffen we echter wel absolute verschillen aan. De BN advieslezing van *kunnen* in combinatie met *best* (*wie gezond wil blijven, kan best stoppen met roken*) is onmogelijk in NN. Conditioneel *moest* (*moest het morgen regenen, dan gaat het feest niet door*) komt alleen voor in BN; NN-sprekers gebruiken dat niet.

⁵⁹ Ook inbegrepen zou kunnen worden de betekenis van bijvoorbeeld epistemisch *moeten*, vergelijk: *het is vast gelukt* naast *het moet gelukt zijn*. Diverse typen uitdrukkingen van modaliteit lijken hier met elkaar te kunnen ‘concurreren’.

⁶⁰ In vervolgonderzoek moet geprobeerd worden preciezer te bepalen welke talige middelen beide taalvariëteiten inzetten ter uitdrukking van specifieke modale noties (specifieke delen van ‘modality’s semantic map’).

Volgens Haeseryn (ibid.: 124) kunnen absolute verschillen zoals bij *moest het morgen regenen* aanleiding tot misverstand geven tussen BN- en NN-sprekers. Volgens Vromans (1992: 85) “valt het met de communicatiestoornissen tussen Vlamingen en Nederlanders nogal mee zolang de verschillen in taal tussen de beide gesprekspartners op zuiver lexicaal vlak liggen (...). Iets anders wordt het als de verschillen liggen op een semantisch niveau, d.w.z. als men aan beide kanten dezelfde woorden gebruikt in een net iets verschillende betekenis. Een voorbeeld daarvan is het “hardnekkige” Zuidnederlandisme *moeten* waar de Nederlandse standaardtaal *hoeven* gebruikt wil zien.” Zo zou inderdaad BN *je moet niet komen* ‘het is niet nodig dat je komt’ door een NN-spreker geïnterpreteerd kunnen worden als ‘het is verplicht dat je niet komt’: *je moet [niet komen]*.

Zolang het typische gebruik van de ene variëteit doorzichtig is voor sprekers van de andere variëteit, ontstaan er geen communicatieproblemen (zie ook Hagen 1995), zoals bij de overbekende BN uitdrukking *zeker en vast*, die door NN-sprekers prima begrepen wordt. Maar als het onbekende gebruik niet doorzichtig is, kan de boodschap verkeerd overkomen. *Je kan best stoppen met roken* betekent voor NN-sprekers ‘je bent er echt wel toe in staat om te stoppen met roken’, maar BN-sprekers kunnen er ook de interpretatie ‘het is beter als je stopt met roken’ aan toekennen. In deze studie zijn een aantal vaak heel subtiele verschillen tussen BN en NN onder de aandacht gebracht, die zouden kunnen leiden tot misverstanden tussen BN- en NN-sprekers.

BIJLAGEN

Bijlage 1: Controlevragen

Bijlage 2: Enquêteformulieren

- 1.1 Enquêteformulier België, vragenreeks A (variant 1a)
- 1.2 Enquêteformulier Nederland, vragenreeks B (variant 2a)

Bijlage 3: Mondelinge introductie

Bijlage 4: Groepen

- 4.1 Groepen in België
- 4.2 Groepen in Nederland

Bijlage 5: Afgewezen data

- 5.1 Afgewezen wegens leeftijd
- 5.2 Afgewezen wegens taalachtergrond
- 5.3 Overzicht alle afwijzingen per criterium of combinatie van criteria

Bijlage 6: Verhuizende data

- 6.1 Verhuizende data in België
- 6.2 Verhuizende data in Nederland

Bijlage 7: Geaccepteerde data per enquêtevariant

- 6.3 Geaccepteerde data in België
- 6.4 Geaccepteerde data in Nederland

Bijlage 8: Resultaten beide of geen van beide bruikbaar/ongeldig antwoord

Bijlage 1: Controlevragen

Nummer / Vragenreeks **Controlevraag ('juiste' antwoord telkens bovenaan)**

- C1/A *Ilse, je feestje is heel gezellig, maar ik moet nu weg.*
 Ik ga naar huis.
 Ik kom naar huis.
- C1/B *Frank, je etentje was heel gezellig, maar ik moet nu weg.*
 Ik ga naar huis.
 Ik kom naar huis.
- C2/A *Jan, deze brief moet vóór zes uur op de post.*
 Neem jij hem even mee naar het postkantoor?
 Haal jij hem even mee naar het postkantoor?
- C2/B *Anne, dit boek moet vóór zes uur in de bibliotheek zijn.*
 Neem jij het even mee naar de bibliotheek?
 Haal jij het even mee naar de bibliotheek?
- C3/A [Vraag] *Spreek ik met mevrouw Peeters?*
 [Antwoord] Ja, daar spreekt u mee.
 [Antwoord] Ja, hier spreekt u mee.
- C3/B [Vraag] *Spreek ik met meneer Jansen?*
 [Antwoord] Ja, daar spreekt u mee.
 [Antwoord] Ja, hier spreekt u mee.
- C4/A *Zijn rouwbetuiging kwam te laat, maar was even oprecht gemeend.*
 Zijn rouwbetuiging kwam te laat, maar was daarom niet minder oprecht.
 Zijn rouwbetuiging kwam te laat, maar was daarom niet meer dan oprecht.
- C4/B *Haar gelukwensen komen te laat, maar zijn even oprecht gemeend.*
 Haar gelukwensen komen te laat, maar zijn daarom niet minder gemeend.
 Haar gelukwensen komen te laat, maar zijn daarom niet meer dan gemeend.

Bijlage 2: Enquêteformulieren

2.1 Enquêteformulier België, vragenreeks A (variant 1a)

UNIVERSITEIT
ANTWERPEN

PERSOONLIJKE GEGEVENS

Geslacht	☐ Vrouw ☐ Man	Geboortejaar 19 __ __
Lagere school	In de gemeente _____ Gelegen in de provincie _____	
Moedertaal	☐ Het Nederlands is mijn enige moedertaal. ☐ Ik ben tweetalig opgevoed, namelijk in het Nederlands en _____ ☐ Mijn moedertaal is niet Nederlands, maar _____	

INSTRUCTIES

De cursieve tekst beschrijft een situatie. Daaronder staan telkens twee zinnen. Welke van de twee zinnen zou jij gebruiken in de gegeven situatie?

Zet een kruisje in het vakje naast de zin die jij zou gebruiken.

Voorbeeldvraag: *Ik haal het woordenboek uit de kast.*

- Ik pak het woordenboek.
 Ik neem het woordenboek.

☞ Kruis je **persoonlijke voorkeur** aan. Denk dus niet aan wat je in de lessen Nederlands hebt geleerd, maar antwoord zoals je denkt dat je het **zelf zou zeggen**.

☞ Blijf steeds bij je **eerste indruk**: ga niet terug om een antwoord te veranderen.

☞ Alleen als je **écht niet kunt kiezen** tussen de twee zinnen mag je ze allebei aankruisen.

☞ **Sla geen vragen over**.

☞ Eventuele commentaar bij een antwoord kun je geven in de **commentaarruimte** op het einde van de vragenlijst. Vermeld duidelijk over welke vraag het gaat.

VRAGEN

1. *De uitleentermijn van de boeken verstrijkt op 1 maart.*

- De boeken zijn in te leveren vóór 1 maart.
- De boeken moeten ingeleverd worden vóór 1 maart.

2. *Ik heb lang genoeg op je werkstuk gewacht.*

- Je ziet maar dat je het morgen af hebt.
- Je kunt zien dat je het morgen af hebt.

3. *Het schiet me te binnen dat ik je dat broodje nog niet terugbetaald heb.*

- Hoeveel moet ik je?
- Hoeveel krijg je van me?

4. *Zijn rouwbetuiging kwam te laat, maar was even oprecht gemeend.*

- Zijn rouwbetuiging kwam te laat, maar was daarom niet minder oprecht.
- Zijn rouwbetuiging kwam te laat, maar was daarom niet meer dan oprecht.

5. *De school begon om half negen.*

- Om half negen hoefden we op school te zijn.
- Om half negen moesten we op school zijn.

6. *Ik kan wel goed overweg met haar.*

- Ik vind haar wel sympathiek.
- Ik mag haar wel.

7. *Hier is een fooi niet nodig.*

- Hier dien je geen fooi te geven.
- Hier hoeft je geen fooi te geven.

8. *Ilse, je feestje is heel gezellig, maar ik moet nu weg.*

- Ik ga naar huis.
- Ik kom naar huis.

9. *Ik heb al het hele huis gestofzuigd, boodschappen gedaan en gekookt.*

- Jij kunt nu de afwas doen!
- Doe jij nu maar eens de afwas!

10. *De cijfers bevestigen mijn conclusie.*

- Ik mag het ook afleiden uit de cijfers.
- Ik kan het ook afleiden uit de cijfers.

11. *Ik zie dat jullie glazen leeg zijn.*

- Willen jullie nog iets drinken?
- Moeten jullie nog iets drinken?

12. [Vraag] *Spreek ik met mevrouw Peeters?*

- [Antwoord] Ja, hier spreekt u mee.
- [Antwoord] Ja, daar spreekt u mee.

13. *Ellen is hoogzwanger.*

- We kunnen de baby elk moment verwachten.
- We mogen de baby elk moment verwachten.

14. *Een telefoontje is genoeg: dan komt hij al.*

- Ik hoef maar te bellen en hij komt.
- Ik moet maar bellen en hij komt.

15. *Ik vind koffie niet lekker.*

- Ik lust geen koffie.
- Ik mag geen koffie.

16. *Voor zijn gezondheid zou Tom moeten stoppen met roken.*

- Tom kan maar het beste stoppen met roken.
- Tom kan best stoppen met roken.

17. *Jan, deze brief moet vóór zes uur op de post.*

- Haal jij hem even mee naar het postkantoor?
- Neem jij hem even mee naar het postkantoor?

18. *Hebben jullie nog zin in een stukje taart?*

- Mag ik jullie nog een stukje taart aanbieden?
- Kan ik jullie nog een stukje taart aanbieden?

RUIMTE VOOR COMMENTAAR

2.2 Enquêteformulier Nederland, vragenreeks B (variant 2a)

vrije Universiteit *amsterdam***PERSOONLIJKE GEGEVENS**

Geslacht	☐ Vrouw	Geboortejaar 1 9 _ _
	☐ Man	
Lagere school	In de gemeente _____	
	Gelegen in de provincie _____	
Moedertaal	☐ Het Nederlands is mijn enige moedertaal.	
	☐ Ik ben tweetalig opgevoed, namelijk in het Nederlands en _____	
	☐ Mijn moedertaal is niet Nederlands, maar _____	

INSTRUCTIES

De cursieve tekst beschrijft een situatie. Daaronder staan telkens twee zinnen. Welke van de twee zinnen zou jij gebruiken in de gegeven situatie?

Zet een kruisje in het vakje naast de zin die jij zou gebruiken.

Voorbeeldvraag: *Ik haal het woordenboek uit de kast.*

- Ik pak het woordenboek.
 Ik neem het woordenboek.

☞ Kruis je **persoonlijke voorkeur** aan. Denk dus niet aan wat je in de lessen Nederlands hebt geleerd, maar antwoord zoals je denkt dat je het **zelf zou zeggen**.

☞ Blijf steeds bij je **eerste indruk**: ga niet terug om een antwoord te veranderen.

☞ Alleen als je **écht niet kunt kiezen** tussen de twee zinnen mag je ze allebei aankruisen.

☞ **Sla geen vragen over.**

☞ Eventuele commentaar bij een antwoord kun je geven in de **commentaarruimte** op het einde van de vragenlijst. Vermeld duidelijk over welke vraag het gaat.

VRAGEN

1. *Ik heb de struiken gesnoeid en de hele moestuin omgespit.*

- Jij kunt nu het gras maaien!
- Maai jij nu maar het gras!

2. *Er is nog een beetje soep.*

- Wie wil er nog wat hebben?
- Wie moet er nog wat hebben?

3. *Het is niet helemaal duidelijk wat met de tekst bedoeld wordt, maar ik zou hem zo interpreteren.*

- Dat kan ik er in elk geval in lezen.
- Dat mag ik er in elk geval in lezen.

4. *Anne, dit boek moet vóór zes uur in de bibliotheek zijn.*

- Haal jij het even mee naar de bibliotheek?
- Neem jij het even mee naar de bibliotheek?

5. *Is het nodig dat ik daarop inga?*

- Moet ik daarop ingaan?
- Hoef ik daarop in te gaan?

6. *Ik heb iets tegen hem.*

- Ik mag hem niet.
- Ik moet hem niet.

7. *Haar gelukwensen komen te laat, maar zijn even oprecht gemeend.*

- Haar gelukwensen komen te laat, maar zijn daarom niet minder gemeend.
- Haar gelukwensen komen te laat, maar zijn daarom niet meer dan gemeend.

8. *Ik vind aardbeien heel lekker.*

- Ik mag heel graag aardbeien.
- Ik lust heel graag aardbeien.

9. *Ik heb lang genoeg op je werkstuk gewacht.*

- Je kunt zorgen dat je het morgen af hebt.
- Je zorgt maar dat je het morgen af hebt.

10. *Een zes is voldoende om te slagen.*

- Om te slagen moet je maar een zes hebben.
- Om te slagen hoef je maar een zes te hebben.

11. *Wie lust er nog een glaasje wijn?*

- Wie kan ik nog een glaasje wijn aanbieden?
- Wie mag ik nog een glaasje wijn aanbieden?

12. *[Vraag] Spreek ik met meneer Jansen?*

- [Antwoord] Ja, daar spreekt u mee.
- [Antwoord] Ja, hier spreekt u mee.

13. *De werkuren zijn al betaald, maar het gebruikte materiaal nog niet.*

- Het materiaal is nog te betalen.
- Het materiaal moet nog betaald worden.

14. *U wordt veel te dik, ik raad u aan om te letten op wat u eet.*

- U kan best letten op wat u eet.
- U kan maar het beste letten op wat u eet.

15. *Bij bewolkt weer is het niet nodig om de tafeltjes op het terras te zetten.*

- Bij bewolkt weer hoeven de tafeltjes niet op het terras gezet te worden.
- Bij bewolkt weer dienen de tafeltjes niet op het terras gezet te worden.

16. *Frank, je etentje was heel gezellig, maar ik moet nu weg.*

- Ik kom naar huis.
- Ik ga naar huis.

17. *Bart heeft gisteren 20 euro van me geleend en hij heeft die nog niet terugbetaald.*

- Ik krijg nog 20 euro van hem.
- Hij moet mij nog 20 euro.

18. *Marie, ik zie dat je zwanger bent.*

- Wanneer kunnen we de baby verwachten?
- Wanneer mogen we de baby verwachten?

RUIMTE VOOR COMMENTAAR

Bijlage 3: Mondelinge introductie

Hallo allemaal,

Ik ben een medewerker van de Universiteit Antwerpen / Vrije Universiteit Amsterdam. Ik zou graag even jullie aandacht willen voor een enquête.

Ik ben bezig met cognitiewetenschappelijk onderzoek samen met enkele andere medewerkers. Wij onderzoeken het taalgebruik van jong-volwassenen, dus van jullie generatie. Daarom hebben we een enquête gemaakt. Ik ga jullie zometeen de vragenlijst geven. Begin nog niet met invullen: ik ga de lijst eerst samen met jullie doornemen.

OK, heeft iedereen nu een vragenlijst gekregen? Op de eerste bladzijde vragen we wat persoonlijke gegevens. Die mogen jullie ineens invullen. Je naam hoeft nergens op te schrijven, iedereen blijft anoniem. Als je klaar bent met de persoonlijke gegevens, wacht dan even, daarna ga ik met jullie de instructies doornemen!

Was alles duidelijk? Dan gaan we nu over naar de instructies. Die heb je nodig om de vragen op de volgende bladzijden in te vullen. Jullie kunnen mee volgen in het kadertje. Begin nog NIET met invullen!

De cursieve tekst beschrijft steeds een situatie. Onder die tekst staan telkens twee zinnen. De vraag is welke van die twee zinnen jij zelf zou gebruiken in de beschreven situatie. Je zet een kruisje naast die zin die jij zou gebruiken.

Bijvoorbeeld: de situatie is: *Ik haal het woordenboek uit de kast*. Je bekijkt de twee zinnen. Als jij in die situatie zou zeggen “Ik **pak** het woordenboek”, dan kruis je de eerste zin aan. Maar als je eerder zou zeggen “Ik **neem** het woordenboek”, dan kruis je de tweede zin aan.

- Je kruist dus echt jouw persoonlijke voorkeur aan. Je denkt niet aan wat je eventueel hebt geleerd, of aan wat er misschien ‘goed’ of ‘fout’ zou zijn. In dit onderzoek zijn er geen ‘goede’ of ‘foute’ antwoorden! Je antwoordt zoals jij denkt dat je het zou zeggen.

- En je blijft daarbij bij je eerste indruk. Het is niet de bedoeling dat je een antwoord later gaat veranderen.

- Alleen als je écht niet kunt kiezen tussen de twee zinnen, dan mag je ze allebei aankruisen. Als je bij die voorbeeldvraag net zo goed “Ik **pak** het woordenboek” zou kunnen gebruiken als “ik **neem** het woordenboek”, en je kunt echt geen keuze maken, dan kruis je ze alletwee aan.

- Je mag geen vragen overslaan of open laten. Je moet bij elke vraag een keuze maken. Als je tóch de neiging voelt om een vraag over te slaan, roep mij dan, en dan bekijken we wat het probleem is.

- Als je commentaar hebt bij je antwoord op een bepaalde vraag dan kun je die geven in de commentaarruimte helemaal op het einde van de lijst. Vermeld dan wel duidelijk over welke vraag het gaat!

Ik hoop dat alles duidelijk is? Of zijn er vragen?

Neem je tijd om de vragen goed te lezen. Het invullen zal uiteindelijk maar een paar minuten duren. Als je klaar bent, dan draai je je lijst om en dan wacht je even. Ik haal de lijsten pas op als iedereen klaar is.

Oké, bedankt voor jullie medewerking. Als er iemand meer wil weten over het onderzoek, over onze werkwijze en de resultaten, dan kun je een mailtje sturen. Dan krijg je over een paar weken wat informatie in je mailbox.

Bijlage 4: Groepen

4.1 Groepen in België

Afkortingen: lic = licentiaat (hogere jaren); ba = bachelor

Locatie	Groep	Opleiding	Aantal respondenten
Universiteit Gent	G-1	Biochemie/Biotechnologie (ba2)	34
	G-2	Biochemie/Biotechnologie (ba2)	33
	G-3	Communicatiewetenschappen (lic)	48
	G-4	Biochemie/Biotechnologie (lic)	28
Totaal Gent = 4 groepen			143
Universiteit Antwerpen	A-1	Communicatiewetenschappen (lic)	32
	A-2	Rechten (lic)	18
	A-3	Rechten (lic)	30
	A-4	Rechten (lic)	25
	A-5	Toeg. Econ. Wetenschappen (ba1)	34
Totaal Antwerpen = 5 groepen			139
Universiteit Hasselt	D-1	Handelsingenieur (ba1)	14
	D-2	Verkeerskunde (ba1)	13
	D-3	Verkeerskunde (ba1)	17
	D-4	Handelsingenieur (ba2)	16
	D-5	Handelsingenieur (ba2)	19
	D-6	Handelsingenieur (ba2)	37
	D-7	Handelsingenieur (ba2)	20
	D-8	Informatica/ICT (ba)	50
Totaal Hasselt = 8 groepen			186

4.2 Groepen in Nederland

Locatie	Groep	Opleiding	Aantal respondenten
Vrije Universiteit Amsterdam	AM-1	Rechten (3 ^e j)	16
	AM-2	Rechten (2 ^e j)	17
	AM-3	Biologie (1 ^e j)	31
	AM-4	Bewegingswetenschappen (2 ^e j)	24
	AM-5	Natuurkunde/Wiskunde (2 ^e j)	19
Totaal Amsterdam = 5 groepen			107
Rijksuni- versiteit Groningen	GR-1	Scheikunde (2 ^e j)	78 (projectgroepjes)
	GR-2	Rechten (1 ^e j)	35
	GR-3	Biologie (1 ^e j)	56
	GR-4	Biologie (3 ^e j)	43
Totaal Groningen = 4 groepen			212
Radboud Universiteit Nijmegen	NY-1	Biologie (2 ^e j)	53
	NY-2	Biologie (2 ^e j)	59
	NY-3	Rechten (2 ^e j)	18
	NY-4	Rechten (2 ^e j)	16
Totaal Nijmegen = 4 groepen			146

Bijlage 5: Afgewezen data

5.1 Afgewezen wegens leeftijd

NB In onderstaande tabel is de afwijzing wegens leeftijd opgenomen alleen én in combinatie met andere criteria (bijv. controlevragen).

	NN-sprekers	BN-sprekers	Totaal
Geboortejaar < 1980	28	5	33
Geboortejaar niet ingevuld	2	1	3
Totaal afwijzing wegens leeftijd	30	6	36
Totaal aantal afnames	465	468	933

5.2 Afgewezen wegens taalachtergrond

NB In onderstaande tabel is de afwijzing wegens taalachtergrond opgenomen alleen én in combinatie met andere criteria (bijv. controlevragen).

	NN-sprekers	BN-sprekers	Totaal
Afwijzing wegens eerste taal	40	12	52
Afwijzing wegens tweetaligheid	51	23	74
Eerste of tweede taal vergeten in te vullen	-	2	2
Totaal afwijzing wegens taalachtergrond	91	37	108
TOTAAL aantal afnames	465	468	933

5.3 Overzicht alle afwijzingen per criterium of combinatie van criteria

Criterium	Uitval NN-sprekers	Uitval BN-sprekers	Uitval totaal
Leeftijd	18	6	24
Taalachtergrond	44	29	73
Regio van herkomst	5	2	7
Leeftijd & taalachtergrond	4	-	4
Leeftijd & regio van herkomst	2	-	2
Taalachtergrond & regio van herkomst	25	1	26
Leeftijd & taalachtergrond & regio van herkomst	2	-	2
Leeftijd & controlevragen	2	-	2
Taalachtergrond & controlevragen	5	7	12
Regio van herkomst & controlevragen	1	1	2
Leeftijd & taalachtergrond & controlevragen	1	-	1
Leeftijd & regio van herkomst & controlevragen	-	-	-
Taalachtergrond & regio van herkomst & controlevragen	9	-	9
Leeftijd & taalachtergrond & regio van herkomst & controlevragen	1	-	1
Alleen controlevragen	27	25	52
TOTAAL	146	71	217

Bijlage 6: Verhuizende data

6.1 Verhuizende data in België

Locatie afname	Totaal geaccepteerd = 100 %	Verhuizing	Aantal naar regio
Universiteit Antwerpen = BN regio Centrum	117	15,38 % (18)	14 → BN regio West 4 → BN regio Oost
Universiteit Hasselt = BN regio Oost	158	21,52 % (34)	33 → BN regio Centrum 1 → BN regio West
Universiteit Gent = BN regio West	122	13,93 % (17)	16 → BN regio Centrum

6.2 Verhuizende data in Nederland

Locatie afname	Totaal geaccepteerd = 100 %	Verhuizing	Aantal naar regio
Vrije Universiteit Amsterdam = NN regio Noordwest	71	11,26 % (8)	6 → NN regio Noordoost 2 → NN regio Zuid
Rijksuniversiteit Groningen = NN regio Noordoost	156	42,95 % (67)	40 → NN regio Noordwest 27 → NN regio Zuid
Radboud Universiteit Nijmegen = NN regio Zuid	92	17,39 % (16)	8 → NN regio Noordoost 8 → NN regio Noordwest

Bijlage 7: Geaccepteerde data per enquêtevariant

7.1 Geaccepteerde data in België

BN regio West

				A1a	15
		A1	30	A1b	15
				A2a	15
	A	A2	30	A2b	15
123	→	→	→		
	B	B1	31	B1a	17
				B1b	14
		B2	32	B2a	16
				B2b	16

BN regio Centrum

				A1a	21
		A1	43	A1b	22
				A2a	16
	A	A2	32	A2b	16
145	→	→	→		
	B	B1	29	B1a	15
				B1b	14
		B2	41	B2a	21
				B2b	20

BN regio Oost

				A1a	16
		A1	30	A1b	14
				A2a	18
	A	A2	33	A2b	15
129	→	→	→		
	B	B1	33	B1a	16
				B1b	17
		B2	33	B2a	16
				B2b	17

7.1 Geaccepteerde data in Nederland

NN regio Noordwest

				A1a	15
		A1	28	A1b	13
				A2a	11
	A	A2	28	A2b	17
113	→	→	→		
	B	B1	27	B1a	16
				B1b	11
		B2	30	B2a	17
				B2b	13

NN regio Noordoost

				A1a	15
		A1	29	A1b	14
				A2a	13
	A	A2	24	A2b	11
102	→	→	→		
	B	B1	28	B1a	12
				B1b	16
		B2	21	B2a	10
				B2b	11

NN regio Zuid

				A1a	13
		A1	30	A1b	17
				A2a	10
	A	A2	23	A2b	13
104	→	→	→		
	B	B1	26	B1a	13
				B1b	13
		B2	25	B2a	9
				B2b	16

Bijlage 8: Resultaten beide of geen van beide bruikbaar/ongeldig antwoord

Item	Beide bruikbaar		Geen van beide bruikbaar		Ontbrekend of ongeldig antwoord	
	BN-sprekers	NN-sprekers	BN-sprekers	NN-sprekers	BN-sprekers	NN-sprekers
1	2	-	1	1	-	1
2	3	-	1	2	-	-
3	2	5	6	1	-	-
4	1	5	-	-	-	-
5	3	-	-	-	-	-
6	5	-	-	-	-	-
7	9	1	2	1	-	-
8	3	3	1	1	1	-
9	1	-	-	-	1	-
10	3	-	-	-	-	-
11	-	-	-	-	-	-
12	2	-	-	-	-	-
13	-	-	2	-	1	-
14	2	1	3	-	-	-
15	1	-	-	3	-	-
16	5	-	-	-	-	-
17	1	2	-	1	-	-
18	1	3	1	1	-	-
19	4	1	-	-	-	-
20	7	3	-	-	-	-
21	-	1	-	-	-	-
22	1	1	1	2	-	-
23	3	8	1	1	-	-
24	1	4	3	-	-	1
25	-	-	6	-	-	-
26	-	-	2	3	-	-
27	-	-	-	1	-	-
28	1	-	-	-	-	-

REFERENTIES

- Algemene Nederlandse spraakkunst*. Zie Haeseryn e.a. (1997).
- Auwera, Johan van der & Vladimir A. Plungian (1998). Modality's semantic map. *Linguistic Typology* 2, 79-124.
- Bartelds, J.F.; E.P.W.A. Jansen & Th.H. Joostens (1989). *Enquêteeren. Het opstellen en gebruiken van vragenlijsten*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Bennis, Hans (1990). TI: A note on modal passives. In: Joan Mascaró & Marina Nespór (red.), *Grammar in progress. Glow essays for Henk van Riemsdijk*. Dordrecht: Foris, 33-40.
- Billiet, Jaak B. (1992). *Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek: ontwerp en dataverzameling*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Boogaart, Ronny (2005). Semantics and pragmatics in construction grammar: the case of modal verbs. Lezing 9th International Pragmatics Conference, Riva del Garda, Italië. [Verschijnt in: Alexander Bergs & Gabriele Diewald (red.), *Context in Construction Grammar*. Amsterdam: Benjamins.]
- Boogaart, Ronny (2006). "Het is te zien hoe dat je het ziet": de modale infinitief in Nederland en België. *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 24, 37-50.
- Boogaart, Ronny (te versch.) Conditionele constructies met *moest(en)* en *mocht(en)* in Belgisch-Nederlands en Nederlands-Nederlands. *Neerlandistiek.nl*.
- Boon, Ton den & Dirk Geeraerts (2005). *Van Dale groot woordenboek der Nederlandse taal*. Veertiende, herziene uitgave. Utrecht: Van Dale Lexicografie.
- Byloo, Pieter (in voorbereiding). *Modality and negation* [Dissertatie].
- Caluwe, Johan De & Magda Devos (1998). Noord/Zuid-verschillen in de Nederlandse morfologie. In: Erik Hoekstra & Caroline Smits (red.), *Morfologiedagen 1996*. Amsterdam: Meertens-Instituut, 21-33.
- Caluwe, Johan De (2002, red.). *Taalvariatie & Taalbeleid. Bijdragen aan het taalbeleid in Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam/Apeldoorn.
- Caluwe, Johan De & Dirk Geeraerts (2002). Taalbeleid en de lexicale Noord/Zuid-variatie – Introductie, 13-18.
- CGN, zie Nederlandse Taalunie.
- Chambers, J.K.; Peter Trudgill & Natalie Schilling-Estes (2002). *The handbook of language variation and change*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Clerck, Walter De (1981). *Nijhoffs Zuid-Nederlands woordenboek*. 's-Gravenhage/Antwerpen: Martinus Nijhoff.
- COLLECTIEF [PEE Willem] (1973, red.). *Album Willem Pée, de jubilaris aangeboden bij zijn zeventigste verjaardag*. Tongeren: Michiels.
- Cornips, Leonie (1995). De voordelen van testdata in sociolinguïstisch, syntactisch onderzoek. In: Erica Huls & Jetske Klatter-Folmer (red.), *Artikelen van de Tweede Sociolinguïstische Conferentie*. Delft: Eburon, 11-124.
- Cornips, Leonie & Cecilia Poletto (2005). On standardising syntactic elicitation

- techniques (part 1). *Lingua* 115, 939-957.
- Crystal, David (1997). *The Cambridge encyclopedia of language* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Daems, Frans & Louis Goossens (1983, red.). *Een spyeghel voor G. Jo Steenbergen*. Leuven: Acco.
- Daman, Johannes A. (1946). *Het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen (Zuid-Nederland)*. Gent: Daphne.
- Demol, Jan (1973). Moest. In: COLLECTIEF [PEE Willem] (red.), 95-100.
- Deygers, Katrien e.a. (2002). Methodologische uitdagingen in het kwantitatieve onderzoek naar lexicale variatie. In: De Caluwe e.a. (red.), 37-55.
- Es, Gustaaf A. van (1973). Nederlands uit de pen van Zuidnederlanders. In: COLLECTIEF [PEE Willem] (red.), 409-416.
- Geeraerts, Dirk (1990). Het dialect en de dialectiek, de Verlichting en het Vlaams. *Dietsche Warande en Belfort* 135, 432-441.
- Geeraerts, Dirk (1999). Noch standaard, noch dialect. 'Tussentaal' in Vlaanderen en Nederland. *Onze Taal* 9, 232-235.
- Geeraerts, Dirk (2000). Honderd jaar Belgisch in Van Dale. *Nederlands van Nu* 48, 19-23.
- Geeraerts, Dirk (2001). Een zondagspak? Het Nederlands in Vlaanderen: gedrag, beleid, attitudes. *Ons Erfdeel* 44, 337-343.
- Geerts, Guido (1974, red.). *Aspekten van het Nederlands in Vlaanderen*. Leuven: Acco.
- Gerritsen, Marinel (1991, red.). *Atlas van de Nederlandse dialectsyntaxis. Deel I*. Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut.
- Gillham, Bill (2002). *Developing a questionnaire*. London/New York: Continuum.
- Goossens, Jan (2000). De toekomst van het Nederlands in Vlaanderen. *Ons Erfdeel* 43, 3-13.
- Goossens, Louis (1961). "Moeten" in de Zuidnederlandse hypothetische zin: een gallicisme? *Taal en Tongval* 13, 5-12.
- Goossens, Louis (1983). *Can and kunnen*: Dutch and English potential compared. In: Daems & Goossens (red.), 147-158.
- Goossens, Louis (2000). "Zal de hazelnoot u smaken,... Schuw dan niet, den bast te kraken": Noot over modale werkwoorden en modaliteit in het WNT. In: Gillis, Steven; Jan Nuyts & Johan Tældeman (samenst.). *Met taal om de tuin geleid. Een bundel opstellen voor Georges De Schutter ter gelegenheid van zijn pre-emeritaat*. Antwerpen: Reprografie UIA, 193-202.
- Grondelaers, Stefan, Hilde van Aken, Dirk Spielman & Dirk Geeraerts (2001). Inhoudswoorden en preposities als standaardiseringsindicatoren. De diachrone en synchrone status van het Belgische Nederlands. *Nederlandse Taalkunde* 6, 179-202.
- Groot, Heleen de (1994). Taalstrijd van Nederlanders in Vlaanderen. *Nederlands van Nu* 42, 106-109.

- Haeseryn, Walter (1996). Grammaticale verschillen tussen het Nederlands in België en het Nederlands in Nederland: een poging tot inventarisatie. In: Roeland van Hout & Joep Kruijssen (red.), *Taalvariaties. Toonzettingen en modulaties op een thema*. Dordrecht: Foris, 109-126.
- Haeseryn, Walter e.a. (1997). *Algemene Nederlandse spraakkunst*. Groningen: Martinus Nijhoff / Deurne: Wolters Plantyn.
- Hagen, Anton M. (1995). Gemarkeerdheid van de Belgisch-Nederlandse woordenschat. *Taal en Tongval* 47, 133-148.
- Hart, Harm 't e.a. (1997). *Onderzoeksmethoden*. Amsterdam: Boom.
- Hart, Harm 't e.a. (2001). *Onderzoeksmethoden*. Amsterdam: Boom.
- Haver, Jozef Van (1989). *Noorderman & Zuiderman. Het taalverdriet van Vlaanderen*. Tielt: Lannoo.
- Heidbuchel, Hendrik; Siegfried Theissen & Jef Vromans (1987). *AN-woordenboek voor correct taalgebruik*. Antwerpen: HeideLand-Orbis.
- Hellwig, Birgit & Erik Weijers (2004). *COREX: A tool for exploiting the Corpus Gesproken Nederlands (CGN). Manual*. Nijmegen: Max Planck Institute for Psycholinguistics.
- Hendrickx, Ruud (2003). *Juist! Tips van de VRT-taaladviseur*. Leuven: Davidsfonds.
- Hoekstra, Teun A. & Michael Moortgat (1979). Passief en het lexicon. *Forum der Letteren* 20, 137-161.
- Hoppenbrouwers, Cor (1992). Nederlanders over het Nederlands van Vlamingen. *Nederlands van Nu* 40, 27-51.
- Hoye, Leo (1997). *Adverbs and modality in English*. London/New York: Longman.
- Ijbema, Aniek (2002). *Grammaticalization and infinitival complements in Dutch*. Utrecht: LOT.
- Janssen, Theo A.J.M. (2001). The semantics of Dutch *moeten* 'must, should, have to' from a typological and a relevance-theoretical perspective. In: Paul Bogaards; Johan Rooryck & Paul J. Smith i.s.m. Véronique van Gelderen (red.), *Quitte ou double sens*. Amsterdam/Atlanta: Rodopi, 109-133.
- Klooster, Wim G. (1978). Minder dan hoeft. *De Nieuwe Taalgids* 71, 534-542.
- Meert, Hippoliet (1941). *Onkruid onder de tarwe. Proeve van taalzuivering*. Turnhout: Brepols.
- Narrog, Heiko (2005). On defining modality again. *Language Sciences* 27, 165-192.
- Nederlandse Taalunie (2004). *Corpus Gesproken Nederlands*, Release 1.0. Den Haag: Nederlandse Taalunie.
- Nieuwint, Pieter (1987). Modaal *mocht* in bijzinnen. *De Nieuwe Taalgids* 80, 303-315.
- Nuyts, Jan (2001). *Epistemic Modality, Language and Conceptualization. A Cognitive-Pragmatic Perspective*. Amsterdam: John Benjamins.
- Nuyts, Jan (2004). Over de (beperkte) combineerbaarheid van deontische,

- epistemische en evidentieële uitdrukkingen in het Nederlands. *Antwerp Papers In Linguistics* 108. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Nuyts, Jan (2005). The modal confusion: on terminology and the concepts behind it. In: Alex Klinge & Henrik Høeg Müller (red.), *Modality. Studies in form and function*. London: Equinox, 5-38.
- Nuyts, Jan (2006). Modality: Overview and linguistic issues. In: William Frawley (red.), *The expression of modality*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Nuyts, Jan; Pieter Byloo & Janneke Diepeveen (2005). On deontic modality, directivity, and mood. A case study of Dutch *mogen* and *moeten*. *Antwerp Papers In Linguistics* 110. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Oakes, Michael P. (1998). *Statistics for corpus linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ostaeyen, Gert Van & Jan Nuyts (2004). De diachronie van *kunnen*. *Antwerp Papers In Linguistics* 109. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Peeters, Constant H. (1930, 1934). *Nederlandsche taalgids: woordenboek van Belgicismen*. Antwerpen: De Sikkel.
- Sassen, Albert (1990). The modal infinitive in Dutch. In: Floor Aarts & Theo van Els (red.), *Contemporary Dutch linguistics*. Washington: Georgetown University Press, 152-163.
- Schutter, Georges De (1983). Modaliteit en andere modificaties in het Nederlands. In: Daems & Goossens (red.), 277-291.
- Schutter, Georges De (1994). Dutch. In: Ekkehard König & Johan van der Auwera (red.), *The Germanic Languages*. New York: Routledge, 439-477.
- Stoops, Yvette (1959). Noordnederlands taalgebruik voor Zuidnederlands taalgevoel. *Taal en Tongval* 11, 55-60.
- Taldeman, Johan (1992). De Belgisch-Nederlandse rijksgrens als dialectgrens. *Nederlands van Nu* 40, 3-26.
- Theissen, Siegfried (1978). *Germanismen in het Nederlands*. Hasselt: Heide-land-Orbis.
- Theissen, Siegfried (1992). Een Waalse kijk op Noord- en Zuidnederlands. *Nederlands van Nu* 40, 66-76.
- Vakgroep Nederlandse Taalkunde (2003). *De woordsoorten in het Nederlands. Met taalzorgaantekeningen*. Gent: Universiteit Gent.
- Van Dale (2005). Zie Den Boon & Geeraerts.
- Vandekerckhove, Reinhild (2000). *Structurele en sociale aspecten van dialectverandering. De dynamiek van het Deerlijkse dialect*. Gent: KANTL.
- Veering, Jan (1959). Het Zuidnederlandse taaleigen voor het Noordnederlands taalgevoel. *Taal en Tongval* 11, 48-54.
- Vriendt, Sera De (1995). *Van geen kleintje vervaard. Essays over Nederlandse taalwetenschap*. Brussel: VUBPress.
- Vries, Jan W. de (1987). De standaardtaal in Nederland. In: Jaap de Rooij (red.), *Variatie en norm in de standaardtaal*. Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut, 127-141.

- Vromans, Jef (1992). Als *moeten* niet mag en *hoeven* moet? Of: Het Algemeen Nederlands, een taal waarin Vlamingen thuis zijn? *Nederlands van Nu* 40, 82-87.
- Wenzel, Veronica (2001). De ANS in het buitenland: modaliteit en het Nederlands als vreemde taal. *Neerlandica Extra Muros* 39:1, 15-22.
- Willemyns, Roland (2003). *Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij.
- Wouden, Ton van der (1998). *Verboden op het werk te komen: klein woordenboek van Vlaamse taal- en andere eigenaardigheden*. Antwerpen: Maklu.
- Wouden, Ton van der (2000). Over *zeker zeker? Zeker! Tabu* 30, 63-89.
- Wray, Alison; Kate Trott & Aileen Bloomer (1998). *Projects in linguistics. A practical guide to researching language*. London: Arnold.
- www.taalunieversum.org (Website Nederlandse Taalunie).

